

De openluchtsociëteit

**Hangouderen en de kwaliteit van de
publieke ruimte**

Auteur(s) Lia van Doorn
Matthijs Uytterlinde
Kees Penninx
Met medewerking van Maria van Bavel

Datum Utrecht, januari 2008

© MOVISIE

MOVISIE – Kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling

MOVISIE verzamelt, ontwikkelt en verspreidt kennis en adviseert op het gebied van welzijn, zorg en sociale veiligheid. MOVISIE werkt voor en samen met overheden, burgerinitiatieven, professionele en vrijwilligersorganisaties met als doel de participatie en zelfredzaamheid van burgers te vergroten. Centrale thema's daarbij zijn vrijwillige inzet, mantelzorg, kwetsbare groepen, leefbaarheid en huiselijk en seksueel geweld.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl

COLOFON

Auteurs: Lia van Doorn, Matthijs Uytterlinde, Kees Penninx

Fotografie: Zaida Oenema

Projectnummer: P1401

© MOVISIE

Bestellen: www.movisie.nl

Dit onderzoek is mede tot stand gekomen dankzij het VSBfonds, de Stichting Sluyterman van Loo en RCOAK.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van het programma Zilveren Kracht, speerpunt Woonomgeving. Voor meer informatie zie www.zilverenkracht.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1 Inleiding	6
1.1 De opmars van een nieuw fenomeen	6
1.2 Mediahype of maatschappelijk probleem?	7
1.3 Methoden van onderzoek	8
1.4 Noodzaak van debat, beleid en passende voorzieningen	9
1.5 Leeswijzer	10
2 Achtergrond, aard en omvang van het fenomeen	11
2.1 Aard van het fenomeen	11
2.1.1 Definitie	11
2.1.2 Vormen van overlast	11
2.1.3 Mogelijke slachtoffers	12
2.2 Mogelijke verklaringen	12
2.2.1 De macht van het getal	13
2.2.2 Meer ouderen, ándere ouderen	13
2.2.3 Op zoek naar zingeving	14
2.2.4 Strijd om de openbare ruimte	14
2.2.5 Opvattingen over goed burgerschap	15
2.3 Omvang van het verschijnsel	17
2.3.1 Indicaties voor groei	17
2.3.2 Vindplaatsen	18
2.3.3 Verschijningsvormen	19
2.3.4 Op zoek naar 'harde' cijfers	19
3 De ouderen en hun ontmoetingsplekken in beeld: Het bankje van 'van alles en nog wat'	21
3.1 Keuze van onderzoekslocaties en benadering van de respondenten	21
3.2 Schets van de onderzoekslocaties	22
3.2.1 Schets van de ontmoetingsplekken	22
3.2.2 Kenmerken van de ontmoetingsplekken	23
3.3 Profielschets van de ouderen	24
3.4 Motieven om naar een ontmoetingsplek toe te gaan	26
3.5 Motieven om er naartoe te blijven gaan	28
3.5.1 Structuur	28
3.5.2 Voortzetting van de vertrouwde levensstijl	28
3.5.3 Behoeftte aan levendigheid	29
3.5.4 Ontmoeting van gelijkgestemden	29
3.5.5 Onderlinge steun	30
3.5.6 Voortzetting van een traditie	30
3.6 Motieven om van de ontmoetingsplek weg te gaan	31
3.7 Sociale orde en gedragscodes	31
3.8 Aanbod van welzijnsinstellingen	33
3.9 Wensen en klachten van de ouderen	34

4	Het perspectief van omstanders: 'Een geaccepteerd verschijnsel'	37
4.1	Visie op de hangouderen	37
4.2	Ervaringen van overlast	39
4.3	Burgerschapsopvattingen van omstanders	40
5	Tussenbalans: het 'probleem' terug in de context	42
5.1	Geen maatschappelijk probleem	42
5.2	Een structureel én een substantieel verschijnsel	43
5.3	Vitale, autochtone mannen met een sterke lokale binding	43
5.4	Zelfregulerend vermogen en impuls voor sociale samenhang	44
5.5	Ouderen in de publieke ruimte: een programma van eisen	45
5.6	Naar een ruimtelijke agenda voor de vergrijzende samenleving	46
6	De ontmoetingsfunctie van de openbare ruimte in een vergrijzende samenleving	48
6.1	Wat is openbare ruimte?	48
6.2	Ouderen zwakste schakel in openbare ruimte	49
6.3	Inspirerende concepten voor ontwerp en beheer van de openbare ruimte	51
6.3.1	D4A: Design for All	51
6.3.2	De gezonde Wijk	53
6.3.3	Encroachmentzones	55
6.3.4	Multicultureel ontwerpen	56
6.3.5	Gecontroleerde ongecontroleerdheid	58
6.4	Verblijfskwaliteit voor ouderen in winkelcentra	60
6.5	Verblijfskwaliteit in woongebieden met veel senioren	61
6.6	Ouderen betrekken bij de woonomgeving	65
7	Literatuur	68
8	Bijlage 1. Verslag expertmeeting	71
9	Bijlage 2 Regelgeving Design for All	74

Voorwoord

Dit rapport is bestemd voor

- vertegenwoordigers van ouderenorganisaties, organisaties van gehandicapten en patiënten- en consumentenplatforms;
- stedenbouwkundigen, planologen, ruimtelijk ontwerpers en landschapsarchitecten;
- projectontwikkelaars en woningcorporaties;
- verkeerskundigen, civieltechnisch ontwerpers en groenontwerpers;
- wegbeheerders, wijkteamleiders, stadsdeelmanagers;
- beleidsmedewerkers (ook milieu en welzijn), projectleiders, besteksschrijvers;
- bestuurders, raadsleden, gedeputeerden, managers stadsontwikkeling en stadsbeheer.

Wij hopen dat het rapport u helpt om in de huid te kruipen van een groeiende groep burgers die vrijwel niemand kent, behalve van negatieve berichten in de media: hangouderen.

Wij hopen dat u het signaal oppikt dat zij afgeven: versterk de ontmoetingsfunctie van de (semi)openbare ruimte. Maak toegankelijkheid, veiligheid en gezelligheid leidende criteria bij zowel ontwerp als beheer van straten, pleinen, parken, buurten en winkelcentra. Doe dit niet alleen voor (hang)ouderen, maar voor iedereen, jong en oud, inclusief mensen met een lichamelijke en/of psychische beperking.

U kunt burgers helpen bij de sociale herovering van het publieke domein. U kunt helpen voorkomen dat ouderen zich uit gevoel van onveiligheid verschansen achter de voordeur. Maak van de openbare ruimte weer *a place to be* voor iedereen.

Wij hopen dat het rapport daarvoor de nodige inspiratie en bouwstenen biedt.

Kees Penninx

Projectleider Zilveren Kracht MOVISIE
Utrecht, januari 2008

1 Inleiding

1.1 De opmars van een nieuw fenomeen

Sinds het voorjaar van 2005 is Nederland een maatschappelijk probleem rijker. Op 26 april kopt www.nu.nl: “*Winkelcentrum weert hangouderen*”. In het Groningse Oude-Pekela is sprake van overlast van groepjes verveelde ouderen die opmerkingen zouden maken naar het winkelend publiek in winkelcentrum De Helling. De winkeliers hebben geklaagd dat de ouderen het zicht op hun etalages ontnemen. Reden voor de gemeente Pekela, waarvan het dorp deel uitmaakt, om een samenscholingsverbod voor bejaarden in te stellen. Ook de Telegraaf bericht uitgebreid over de problemen in Oude-Pekela. Met dit incident lijkt een nieuw fenomeen geboren te zijn, niet in het minst dankzij de aansprekende naam die ervoor gemunt is: ‘hangouderen’, met een knipoog naar de term hangjongeren.¹

De daaropvolgende maanden verschijnen in de media talloze berichten over ouderen die in groepjes bij elkaar de tijd doorbrengen in (semi)openbare ruimten en daarmee de irritatie opwekken van andere burgers. Naast Oude-Pekela duikt de McDonalds aan het Stadhuisplein in Almere op als een broeinest van ouderenoverlast. Deze voorvallen worden breed uitgemeten in de media, zowel in de landelijke pers als in de lokale ‘sufferdjes’. Opvallend is hoeveel discussie het begrip uitlokt: de term duikt op in diverse columns en weblogs, en op de websites van de kranten ontstaan levendige discussies naar aanleiding van artikelen over overlastgevende ouderen.

Een jaar later is de term ‘hangouderen’ dermate ingeburgerd dat ze door Van Dale wordt erkend als ‘nieuw woord’ in de Nederlandse taal (Van Dale Taal Jaarboek 2007). Als het begrip beklijft, zal het in de volgende editie Grote Van Dale worden opgenomen. In haar Jaarboek 2007 hanteert Van Dale de volgende omschrijving:

Hangoudere, *hang-ou-de-re*, de (m.); -n

Oudere die, veelal met andere ouderen, ergens in de openbare ruimte aanwezig is om te praten, naar andere mensen te kijken e.d. synoniem: hangbejaarde

Hoog tijd dus om te onderzoeken wat er nu feitelijk aan de hand is met deze ‘hangende’ ouderen. Hebben we te maken met een nieuw maatschappelijk probleem waarvoor een passende oplossing moet worden gezocht, of is er sprake van slechts een handvol incidenten die door de media dermate zijn opgeblazen dat er een *hype* rond het fenomeen ontstaan is? Gesteund door het VSBfonds, Stichting Sluyterman Van Loo en RCOAK heeft MOVISIE in het voorjaar en de zomer van 2007 een kwalitatief onderzoek verricht naar het verschijnsel hangouderen. Niet alleen om inzicht te krijgen in de feitelijke aard en omvang van het verschijnsel, maar vooral ook om het perspectief van de ouderen zélf in beeld te brengen. Iedereen praat immers *over* hangouderen, maar *met* deze ouderen is nog nauwelijks gesproken. Hoe ziet hun leefwereld eruit, wat zijn hun wensen en behoeften? Vinden ze zelf dat er sprake is van een probleem? En heeft dit ook implicaties voor het lokaal sociaal beleid van gemeenten en het aanbod van ouderen- en welzijnsorganisaties? Het voorliggende onderzoek moet beleidsmakers een handreiking bieden met een analyse en een overzicht van de huidige oplossingsrichtingen, waarbij wij tevens het debat willen stimuleren over de vraag welke oplossingsrichting voorkeur geniet.

¹ De term ‘hangouderen’ is overigens al langer in omloop; het begrip dook tussen 2000 en 2005 ook al her en der op in discussies.

1.2 Mediahype of maatschappelijk probleem?

De recente berichtgeving over hangouderen roept allerlei vragen op. Gaat het om incidenten of is het een groeiende trend? Wat is de omvang van het fenomeen hangouderen? Hebben we hier te maken met een urgent maatschappelijk probleem? En voor wie is het een probleem – voor de middenstanders en voor anderen die de openbare ruimte gebruiken, voor ordehandhavers zoals politieagenten en bewakingsdiensten, voor lokale beleidsmakers? Of voor de ouderen zelf? Moeten lokale welzijnsvoorzieningen er iets mee, schieten zij tekort in hun aanbod? En welke maatregelen zouden lokale beleidsmakers kunnen nemen?

Tot nu toe lijken de reacties op het fenomeen hangouderen twee richtingen uit te gaan. Enerzijds een reactie vanuit de optiek van openbare orde waarbij hangouderen als overlastgevers worden gezien en weggestuurd. In deze visie is met de term hangouderen eindelijk een adequate naam gevonden voor een groeiend maatschappelijk probleem. En de oplossing wordt – net als bij hangjongeren – gezocht in handhaving en repressie. Anderzijds worden er specifieke oplossingen gezocht in de aanpassing van de fysieke ruimte, zoals de oplossing die het Nationaal Fonds Ouderenhulp aandraagt om speciale bankjes voor hangouderen te plaatsen, de zogenoemde 'hang-ouds'. Maar aangezien er tot op heden nog geen gedegen analyse is gemaakt van het fenomeen hangouderen, is ook niet duidelijk wat de meest geëigende reactiewijzen en oplossingsrichtingen zijn.

De vraag is of beide oplossingsrichtingen niet voorbij gaan aan problemen zoals ouderen die ervaren of aan onwenselijke tendensen in de samenleving die aan het verschijnsel ten grondslag liggen. Tot dusverre is bijvoorbeeld onduidelijk in hoeverre de ouderen er bewust voor kiezen om samen te schoenen in de publieke ruimte. Is deze manier van ontmoeten een positieve keuze, of ervaren zij deze ontmoetingsvorm als suboptimaal, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende passende voorzieningen zijn of omdat deze voorzieningen onvoldoende toegankelijk zijn? Is het een manier om te ontvluchten aan een (dreigend) sociaal isolement? Zoeken de ouderen elkaar op omdat zij onvoldoende aandacht krijgen van familie en mensen in hun directe woonomgeving? Of zien zij het als een ontmoeting van gelijkgestemden die zij louter als plezierig en positief ervaren? Kortom, wat drijft ouderen naar de hangplek en hoe belangrijk is deze in hun alledaags bestaan?

Tot slot dringt de vraag zich op of alle media-aandacht voor het verschijnsel wellicht duidt op ontwikkelingen op het niveau van de samenleving, zoals afnemende tolerantie jegens ouderen in het publieke domein ('maatschappelijke verharding'). Heeft de 'burger met het korte lontje' in de hangoudere een kwetsbaar slachtoffer gevonden? Om een antwoord te vinden op de bovenstaande vragen hebben we voor dit kwalitatieve onderzoek naar het fenomeen 'hangouderen' de volgende vier onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Wat is de aard en omvang van het fenomeen hangouderen, en hoe valt de recente belangstelling voor dit fenomeen te verklaren?
2. Hoe is de leefwereld van hangouderen: wat is hun perspectief, wat zijn hun wensen en behoeften en hoe ziet hun dagelijks leven er uit?
3. Hoe kijken anderen in de omgeving tegen hangouderen aan?
4. Zijn er opgaven voor beleidsmakers die voortvloeien uit het fenomeen hangouderen?

1.3 Methoden van onderzoek

Om de bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden is gekozen voor een combinatie van kwalitatieve onderzoeksmethoden. We werkten in drie etappes: verkenningsfase, veldonderzoek en beleidsontwikkeling. In het onderstaande werken we de onderzoeksaanpak per fase uit.

Verkenningsfase: aard en omvang van het fenomeen

Om een inschatting te kunnen maken van de aard en omvang van het fenomeen hangouderen hebben we een verkennende *quick scan* naar het fenomeen hangouderen uitgevoerd. Aan de hand van literatuuronderzoek, berichtgeving in de media en bestaand onderzoek en telefonische interviews met sleutelfiguren in het land hebben we in kaart gebracht wat erover bekend is. Ook vond in deze verkenningsfase een inventarisatie van ontmoetingsplekken voor ouderen plaats. De volgende vragen waren daarbij leidend: (1) Wat is de geschatte omvang van het probleem? (2) Wat zijn de verschijningsvormen van het fenomeen hangouderen: wat zijn de kenmerken van deze groepen, op welke plaatsen komen ze samen, wat doen ze precies en hoe zijn de groepen samengesteld? (3) Hoe reageren andere betrokkenen (zoals beleidsmakers, middenstanders, politieagenten en buurtbewoners) op de aanwezigheid van hangouderen? (4) Worden er beleidsinterventies op ontwikkeld, zoals ontmoedigingsbeleid, instellen van verboden en 'opjaagbeleid' of het creëren van hangplekken?

Veldonderzoek: inzicht in de leefwereld van hangouderen en betrokken actoren

Het veldonderzoek valt uiteen in twee onderdelen. In de eerste plaats is het perspectief van hangouderen zelf in kaart gebracht middels participerende observaties en diepte-interviews, zowel individueel als groepsgewijs, op een vijftal ontmoetingsplekken² voor ouderen. Het veldonderzoek onder hangouderen moest een antwoord geven op de volgende subvragen:

1. Wat is het perspectief van de hangouderen zelf? Waarom komen ze bij elkaar? Welke functie heeft het samenkomen voor hen (bijvoorbeeld gezelligheid, informatie uitwisselen, elkaar steunen)? Waarom hebben ze juist deze ontmoetingsplek uitgekozen?
2. Hoe is de sociale dynamiek tussen de ouderen in de groep? Hoe kent men elkaar? Hoe hecht zijn de onderlinge contacten? Wat zijn de belangrijkste gespreksonderwerpen? Wat bindt hen? Hebben de groepen een informele leider? Steunen de leden elkaar, bijvoorbeeld moreel of financieel? Hebben de groepsleden een eigen moraal ontwikkeld met specifieke normen en waardepatronen? Zijn het groepen met een vaste kern of groepen met wisselende samenstellingen? Verblijven ze steeds op dezelfde locaties, hebben ze vaste 'standplaatsen' of verplaatsen ze zich?
3. Hoe zien de ouderen zichzelf en de anderen in hun omgeving? Voelen ze zich uitgesloten of miskend? Uiten ze ongenoegen over hun positie in de samenleving? Of juist niet? Zijn ze zich bewust van de reacties die hun aanwezigheid in de openbare ruimte bij anderen oproept? Zijn ze er doelbewust op uit om anderen te irriteren, zoals wellicht wordt gedacht? Hanteren ze een wereldbeeld waarbij ze een onderscheid maken tussen 'wij' en 'de anderen'?
4. Wat zijn de achtergronden van deze ouderen? Behoren zij tot de kwetsbare categorieën of zijn het juist weerbare, mondige ouderen? Wat is hun opleidingsniveau? Hoe is hun gezondheid? Hoe ziet hun overige sociale netwerk er uit? Hebben ze ook andere vormen van dagbesteding? Zo ja, aan welke activiteiten nemen ze deel, zijn ze lid van organisaties?

² In plaats van het begrip 'ouderenhangplekken' hanteren we in deze rapportage liever het begrip 'ontmoetingsplekken.' Daarmee voorkomen we de in de pers veelvuldig gehanteerde associatie met hangjongeren.

5. Zijn ze bekend met het aanbod van Welzijn Ouderen, buurthuizen, thuiszorg, en andere maatschappelijke organisaties? In hoeverre hebben ze behoefte aan nieuwe vormen van dagbesteding of hulp?
6. Tekent zich een homogeen beeld af of zijn er verschillende categorieën hangouderen te onderscheiden met verschillende kenmerken?

Het tweede deel van het veldonderzoek was gericht op het verkrijgen van inzicht in de manier waarop direct betrokkenen aankijken tegen het verschijnsel hangouderen. Door middel van interviews – deels telefonisch, deels face to face – met diverse actoren, zoals middenstanders, omwonenden en wijk-agenten trachtten we te achterhalen hoe zij tegen de hangouderen aankijken. Voor deze interviews zijn de volgende subvragen opgesteld:

1. Wat doen de ouderen in hun ogen? Welk gedrag van de ouderen registreren zij en welke associaties roept de aanwezigheid van hangouderen bij hen op?
2. In hoeverre ervaren de betrokkenen feitelijke overlast van de ouderen? En in hoeverre roept de aanwezigheid van de ouderen gevoelens van (on)veiligheid op? Welk imago straalt de aanwezigheid van de hangouderen uit in de ruimte waar ze zich ophouden?

Beleidsontwikkeling: wat betekenen de resultaten voor beleidsmakers?

Tot slot is een expertmeeting gehouden waarin we alle resultaten voor het voetlicht hebben gebracht en beoordeeld op mogelijke consequenties voor lokaal beleid rond fysieke vormgeving van de buitenruimte, (sociaal) beheer en welzijn.

1.4 Noodzaak van debat, beleid en passende voorzieningen

Indien het verschijnsel hangouderen geen incident blijkt, maar een groeiend fenomeen, roept dit vragen op rond het aanbod van lokale welzijnsvoorzieningen. Zo beklagden hangouderen in Almere zich in het NOS-journaal van 3 april 2006 over het gebrek aan ontmoetingsmogelijkheden voor ouderen in de buurthuizen, hetgeen onmiddellijk werd ontkend door een vertegenwoordiger van de Almeerse welzijnsorganisatie. De groep ouderen die in de publieke ruimte oplossingen trachten te vinden voor hun behoeften aan sociale ontmoeting, aan maatschappelijke participatie en tijdsbesteding en aan zingeving, heeft misschien wel behoefte aan andersoortige oplossingen dan aan rondhangen. De behoefte aan zingeving en sociale contacten wordt veelvuldig genoemd, zoals in Enschede, waar geen hangplekken maar ‘buurtkamers’ zijn ingericht voor ouderen die graag andere ouderen willen ontmoeten (Metselaar, 2006).

Welke maatregel men ook neemt, voor ouderenbeleid is een visie nodig op de ondersteuning die ouderen werkelijk nodig hebben en wat je van ouderen verwacht. Die is op zijn beurt gestoeld op inzicht in de behoefte en het perspectief van ouderen zelf. Op basis van de bevindingen van het veldonderzoek willen we mogelijke implicaties voor beleid vaststellen. Hoe kan lering worden getrokken uit de behoeften die de hangouderen hebben en uit de oplossingen die zij zelf voor hun behoeften aandragen? Dient er beleid te worden geformuleerd op het fenomeen hangouderen? Welke beleidsinterventies kunnen mogelijkerwijs worden ingezet? Kan de aanwezigheid van hangouderen op een positieve wijze worden benut door hen functies of sociale rollen toe te bedelen, bijvoorbeeld als toezichthouder op een plein, of als wegwijzer of vraagbaak voor winkelend publiek?

1.5 Leeswijzer

Deze rapportage is als volgt opgebouwd. In het volgende hoofdstuk wordt de discussie rondom hangouderen nader verkend. Daarbij wordt het begrip gedefinieerd en wordt tevens een antwoord gezocht op de vraag op welke schaal het verschijnsel zich in Nederland aftekent. In het derde hoofdstuk komen de hangouderen zelf aan het woord: op basis van het veldonderzoek wordt een beeld geschetst van de leefwereld van ouderen die elkaars gezelschap in het publieke domein opzoeken. In hoofdstuk vier wordt de visie van omstanders, zoals beleidsmedewerkers, wijkmanagers, winkeliers en politiemensen gepresenteerd. Het vijfde hoofdstuk biedt een tussenbalans; in dit hoofdstuk verschuift het perspectief op de probleemdefinitie van 'hangouderen' naar 'openbare ruimte'. In het zesde en laatste hoofdstuk presenteren we de contouren en een aantal concrete bouwstenen voor het ontwerpen en beheren van de openbare ruimte in een vergrijzende samenleving.

2 Achtergrond, aard en omvang van het fenomeen

Nog niet zo lang geleden was in elke stad en dorp wel ergens een 'leugenbankje' te vinden waar oudere mannen bij elkaar zaten en sterke verhalen vertelden. Het publiek keek misschien wat meewarig naar de oude mannen, maar ze werden niet als overlastveroorzakers beschouwd. Gezien alle commotie over hangouderen in de media, lijkt de tijd van het onschuldige 'leugenbankje' voorbij: de ouderen veroorzaken vandaag de dag overlast en hun aanwezigheid op pleinen, in parken, in winkelcentra, en koffiecorners in tuincentra wordt door velen niet op prijs gesteld. In dit hoofdstuk proberen we op basis van literatuur- en bronnenonderzoek meer greep te krijgen op het fenomeen hangouderen. Achtereenvolgens presenteren we een definitie, gaan we in op de aard van het fenomeen, gaan we op zoek naar verklaringen voor de *hype* rond het verschijnsel en maken we een inschatting van de schaal waarop het zich aftekent.

2.1 Aard van het fenomeen

2.1.1 Definitie

Om te komen tot een definitie van het verschijnsel hanteren we de omschrijving zoals die door Van Dale (2007) is geformuleerd (zie paragraaf 1.1) als uitgangspunt. In tegenstelling tot Van Dale richten wij ons in dit onderzoek echter niet op ouderen die solitair in de openbare ruimte aanwezig zijn, maar uitsluitend op ouderen die in groepsverband verkeren. Bovendien voegen wij, voortbouwend op de beeldvorming in de media, een aspect toe: het veroorzaken van overlast. Hiermee komen we in dit onderzoek tot de volgende (voorlopige) definitie van hangouderen: *'Hangouderen zijn mensen van 55 jaar en ouder die met regelmaat hun vrije tijd in het gezelschap van (dezelfde) andere ouderen doorbrengen in de (semi)publieke ruimte; waarbij hun aanwezigheid door andere gebruikers van die ruimte (passanten, ondernemers, professionals) als overlastgevend wordt ervaren.'*

2.1.2 Vormen van overlast

Wanneer jongeren samenscholen in de publieke ruimte wordt dit – zeker in kwetsbare stedelijke gebieden – al snel in verband gebracht met overlast. En meestal niet zonder reden, want op veel plekken is ook feitelijk sprake van overlast, omdat hangjongeren passanten lastigvallen of zelfs crimineel gedrag vertonen. Denk bijvoorbeeld aan de onrust in het Amsterdamse Slotervaart, waar jongeren auto's in brand staken, en aan het samenscholingsverbod dat de gemeente Utrecht afkondigde in delen van de wijk Kanaleneiland, omdat er sprake was van vandalisme en berovingen door groepen jongeren. Meestal gaat het echter om lichtere vormen van overlast zoals luidruchtigheid en het maken van beleedigende opmerkingen naar voorbijgangers. Volgens Blokland en Wassenberg (2007) is er naast deze feitelijke overlast nog iets anders aan de hand met hangjongeren: ze stralen een zekere dreiging uit, hanteren sociale codes en 'straattaal' die voorbijgangers moeilijk kunnen lezen en interpreteren, en dit boezemt angst in. Volgens Blokland is er sprake van een tekort aan publieke familiariteit.

Hoewel er geen meldingen van crimineel gedrag door samenscholende ouderen bekend is, worden hangouderen in de publieke ruimte de laatste jaren – net als hangjongeren – steeds vaker geassocieerd met het veroorzaken van overlast. De vraag is wat voor overlast deze ouderen veroorzaken. Feitelijk crimineel gedrag valt immers af. Ook met de dreiging die Blokland beschrijft, lijkt het zo'n vaart niet te lopen, omdat ouderen in de publieke ruimte doorgaans een meer gemoedelijke indruk maken en een minder vijandige uitstraling hebben naar hun omgeving. Wat dan wel? Uit de berichtgeving over hangouderen in de media destilleren wij de volgende vormen van overlast.

In de eerste plaats wordt melding gemaakt van *luidruchtigheid*. Omdat groepen ouderen onderling met veel volume praten – wellicht omdat hun gehoor tekenen van slijtage vertoont – en zich weinig lijken aan te trekken van hun omgeving, wekt hun aanwezigheid soms irritatie op. De tweede vorm van overlast is *belediging*, het gaat hier om ouderen die suggestieve (soms seksistische) opmerkingen maken naar (meestal vrouwelijke) voorbijgangers. Het derde type overlast kan worden omschreven als *belemmering*, waarbij ouderen met hun looprekken en rollators doorgangen in winkelcentra, winkels en horecagelegenheden blokkeren. Van de zelfde orde is *annexatie*, het vierde type. Hieronder verstaan we ouderen die ‘de beste plekken’, bijvoorbeeld bankjes in (semi)publieke ruimten of raamplaatsen in horecagelegenheden langdurig bezet houden. Daarmee eigenen ze zich als het ware delen van de publieke ruimte toe; Lofland (1998) spreekt in dit verband van ‘parochialisering’. De vijfde vorm van overlast is de mogelijke *imago schade* die ondernemers kunnen ondervinden doordat de aanwezigheid van groepen ouderen een afschrikkende werking kan hebben voor andere klanten. De zesde laatste vorm van overlast komt voort uit *ressentiment*: het feit dat sommige mensen ‘niets’ doen is in de jachtige samenleving verre van vanzelfsprekend en daardoor wordt dit al gauw als negatief gezien.

2.1.3 Mogelijke slachtoffers

Vervolgens dringt de vraag zich op *wie* deze overlast ervaart. Opnieuw afgaande op de berichtgeving zijn er globaal vier categorieën mogelijke ‘slachtoffers’ te onderscheiden. De eerste categorie wordt gevormd door *andere gebruikers van de publieke ruimte*: zij ondervinden overlast doordat hangende ouderen de verkeersfunctie van de publieke ruimte belemmeren, doordat de ouderen zich delen van de publieke ruimte toe-eigenen (‘de beste plekken’) of omdat ze beledigende of seksistische opmerkingen naar hun hoofd geslingerd krijgen. De tweede categorie slachtoffers vormen de *ondernemers*. Horeca-ondernemers klagen omdat ouderen lange tijd in hun etablissement verblijven, terwijl ze nauwelijks consumeren (‘de hele ochtend op één kopje koffie’). Niet alleen houden ze daardoor de beste plekken bezet, schrikken ze andere gasten af met hun loudruchtigheid of met beledigende opmerkingen. De ouderen geven geen geld uit, andere klanten blijven weg en de ondernemer voelt dat in zijn portemonnee. Ook winkeliers klagen over ouderen, bijvoorbeeld omdat ze het zicht op de etalage belemmeren of omdat ze zich ophouden in ‘de loop’ naar hun winkel. Soms zijn het *hangjongeren* die overlast ondervinden van hun ‘partners in crime’ – dit is de derde categorie. Ouderen en jongeren houden zich namelijk beide op in de vaak schaarse publieke ruimte, hetgeen kan leiden tot spanningen en conflicten over en weer. Wederom is Oude-Pekela het bekendste voorbeeld: hier verjaagden hangjongeren de hangende ouderen van hun vaste stek. De vierde categorie en laatste categorie wordt gevormd door *lokale overheden*: wanneer ouderen zich niet conformeren aan algemeen geldende gedragsregels, en daardoor overlast veroorzaken, wordt er al gauw gewezen naar de lokale overheid die moet ingrijpen. Middels ordehandhaving en repressie, door in te grijpen in de inrichting van de publieke ruimte, of door te voorzien in andere vormen van opvang, bijvoorbeeld in de sociale infrastructuur. De vraag is tot slot hoe de ouderen hier zelf tegenover staan; ervaren ook zij alle commotie over hangouderen als een bedreiging? Moeten zij daarom ook tot de slachtoffers worden gerekend? Hierop komen we terug in hoofdstuk 3.

2.2 Mogelijke verklaringen

Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen lijken samen te hangen met de plotselinge opkomst van het fenomeen hangouderen en de publieke belangstelling ervoor. In het onderstaande werken we een vijftal mogelijke verklaringen puntsgewijs uit. Achtereenvolgens gaan we in op de macht van het getal, veranderende kenmerken van ouderen, vragen rond zingeving, de strijd om de openbare ruimte en opvattingen over goed burgerschap.

2.2.1 De macht van het getal

Een eerste verklaring voor het feit dat hangouderen op straat vaker dan voorheen als overlast lijken te worden ervaren ligt mogelijk in de 'macht van het getal'. Wetenschappelijk onderzoek is nog niet verricht, maar de beeldvorming in de media wekt de indruk dat het verschijnsel massalere vormen aanneemt. Groepen van twintig ouderen lijken geen uitzondering te zijn. Onderzoeksbureau Motivaction hield in opdracht van het Nationaal Fonds Ouderenhulp in 2005 een enquête onder 700 burgers over hun ervaring met ouderen. De cijfers liegen er niet om: maar liefst 30% van de ondervraagden zegt zich in winkelcentra te ergeren aan groepen ouderen. Bij jongeren tussen de 15 en 24 jaar ligt dit percentage nog hoger: van hen zegt 42% zich weleens te ergeren aan hangouderen. Niet alleen zouden zij met hun 'rollatorbrigade' in de weg staan of zitten, ook zouden zij onaangename opmerkingen maken, op ongepaste wijze in winkelwagentjes kijken en terrasstoelen bezet houden zonder te consumeren. Bij deze cijfers dienen echter enkele kanttekeningen te worden geplaatst. Het expliciet vragen naar de mate waarin mensen overlast van ouderen ondervinden, genereert al snel een vertekend beeld, omdat de vraag veronderstelt *dat* overlast van ouderen een vanzelfsprekend gegeven is. Lang niet iedereen zal uit zichzelf, bijvoorbeeld bij een open vraag, deze vorm van overlast opvoeren. De conclusies van Motivaction lijken dan ook enigszins overtrokken. Er is ook geen ander onderzoek bekend – bijvoorbeeld op het terrein van de leefbaarheid van stadswijken – waaruit vergelijkbare hoge uitkomsten komen. Dat laat onverlet dat ze de maatschappelijke discussie over het fenomeen verder opstuwden.

2.2.2 Meer ouderen, *andere* ouderen

De vraag dringt zich op waarom hangouderen juist nu, in dit tijdsgewricht, als een probleem worden ervaren. Allereerst maken demografische ontwikkelingen het aannemelijk dat de omvang van het verschijnsel zal toenemen. Er is een 'grijze golf' in opkomst die langzamerhand de 'groene aanwas' verdringt. Deze nieuwe generatie ouderen heeft echter ook andere kenmerken dan de voorgaande generaties: ze zijn mondiger en weerbaarder. De babyboomers die zich in de jaren zestig losmaakten van conventies zijn wellicht minder voorbeeldige ouderen dan de huidige generatie; ze laten oude taboes varen over wat betamelijk gedrag voor ouderen zou zijn. Mogelijk hebben zij daarom ook minder conventionele en traditionele opvattingen over wat wenselijk gedrag is en hoe je in het publieke domein rekening hoort te houden met anderen. Bovendien worden ouderen tegenwoordig minder vanzelfsprekend als voorbeeldige burgers gezien dan een jaar of tien geleden; in de media worden ouderen ook steeds vaker in verband gebracht met ongewenst of crimineel gedrag – getuige niet alleen alle publiciteit rondom hangouderen, maar ook de berichtgeving over het toenemend aantal ouderen dat in aanraking komt met justitie. Zo zond de Vara op 4 november 2007 de *Zembla*-documentaire "Ouderen op dievenpad" uit, waarin een trend van criminalisering onder ouderen wordt geschetst, die volgens verschillende deskundigen de komende jaren zal doorzetten.

Het lijkt er dus op dat ouderen vandaag de dag minder bescheiden zijn en geen genoegen nemen met een teruggetrokken leven achter de geraniums. Ze eisen daardoor nadrukkelijker hun plaats op in de samenleving, en ook fysiek in de openbare ruimte. En dat zal druk opleveren – bij de ouderen die zich in de publieke ruimte een plek trachten te verwerven, bij concurrerende categorieën als jongeren en daklozen die zich diezelfde openbare ruimte proberen toe te eigenen, bij ontevreden middenstanders die geen 'gedoe' voor hun winkelkeur willen, bij politieagenten en toezichthouders die worden aangesproken om in te grijpen, en bij burgers en passanten die ongestoord willen winkelen of wandelen in het park.

2.2.3 Op zoek naar zingeving

Een andere verklaring ligt mogelijk op het terrein van de zingeving. In de gerontologie is zingeving bij het ouder worden een belangrijk thema. Immers, met het stijgen van de leeftijd krijgen ouderen onvermijdelijk met verlieservaringen te maken. Hun oude maatschappelijke positie en hun sociale rol als werknemer, ouder of echtgenoot valt weg. Hun gezondheid gaat achteruit. Hun mobiliteit neemt af. Hun naasten komen te overlijden en over de hele linie brokkelt hun sociale netwerk af. In reactie daarop gaan ouderen op zoek naar compensatie voor deze verliezen. Ze zoeken nieuwe bronnen van zingeving. Hoger opgeleiden vinden die vaak in vormen van bestuurlijk werk en vrijwillige inzet (De Boer, 2006). Dat roept de vraag op of hangouderen, door samen in de openbare ruimte 'rond te hangen', hun eigen oplossing trachten te vinden voor hun zingevingsvragen. Ze hebben zo wellicht een oplossing gevonden voor hun levensvragen rond (vrije)tijdsbesteding, sociale contacten en ontmoeting, 'erbij horen' en meedoen. Dat roept ook weer andere vragen op. Bijvoorbeeld: gaat het hier om een blijvende oplossing of een tijdelijke? En ervaren zij deze oplossing als optimaal of is er eerder sprake van een suboptimale strategie? Wat gaat er in hen om als zij negatief commentaar krijgen van het winkelend publiek? Voelen zij zich dan ook vernederd, zoals we weten uit de ervaringen met jongeren die rondhangen in de publieke ruimte? En als dan sprake zou zijn van een suboptimale oplossing, zijn er dan voor deze ouderen misschien andere manieren nodig om zich verbonden te kunnen voelen met de samenleving of om hun behoefte aan zingeving en ontmoeting te laten plaatsvinden? Noopt het tot een ander aanbod vanuit het lokale beleid en vanuit de lokale welzijnsvoorzieningen?

2.2.4 Strijd om de openbare ruimte

Niet alleen de ouderen maken veranderingen door. Ook de opvattingen ten aanzien van het gebruik van de openbare ruimte zijn aan verandering onderhevig. In de Amerikaanse klassieker *The Death and Life of Great American Cities* omschrijft Jane Jacobs (1961) het publiek domein als een plek waar mensen zich al dan niet met elkaar identificeren, waar ze tolerantie en maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel kunnen aanleren. Dit publieke domein is principieel voor iedereen toegankelijk. Maar in de openbare ruimte van parken, pleinen, speelplaatsen, zithoekjes in winkelcentra en op straathoeken zijn zich momenteel veranderingen aan het voltrekken. Stadscentra worden steeds verder volgebouwd: 'inbreiding' heet het in de ruimtelijke ordening. Lofland (1998) wijst erop dat veel ruimten weliswaar openbaar toegankelijk zijn, maar duidelijk de ruimte vormen van een bepaalde groep, waardoor vreemden zich al snel buitengesloten voelen – zij spreekt in dit verband van parochiale ruimten. Openbare ruimten die ongereguleerd zijn en geen specifieke bestemming hebben, worden schaarser. De openbare ruimte als ontmoetingsplek lijkt daardoor in verval (Gadet 1999).

Voor de publieke ruimte worden steeds meer (deels impliciete) gedragsregels opgesteld. Eén van die gedragsregels luidt dat je niet mag rondhangen. Je mag op een terras zitten, als je voldoende consumpties bestelt. Maar lang op één plek blijven staan of zitten wordt steeds vaker als ongewenst gezien. Het is met name ongewenst als mensen die 'rondhangen' zich in grotere groepen ophouden en als ze een afwijkende levensstijl hebben. Daklozen, drugsgebruikers en randgroepjongeren die rondhangen in winkelcentra worden al veel langer ontmoedigd met behulp van algemene politieverordeningen die het drinken van een meegebracht biertje verbieden, met behulp algemene plaatselijke verordeningen (APV) zoals preventief fouilleren, een samscholingsverbod en 'opjaagbeleid'. Staat rondhangende ouderen dezelfde aanpak te wachten? Rondhangen wordt ook ontmoedigd via bouwkundige aanpassingen. In de openbare ruimten zijn nauwelijks openbare zitplaatsen meer: banken worden weggehaald, en muurtjes op zithoogte die uitnodigen om plaats op te nemen worden voorzien van een scherpe of een schuine rand (vgl. Van Doorn 2002).

Verschillende sociale categorieën die de publieke ruimte willen gebruiken, concurreren met elkaar en verdringen elkaar. Zo leggen de middenstanders een sterke claim op de openbare ruimte: de stoep en het plein worden door hen vol gezet met reclameborden en terrassen en daarmee worden ze in feite geprivatiseerd. Naast hangjongeren eisen ook hangouderen hun eigen parochiale ruimte op. Volgens Hajer en Reijndorp (2001) heeft dit zowel positieve als negatieve effecten. Enerzijds komt het de levendigheid van een plek ten goede wanneer sprake is van een identificeerbare 'trekkende groep'. Dat kan bijdragen aan de sociale controle en een positieve invloed uitoefenen op de onderlinge betrokkenheid tussen burgers – doordat ze elkaar van gezicht leren kennen bouwen ze publieke familiariteit op (onderlinge vertrouwdsheid en gekendheid) en zijn ze geen anonieme vreemden meer voor elkaar (Blokland 2006). Maar anderzijds kan parochialisering ertoe leiden dat sommige groepen worden uitgesloten. De concurrentiestrijd tussen groepen vormt daardoor een potentiële bron van irritaties en conflicten.

Daarbij is de inrichting van de openbare ruimte op veel plekken niet toegesneden op een vergrijzende samenleving (Galle en Van der Wagt 2007). De wereld van ouderen krimpt in, hun sociale netwerk wordt kleiner evenals hun actieradius. Ze raken daardoor sterker aangewezen op hun woonomgeving, maar daar zijn niet altijd de gewenste voorzieningen aanwezig of de te overbruggen afstand is groot. Bovendien kunnen er onderweg verschillende barrières opdoemen (drempels, hellingbanen, smalle trottoirs), waardoor het veel moeite kost om ze te bereiken. Op basis van onderzoek in vier uiteenlopende woonwijken concluderen Galle en Van der Wagt (2007) dat er meer aandacht moet worden besteed aan kleinschaligheid, goed onderhoud en een doordacht ontwerp van de openbare ruimte zodat deze ook voor ouderen toegankelijk is.

2.2.5 *Opvattingen over goed burgerschap*

Een andere maatschappelijke ontwikkeling is dat de acceptatie en tolerantie voor afwijkend gedrag van bepaalde categorieën burgers afneemt. Het normeren en reglementeren van hoe men zich hoort te gedragen in de openbare ruimte, en het sanctioneren van ongewenst gedrag, wordt steeds vaker ingezet om burgers te beschaven en te disciplineren. Deze ontwikkeling staat echter haaks op een andere beleidsintentie: namelijk het streven om de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers te vergroten en hun zelfontplooiing te stimuleren. Burgers dienen meer verantwoordelijkheid te nemen voor hun directe leefomgeving en hun aanspraak op de openbare ruimte weer te veroveren. In dat opzicht zouden we het gedrag van hangouderen ook als een positieve ontwikkeling kunnen opvatten. Misschien geeft hun gedrag juist blijk van goed burgerschap: ze worden zichtbaar in de publieke ruimte en nemen – op eigen wijze – deel aan het maatschappelijk verkeer. Hoe anderen in de omgeving aankijken tegen hangouderen en hoe ze op hen reageren, is in hoge mate afhankelijk van het mensbeeld en van de opvattingen die men hanteert over de invulling van het burgerschap. Deze hebben een morele basis en zijn politiek gekleurd.

In de literatuur over burgerschap worden doorgaans drie varianten onderscheiden: het communitaristische, het republikeinse en het liberale perspectief (Barber 1997). De laatste jaren wordt aan dit rijtje vaak ook het neo-republikeinse burgerschapsperspectief toegevoegd. In het onderstaande werken we deze perspectieven nader uit:

1. In het *communitaristische perspectief* staat het bevorderen van gemeenschapszin centraal. Burgers dienen actief te participeren in de eigen gemeenschap: iedereen moet zich inzetten voor de eigen sociale groep of voor de (dominante) waarden en normen van het land. Dit vormt ook het leidmotief van de begin dit jaar ingevoerde wet op de maatschappelijke ondersteuning

(Wmo), die de inzet van burgers voor elkaar en voor de kwaliteit van hun leefomgeving beoogt te stimuleren. Aanhangers van dit perspectief beschouwen het rondhangen van ouderen als beperkt en passief, omdat de ouderen niet actief meedoen aan de samenleving, maar aan de zijlijn blijven staan. In dit perspectief komt een conflict tot uiting tussen actieve (lees: werkende) burgers en de inactieve gepensioneerden.

2. Aanhangers van het *republikeinse perspectief* hebben het gebruik van democratische rechten en de participatie in de politieke gemeenschap hoog in het vaandel staan. Wanneer ouderen bepaalde wensen en behoeften hebben, moeten ze die realiseren via de weg van politieke beïnvloeding en daartoe geëigende inspraakprocedures. Wanneer ouderen hun behoeften vervullen door te gaan rondhangen op straat, is dit een 'buitenparlementaire oplossing', en daar zijn republikeinen niet van gecharmeerd.
3. Het *liberale perspectief* pleit voor een samenleving die wordt gereguleerd via de principes van de vrije-markteconomie. Iedere burger zal proberen zijn individuele belangen te behartigen via de kansen die de markt biedt. Liberalen pleiten voor een beperkte inmenging door de overheid en zo weinig mogelijk overheidsregels. Vanuit het liberale perspectief vormt het verschijnsel hangouderen geen probleem: de ouderen hebben immers de individuele vrijheid om op straat rond te hangen, zolang ze zich maar aan de wet houden. Maar wanneer ze de wet overtreden, zijn liberalen voorstander van een stevig repressief beleid.
4. Het *neo-republikeinse perspectief*. Hierin staat niet participatie in de eigen kring of in de politieke gemeenschap voorop, maar gaat het om deelname in en actieve betrokkenheid bij de samenleving als geheel, die zich kenmerkt door waarden als diversiteit en solidariteit (Tonkens, 2006). In deze opvatting zouden hangouderen zich als 'minderheidsgroep' mogen manifesteren zoals ze willen, maar mag tegelijk van hen gevraagd worden zich actief in te zetten voor de samenleving.

Hoe men aankijkt tegen hangouderen wordt dus in sterke mate ingekleurd door de opvattingen die men hanteert over burgerschap en de politieke richting die men aanhangt. Elk burgerschapsperspectief leidt tot een andere beoordeling van het fenomeen en tot andere oplossingsrichtingen. We illustreren dit aan de hand van de reacties op het persbericht dat MOVISIE in april 2007, bij de start van dit onderzoek, deed uitgaan. Naar aanleiding hiervan verschenen berichten in diverse media. Zo verscheen op de website van de Telegraaf op 3 april een artikel over het onderhavige onderzoek dat een stroom aan reacties van lezers ontlokte. Hoewel uiteraard geen achtergrondvariabelen bekend zijn van deze lezers, valt aan de reacties af te lezen dat ze een bepaald burgerschapsideaal aanhangen.

De lezers van de Telegraaf kunnen worden gekenschetst als overwegend politiek rechts georiënteerd; deels zijn ze zelf te rekenen tot de categorie ouderen.³ In totaal reageerden 113 lezers op het artikel, en het overgrote deel oordeelt sterk negatief over het onderzoek. Meer dan de helft bestempelt het onderzoek als 'belachelijk', men vindt het vanzelfsprekend dat ouderen hun plaats in de samenleving verdienen (velen verwijzen daarbij naar vroeger en naar Zuid-Europese landen) en volgens hen is er daarom geen sprake van een maatschappelijk probleem. Ongeveer een derde noemt het argument dat deze groep ons land heeft opgebouwd en dat ze daarom aandacht verdienen en moeten worden gefaciliteerd met voorzieningen en hangplekken.

³ Relatief veel reacties op het bericht op de website van de Telegraaf waren afkomstig van Nederlanders woonachtig in het buitenland.

Opvallend is verder dat ruim 10% het onderzoek associeert met bemoeizucht van de – in hun ogen falende – overheid. De Telegraaflezers zijn dan ook te scharen onder het liberale burgerschapspectief.

Op de weblog geenstijl.nl verschenen verschillende artikelen waarin negatief over (hang)ouderen wordt gesproken. De toon van geenstijl.nl is vaak tendentiekus. Zo deinst men er niet voor terug om ouderen te omschrijven als 'trage rimpelratten'. De lezers bestaan voor het overgrote deel uit jongeren die, voor zover ze politiek geïnteresseerd zijn, zich voornamelijk op de rechterflank van het politieke spectrum bewegen. Op het bericht "Hangouderen eindelijk aangepakt", naar aanleiding van het voorval in Oude-Pekela in 2005, kwamen 149 reacties. Deze lezers onderschrijven massaal dat er sprake is van een maatschappelijk probleem. Ongeveer 60% zegt zich zeer te storen aan ouderen in winkels, in winkelcentra en vooral ook in de file. Deels lijkt er sprake van cynisme en overdrijving; bijna een derde van de reacties is om die reden niet in de analyse meegenomen. Niettemin vindt 20% dat deze groep een plaats verdient in de maatschappij, vooral omdat ze ons land hebben opgebouwd. Eenzelfde groep ergert zich aan alle ophef over het verschijnsel, zij vinden het onzinnig dat we dit als samenleving als probleem opvatten. Ook bij deze groep lijkt het liberale perspectief dominant.

2.3 Omvang van het verschijnsel

De vraag op welke schaal het verschijnsel hangouderen zich voordoet laat zich niet beantwoorden op basis van kwalitatief onderzoek. Ook uit bestaand onderzoek valt niet op te maken hoe groot de groep hangouderen in Nederland is. Niettemin doen wij op basis van ruwe schattingen een poging om een beeld te krijgen van de hoeveelheid ouderen in Nederland die een deel van hun tijd in groepsverband in de publieke ruimte doorbrengen; hierbij gaan we ook in op de verschillende typen locaties waar ouderen elkaars gezelschap opzoeken.

PON-Brabant (2006) deed in opdracht van de provincie Noord-Brabant een verkennend onderzoek naar hangouderen in die provincie. Volgens deze onderzoekers is de omvang van het verschijnsel zeer gering en is er sprake van een overtrokken mediahype, niet in het minst veroorzaakt door de tendentieuze terminologie. In hun onderzoek zijn ze er überhaupt niet in geslaagd om hangouderen op te sporen en ze aan de tand te voelen. Hun zoektocht via belrondes met Brabantse gemeenten, stichtingen welzijn ouderen, winkelcentra, supermarkten, en het hoofdkantoor Ahold leverde weinig concrete informatie op. Uiteindelijk stuitte de onderzoekers slechts op enkele ouderen in een winkelcentrum in Tilburg, maar die hadden geen behoefte aan een gesprek daarover. De vraag is of de onderzoeksaanpak van PON-Brabant voldoende effectief is geweest. Het benaderen van enkele ouderen in een winkelcentrum met de vraag of ze zichzelf zien als 'hangouderen' blijkt in elk geval weinig vruchtbaar. De term klinkt immers stigmatiserend en de hangouderen zelf blijken daar gevoelig voor. Geconcludeerd kan worden dat de onderzoekers van PON-Brabant het vraagstuk rond hangouderen wellicht te gemakkelijk terzijde schuiven.

2.3.1 Indicaties voor groei

Zoals gezegd zijn er namelijk verschillende indicaties dat het verschijnsel de komende decennia in omvang zal toenemen. Allereerst zal de vergrijzing (demografische ontwikkeling) ertoe leiden dat ook het aantal eenzame ouderen zal toenemen. Zich baserend op berekeningen van het Centraal Planbureau en het NIZW meldt het Nationaal Fonds Ouderenhulp op haar website dat Nederland in 2010 ongeveer 1,5 miljoen eenzame ouderen waarvan circa 310.000 tot de categorie 'extreem eenzaam' kunnen worden gerekend. Ook het aantal depressieve ouderen zal toenemen.

Daarnaast houdt de komende generatie ouderen er wellicht andere leefstijlen op na dan de huidige generatie: ze zijn mondiger en eisen nadrukkelijker hun plek op in de samenleving en dus ook in het publieke domein. Een volgende indicatie is van klimatologische aard: recente klimaatscenario's van het KNMI wijzen uit dat we de komende decennia warmere zomers gaan krijgen (Van der Hurk et al., 2006). Dat zal wellicht leiden tot een meer mediterrane levensstijl waarbij burgers vaker buitenshuis gaan vertoeven en de openbare ruimte intensiever gaan gebruiken. De 'verkleuring' van de samenleving speelt eveneens een rol: veel oudere mannen van allochtone herkomst hebben nu sowieso al een meer mediterrane, uithuizige levensstijl en ook deze groep zal de komende jaren in omvang toenemen. In combinatie met de eerder geschetste afnemende tolerantie in de samenleving maken de bovenstaande ontwikkelingen het dan ook aannemelijk dat het verschijnsel hangouderen de komende decennia in elk geval niet zal afnemen en waarschijnlijk ook nadrukkelijker op de beleidsagenda zal verschijnen.

2.3.2 Vindplaatsen

Om een beeld te krijgen van de schaal van het fenomeen hangouderen in 2007 hebben wij verschillende wegen bewandeld. Allereerst is aan de hand van berichtgeving in de media is in beeld gebracht waar het verschijnsel zich manifesteert. Uit deze analyse kwam naar voren dat vrijwel al deze berichtgeving zich concentreert op de twee eerder genoemde voorbeelden: winkelcentrum De Helling in Oude-Pekela en de McDonalds in Almere. De media-aandacht was op haar hoogtepunt in de periode van najaar 2005 tot zomer 2006. Daarna werd het stil rond het verschijnsel, totdat MOVISIE begin april 2007 een persbericht verspreidde waarin zij het onderhavige onderzoek aankondigde. Meteen daarna stond de telefoon roodgloeiend: het RTL Nieuws wilde nog dezelfde avond een item aan het onderzoek wijden, diverse regionale omroepen toonden hun interesse om mee te lopen tijdens het veldonderzoek en de onderzoekers werden diezelfde week geïnterviewd voor Omroep Max en diverse regionale radiozenders. Het maakt duidelijk dat het onderwerp nog steeds even mediageniek is als een jaar eerder.

Het persbericht van MOVISIE was mede bedoeld om reacties te ontlokken en concrete locaties in beeld te krijgen waar het verschijnsel zich voordoet. Hoewel de respons wat locaties betreft niet overweldigend was, ontvingen wij een aantal bruikbare reacties, onder meer uit het Friese Dokkum. Vervolgens is binnen het netwerk van MOVISIE een oproep gedaan, waarin men gevraagd werd locaties te melden waar ouderen zich in de publieke ruimte ophouden, om hoeveel ouderen het gaat, met welke frequentie ze elkaar treffen en of er sprake is van (lichte of zware vormen van) overlast.

Hieruit bleek dat Nederland talloze ouderenontmoetingsplekken kent in de categorie 'leugenbank': in vrijwel ieder dorp en iedere middelgrote gemeente is wel een plek te vinden waar zeer regelmatig een kleine groep van drie tot circa acht oudere mannen te vinden is. We kregen onder meer reacties uit Hoorn, Harderwijk, Tiel, Culemborg, Goes, Zevenbergen en een aantal plattelandsgemeenten in Groningen en Friesland. Van gemelde overlast is zelden of nooit sprake. Vaak worden ze door andere bewoners en voorbijgangers als vanzelfsprekend ervaren; zeer sporadisch worden ze geassocieerd met overlast. Ook uit middelgrote en grote steden ontvingen we meldingen van ontmoetingsplekken in deze categorie. In onze inventarisatie stuitte we onder meer op locaties in Amsterdam-Noord, Tilburg, Deventer, Eindhoven, Arnhem en Utrecht. In steden tekent het verschijnsel zich meestal op meerdere locaties af; zo zitten de ouderen in Utrecht bijvoorbeeld zowel in overdekte winkelcentra (bijvoorbeeld Hoog Catharijne en winkelcentrum Overvecht), als op traditionele 'leugenbankjes', bijvoorbeeld op het Ledig Erf en bij De Rooie Brug in de volkswijk Ondiep.

Lastiger bleek het om ontmoetingsplekken op te sporen die grootschalig zijn, dat wil zeggen dat ze gebruikt worden door meer dan 10 frequente bezoekers. Nog moeilijker was het om plekken te vinden waar sprake is van feitelijke overlast en plekken die eveneens door vrouwen worden bezocht. Wanneer we uitgaan van een 'brede' definitie van het verschijnsel, waarin hangouderen worden opgevat als ouderen die regelmatig hun vrije tijd in de publieke ruimte doorbrengen in gezelschap van andere ouderen – los van de vraag of daarbij sprake is van overlast – kan worden vastgesteld dat het verschijnsel onderdeel is van het straatbeeld in vrijwel elke Nederlandse gemeente, zowel in stedelijke als in landelijke gebieden. De traditionele, kleinschalige ontmoetingsplaats treffen we vooral aan op locaties met veel levendigheid, bijvoorbeeld op het centrale plein van een dorp of stad (onder meer in Deventer, Oud-Rijswijk en Dokkum), in of nabij een winkelcentrum (bijvoorbeeld in de Arnhemse wijk Presikhaaf en de Utrechtse wijk Overvecht) en in parken of havens waar voldoende passanten langskomen. Wanneer we de eerdergenoemde, smallere definitie van het verschijnsel hanteren, waarbij ook sprake moet zijn van overlast, blijkt het verschijnsel zich slechts op zeer beperkte schaal voor te doen. Afgezien van de beroemde voorbeelden uit Oude-Pekela en Almere zijn ze zeer moeilijk te traceren.

2.3.3 Verschijningsvormen

Op basis van deze inventarisatie kunnen drie typen ontmoetingsplekken voor ouderen worden onderscheiden. In de eerste plaats *ontmoetingsplekken in publieke buitenruimten*: dit zijn plekken in ruimten die 24 uur per dag publiek toegankelijk zijn, zoals straten, pleinen en parken. Dit is de grootste categorie, maar veelal betreft het kleinschalige plekken uit de categorie 'leugenbankje'. In deze categorie is zelden sprake van ervaren overlast door omstanders. Het tweede type ontmoetingsplekken voor ouderen zijn de *ontmoetingsplekken in semiopenbare ruimten*: dit zijn plekken in bijvoorbeeld overdekte winkelcentra, die – binnen vastgestelde openingstijden – volledig voor publiek toegankelijk zijn. Meestal gaat het om grootschalige voorzieningen waar sprake is van lichte vormen van toezicht en handhaving, bijvoorbeeld door een particuliere beveiligingsdienst. Op dit type locaties is – vooral wanneer het grotere groepen ouderen betreft – slechts incidenteel sprake van overlast. *Ontmoetingsplekken in private ruimten* vormen het derde type: dit zijn ontmoetingsplekken in ruimten die eigendom zijn van een particuliere partij (bijvoorbeeld winkels, tuincentra en horeca). Daardoor is er soms sprake van specifieke regelgeving of regulering. Er zijn enkele incidenten bekend waarin ouderen op dit type plekken overlast veroorzaakten, bijvoorbeeld de McDonalds in Almere. Omdat deze plekken geen deel uitmaken van het publieke domein, maken ze echter geen deel uit van dit onderzoek.

2.3.4 Op zoek naar 'harde' cijfers

Hoewel wij geen feitelijke tellingen hebben uitgevoerd, kan op basis van onze *quick-scan* een zeer globale inschatting worden gemaakt van de schaal waarop het verschijnsel hangouderen zich manifesteert. Let wel, het betreft hier een zeer indicatief beeld van de bandbreedte van het verschijnsel, dat niet gebaseerd is op feitelijke waarnemingen maar op extrapolaties van de waarnemingen in ons kwalitatieve veldonderzoek aan de hand van demografische gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek. In dorpen of kernen kleiner dan 5.000 inwoners troffen wij doorgaans een ontmoetingsplek voor ouderen aan (veelal een 'leugenbankje'), in grotere gemeenten was meestal sprake van meerdere ontmoetingsplekken. Vaak werden deze plekken bezocht door een 'harde kern' van vier tot zes ouderen, met daaromheen een groep van maximaal 20 onregelmatige bezoekers die zo nu en dan 'hanggedrag' vertonen. Een ontmoetingsplek wordt dus doorgaans bezocht door circa 15 tot 25 ouderen. Van de totale Nederlandse bevolking is ongeveer 30% ouder dan 55 jaar (CBS 2007). Op een gemeente van 5.000 inwoners, betekent dit een populatie van ongeveer 1.500 mensen ouder dan 55 jaar.

Hiervan kunnen er – uitgaande van de ‘brede’ definitie, dus zonder dat sprake is van overlast – ongeveer 25 worden gerekend tot de groep hangouderen, oftewel 1,5% tot 2%.

Dit lijkt erg weinig, maar voor heel Nederland (4.472.467 inwoners van 55 jaar en ouder) gaat het dan om circa 70.000 tot 90.000 ouderen – vergelijkbaar met het totaal aantal inwoners van een stad als het Overijsselse Hengelo. Ongeveer 20% daarvan maakt deel uit van de ‘harde kern’ (14.000 tot 18.000 ouderen), terwijl de rest tot de groep minder frequent hangende ouderen behoort. Voor de stad Utrecht (288.395 inwoners, waarvan 53.295 ouder dan 55 jaar) gaat het ruwweg om een groep van 800 tot 1.100 hangouderen. En in het Friese Dokkum moet – uitgaande van de 2%-norm – rekening worden gehouden met een populatie van maximaal 80 hangouderen (op een totale bevolking van 13.160 inwoners, waarvan ongeveer 4.000 inwoners ouder dan 55 jaar). Zowel Utrecht als Dokkum maakten deel uit van ons veldonderzoek. Aangezien deze cijfers niet meer zijn dan een grove indicatie van de omvang van het verschijnsel, mogen er geen verstrekkende conclusies aan worden verbonden. Niettemin laat deze inschatting zien dat het weliswaar om een bescheiden groep gaat, die tegelijkertijd substantieel genoeg is in omvang om het verschijnsel niet zomaar terzijde te kunnen schuiven.

3 De ouderen en hun ontmoetingsplekken in beeld: Het bankje van ‘van alles en nog wat’

“Dit is de ouwelullenbank. Ik kom hier elke dag, als het effe kan. Meestal zijn we hier met zo’n man of 15. Allemaal ouwe mannekes.” (Gradus, 69, Presikhaaf)

Uit de vorige hoofdstukken werd duidelijk dat er veel wordt gesproken over de ouderen die elkaar in de (semi)openbare ruimten ontmoeten, maar niemand heeft met hen gesproken om inzicht te krijgen in hun leefwereld. In dit hoofdstuk wordt hun perspectief voor het voetlicht gebracht. Wat zijn kenmerken van de ontmoetingsplekken waar ouderen bijeen komen? Wie zijn deze ouderen? Hoe ziet hun dagelijks leven er uit en wat zijn hun wensen en behoeften? Wat zijn hun motieven om bij elkaar te komen? Hoe en wanneer zijn ze in eerste instantie bij de groep terechtgekomen? Wanneer en waarom blijven ze er naartoe gaan of besluiten ze om er niet meer naartoe te gaan? Hoe verloopt het groepsproces? Is er sprake van een sociale ordening en van gedragscodes? Kennen de ouderen het aanbod van welzijnsinstellingen, hoe kijken ze daar tegenaan? En welke wensen en klachten hebben de ouderen?

Om op deze vragen antwoord te krijgen zijn interviews gehouden met ouderen op vijf locaties in het land. In paragraaf 1 wordt onderzoeksanpak uiteengezet en een verantwoording gegeven van de keuze van de locaties. In de daaropvolgende paragrafen worden de bevindingen gepresenteerd uit de interviews met ouderen, geordend op basis van de hier boven gestelde vragen.

3.1 Keuze van onderzoekslocaties en benadering van de respondenten

Om het perspectief van de ouderen zelf in beeld te krijgen zijn interviews gehouden met ouderen die elkaar treffen in vijf (semi)openbare ruimten in verschillende delen van het land. Bij de keuze van de locaties hebben we getracht een afspiegeling te vormen van de uiteenlopende locaties door zowel ouderen te interviewen in stedelijke omgevingen als in kleinere dorpskernen en zowel in het noorden als in het zuiden van het land. We hebben er tevens voor gekozen om niet naar de ontmoetingsplekken te gaan die de afgelopen tijd (negatief) in het nieuws zijn geweest, maar om juist de situatie op minder bekende ontmoetingsplekken voor het voetlicht te brengen. Op basis van het selectieproces is de keus gevallen op de volgende vijf locaties: (1) het dorp Zevenbergen, dat onderdeel uitmaakt van de Brabantse gemeente Moerdijk; (2) de Arnhemse naoorlogse wijk Presikhaaf; (3) de Friese gemeente Dokkum; (4) het buurtschap Oud Rijswijk in Den Haag en (5) de Utrechtse wijk Ondiep.

Op deze locaties werden ouderen geïnterviewd en werden interviews gehouden met andere betrokkenen uit de omgeving van de ontmoetingsplekken. De contactlegging met de ouderen vond plaats door naar de groepen toe te gaan, hen het doel van het onderzoek uit te leggen, hun medewerking te vragen en hen te interviewen. Daarbij is in elk van de vijf groepen eerst een groeps gesprek gehouden. Vervolgens zijn één of twee ouderen uit elke groep uitgebreid geïnterviewd. In totaal zijn op de vijf locaties acht ouderen uitgebreid geïnterviewd. De interview gesprekken waren semigestructureerd met behulp van een itemlijst. Daarnaast vond participerende observatie plaats. De gegevens van de ouderen zijn zoveel mogelijk geanonimiseerd. Hun namen en andere herleidbare kenmerken zijn in de tekst veranderd. De ouderen zijn tijdens, of enige tijd na het interview door een fotografe benaderd die hen – met hun uitdrukkelijke toestemming – heeft geportretteerd. De ouderen op de foto’s zijn grotendeels andere ouderen dan degenen die geïnterviewd zijn.

In het onderstaande wordt een algemeen beeld geschetst van de ontmoetingsgroepen. Uit de interviews met de ouderen bij de ontmoetingsplekken op de vijf locaties komt namelijk een opvallend ho-

mogeen beeld naar voren. De ouderen in Dokkum, Zevenbergen, Presikhaaf, Rijswijk en Ondiep hebben veel gemeenschappelijke kenmerken. Ze doen vergelijkbare uitspraken en ze hebben tamelijk overeenkomstige wensen. Ook de locaties waar zij elkaar ontmoeten vertonen overeenkomstige kenmerken. Daar waar sprake is van opvallende verschillen tussen de locaties of tussen de geïnterviewde ouderen onderling, worden deze verschillen apart belicht.

Bij de interviews met de ouderen kunnen twee kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats vormen de interviews geen goede afspiegeling van de situatie op de ontmoetingsplekken door het jaar heen. De interviews zijn afgenomen in de zomerperiode van juni tot en met september in 2007. Derhalve ontbreekt informatie over de situatie op de ontmoetingsplekken in de andere jaargetijden. Uit de interviews kwam de indruk naar voren dat de groepen in het najaar en in de winter kleiner van omvang worden. Een tweede kanttekening is dat de geïnterviewde ouderen zonder uitzondering autochtone Nederlanders zijn. Ouderen met een andere etnische herkomst werden bij de geselecteerde ontmoetingsplekken niet aangetroffen. De groepen vormen dus 'witte bolwerken'. De multiculturele samenleving is wel met enige regelmaat een onderwerp van gesprek bij deze ouderen, wat later aan de orde zal komen.

Er is nog wel een poging ondernomen om contact te leggen met allochtone ouderen in de Utrechtse wijk Lombok. In deze wijk ontmoeten mannen van Turkse en Marokkaanse herkomst elkaar op straat. Deze allochtone groepen kwamen met name bijeen voor de ingang van de moskee en stonden daar een korte tijd bij elkaar te wachten tot ze naar binnen konden. Daarnaast bestonden deze groepen uit mannen van uiteenlopende leeftijden, jongeren, mannen van middelbare leeftijd en ouderen. Ook maakten ze geen gebruik van straatmeubilair: ze zaten niet op banken of muurtjes maar bleven staan. Al met al was er geen sprake van een hangplek zoals in dit onderzoek gedefinieerd. Onze indruk is dat allochtone ouderen uit de wijk elkaar vooral ontmoeten in de besloten ruimtes van de moskee en de theehuizen. Mede gezien het korte tijdsbestek dat voor dit onderzoek beschikbaar was, is besloten om de allochtone ouderen verder niet bij het onderzoek te betrekken.

3.2 Schets van de onderzoekslocaties

3.2.1 Schets van de ontmoetingsplekken

In *Zevenbergen*, dat sinds de gemeentelijke herindeling deel uitmaakt van de gemeente Moerdijk, ontmoeten ongeveer zes tot veertien ouderen elkaar vrijwel dagelijks 's middags en 's avonds op het dorpsplein in het centrum. De straten die op het plein uitkomen, vormen een centrale doorgangsroute in het dorp: vrijwel iedereen die het dorp binnenkomt of verlaat, komt hier langs. Vanaf hun ontmoetingsplek hebben de ouderen zicht op de kerk, de straten, winkels en terrassen aan het dorpsplein en er komen doorlopend voetgangers en andere passanten langs. Voor de ouderen is hun favoriete dag de dag waarop de weekmarkt wordt gehouden op het dorpsplein. Daarnaast kijken ze uit naar de jaarlijks terugkerende festiviteiten die zich rondom hun ontmoetingsplek afspelen: de kermis, de finish van de wielervedaagse en de carnavalsoptocht.

De naoorlogse Arnhemse wijk *Presikhaaf* staat op de lijst van de veertig 'krachtwijken' die minister Vogelaar heeft geselecteerd omdat de wijk op veel fronten achterstanden heeft. In deze multiculturele wijk (40% is allochtoon) is momenteel een grote herstructureringsoperatie aan de gang. In de wijk zijn twee ontmoetingsplekken die circa 500 meter van elkaar verwijderd liggen: in het winkelcentrum en in het park. Op deze ontmoetingsplekken varieert het aantal ouderen tussen de drie en twaalf. In de overdekte galerij van winkelcentrum Presikhaaf treffen de ouderen elkaar op twee naast elkaar geplaatste

banken in het midden van de galerij, voor de ingang van kledingwinkel Cool Cat. De ouderen hebben er uitzicht op andere winkels en op winkelend publiek. De tweede ontmoetingsplek is in het park Presikhaaf waar twee vlakbij elkaar geplaatste banken staan onder grote bomen. Een derde bank staat iets verderop. De eerste twee banken bieden de ouderen schaduw en beschutting als het regent of waait. Op de derde bank zitten ze in de zon. Vanaf deze banken hebben de ouderen uitzicht op een vijver en op het wandelpad waar ze andere parkbezoekers zien langskomen zoals joggers, vrouwen met kinderwagens en spelende kinderen, hondenbezitters en verliefde stelletjes. De zelfde groep ouderen gebruikt beide ontmoetingsplekken – in het park en het winkelcentrum - afwisselend.

In de noord-Friese gemeente *Dokkum* zijn eveneens twee plekken in het centrum waar dagelijks circa tussen de vijf en twaalf ouderen elkaar ontmoeten: bij het gemeentehuis en bij de ophaalbrug. Bij het gemeentehuis komen ze bij elkaar bij een bankje dat hen uitzicht biedt op een drukke winkelstraat, op het centrale dorpsplein en op een brug die bekend staat als 'keerpunt Elfstedentocht'. Eenmaal per week is er markt op het dorpsplein, dat is hun favoriete dag. Daarnaast kijken de ouderen graag naar bruidsparen op het bordes van het gemeentehuis. De tweede ontmoetingsplek is bij een ophaalbrug ongeveer 500 meter verderop. De ouderen zitten daar op een bank bij de slagbomen van de beweegbare brug. Dit is eveneens een verkeersknooppunt met veel bedrijvigheid. De ouderen hebben er wijs uitzicht over het water van de Zuidergracht en over de straat die van de binnenstad naar de buitenwijken loopt. Bij de brug liggen plezierboten aangemeerd. Zodra de brug open gaat, stopt het verkeer pal voor de bank waar de ouderen zitten. De ouderen maken afwisselend gebruik van beide ontmoetingsplekken.

In het Haagse buurtschap *Rijswijk*, dat samen met Voorburg en Voorschoten op een Duinwal is gebouwd, ontmoeten tussen de acht en vijftien ouderen elkaar dagelijks bij een pittoresk plein rondom een oude Protestantse kerk. Rondom de kerk zijn vijf zitbanken. De ouderen geven de voorkeur aan de bank op de meest centrale plek op het plein, van waaruit ze uitzicht hebben op straten met winkels, een bankgebouw, een bakker annex lunchroom met een terras, een pizzeria, kledingwinkels en een museum. Op zaterdag is hun favoriete bank omringd met marktkramen en komt het draaiorgel langs. De ouderen zitten soms ook op de andere banken bij de kerk. Dat is afhankelijk van het weer: bij regen schuiven ze een paar meter op in de richting van de luifel van de kledingzaak en als het waait zoeken ze beschutting op de banken aan de andere kant van de kerk.

De Utrechtse volkswijk *Ondiep* staat eveneens op de lijst van veertig 'krachtwijken' aangezien er een cumulatieve is van problemen en achterstanden. In deze wijk ontmoeten dagelijks ongeveer tussen de vijf en tien ouderen elkaar bij twee banken die haaks op elkaar geplaatst zijn. Boven de banken staat een halfronde glazen overkapping waardoor deze ontmoetingsplek enigszins op een bushokje lijkt. De ontmoetingsplek heeft uitzicht op een belangrijke doorgang tussen de Utrechtse binnenstad naar de wijk Ondiep: veel inwoners van Ondiep komen er langs, gemotoriseerd, op de fiets of te voet. Achter de banken staan struiken. Daarachter ligt de rivier de Vecht waar pleziervaart langs komt. Iets verderop is een ophaalbrug die in de volksmond *De Rooie Brug* wordt genoemd: een bijnaam die verwijst naar de verderop gelegen woonboten waar prostituees hun klanten ontvangen.

3.2.2 Kenmerken van de ontmoetingsplekken

Kenmerkend voor deze vijf ontmoetingsplekken is dat er veel reuring is. De ouderen prefereren deze plekken vanwege de levendigheid: er is veel te zien en er komen veel mensen langs. De ouderen willen ook zoveel mogelijk om zich heen kunnen kijken vanaf hun ontmoetingsplek. Dat uit zich in de manier waarop de ouderen in de groep zich opstellen. In de regel zitten er een paar ouderen

op de bank. Aangezien de ontmoetingsplekken slechts één of twee banken hebben die zitplaats bieden aan hooguit drie of zes ouderen, komen de ouderen in de regel zitplaatsen tekort. De ouderen die geen plek hebben op de bank(en) lossen dit op door hun transportmiddelen als zitje te gebruiken. Ze zitten dan op de bagagedrager van hun geparkeerde fiets, op het zadel van hun brommer of scooter of ze zitten in de scootmobiel. Ze parkeren hun vervoersmiddel in de regel in een halve cirkel links en rechts van de bank zodat ze oogcontact kunnen maken met de anderen in hun groep en tegelijkertijd ook maximaal om zich heen kunnen kijken. Ze richten hun blikken afwisselend naar elkaar en laten de blik rondwalen om te zien wat er om hen heen gebeurt. Daarbij leveren ze commentaar op de gebeurtenissen om hen heen. Ze maken onderling opmerkingen over wat ze zien of ze maken opmerkingen tegen voorbijgangers. Vrouwen en meisjes worden met extra aandacht en langduriger nagekeken en becommentarieerd.

Willem (68, Presikhaaf): *“We hebben hier altijd wel wat te kijken. Je moet een beetje uitzicht hebben, hè? Er komen hier mooie vrouwtjes langs. Je ziet nog ‘s wat, hè?”*

Bij de ontmoetingsplekken nemen de passanten ogenschijnlijk weinig aanstoot aan de ouderen. Integendeel. Veel passanten kijken naar de ouderen, lachen naar hen en groeten. Er is veel contact over en weer: oogcontact, begroetingen en korte of langere praatjes. De ene keer nemen de ouderen het initiatief om een passant te groeten, de andere keer groeten de passanten als eerste en beantwoorden de ouderen de groet. Het feit dat de ouderen in de groep staan, vergoot hun zichtbaarheid in de openbare ruimte en het verschaft hen een collectieve identiteit, zoals uit het volgende citaat naar voren komt.

Co (87, Rijswijk): *“Al die mensen die langskomen die groeten ons. Ze kennen ons als clubje. Als ik nou straks met de scootmobiel alleen door de winkelstraat rij, dan groeten ze me niet want dan weten ze niet wie ik ben. Sommigen wel, maar de meeste niet. Ze groeten als we in het groepje staan.”*

3.3 Profielschets van de ouderen

De ouderen variëren in leeftijd van 60 tot ver in de tachtig en het zijn vrijwel uitsluitend mannen. Het merendeel van de geïnterviewden is geboren en getogen in de het dorp of de wijk waar de ontmoetingsplek zich bevindt. Het gros van de ouderen op de ontmoetingsplekken kampt met gezondheidsproblemen waardoor ze minder mobiel zijn. Het merendeel is afhankelijk van krukken, een rollator of scootmobiel. De ouderen hebben in het verleden min of meer gelijksoortige beroepen uitgeoefend. Ze werkten onder andere als taxichauffeur, buschauffeur, vrachtwagenchauffeur, zeeman op de grote vaart, glazenwasser, lasser, betonvlechter en tegelzetter. Daaruit is tevens af te leiden dat deze ouderen kunnen worden gerekend tot de arbeidersklasse en de lagere middenklassenmilieus. Ze zijn trots op hun beroepen, ze benadrukken in de regel dat hun werk veel reuring met zich meebracht en kwalificeren hun werk als ‘vrije beroepen’.

Gradus (69, Presikhaaf): *“Ik hou van het vrije leven, en die anderen die hier komen ook. Daarin lijken we op elkaar. Ik heb in de glazenwasserij gezeten. Dan ben je altijd buiten, veel op pad, beetje avontuur. Je kent dat wel, die verhalen: glazenwasser wilt u een bakje koffie? Nou dan weet je het wel.”*

Zoals gezegd hebben de ouderen een sterke binding met de het dorp of de wijk waar hun ontmoetingsplek zich bevindt: ze zijn er opgegroeid. De ontmoetingsplek is in de regel niet ver verwijderd van

hun woonhuis. De ouderen zijn honkvast. Ze zijn sterk gehecht aan, en georiënteerd op hun dorp of buurt. Ze geven ook aan dat ze in de omgeving van de ontmoetingsplek veel andere mensen kennen. De andere ouderen die ze bij de ontmoetingsplek treffen, kennen ze doorgaans al vele jaren: ze hebben een lange geschiedenis met elkaar.

Gradus (69, Presikhaaf): *“Ik ken een heleboel jongens die hier komen, die ken ik mijn hele leven al. Daar ben ik mee opgegroeid, mee naar school geweest, of ik ken ze via het werk of zo. Ik ken iedereen hier. Ze wonen ook allemaal bij mij in de wijk.”*

Jan (74, Rijswijk): *“We kennen mekaar nog van vroeger. Van school, van de voetbalclubs, van de duivenvereniging of uit de straat.”*

Rond de ontmoetingsplekken in de kleinere dorpen – zoals in Dokkum en Zevenbergen – heerst een sterke sfeer van ‘ons kent ons’. Die dorpse sfeer heerst ook in de wijken Ondiep en Rijswijk in de steden. De dorpse sfeer wordt nog benadrukt doordat de ouderen en de mensen die hen passeren elkaar met grote regelmaat groeten. Deze plekken lijken zowel voor de ouderen als voor de passanten een speciale betekenis mee te krijgen, waardoor deze plaatsen zich onderscheiden van andere, ongedefinieerde en minder betekenisvolle plekken. Deze betekenisvolle plaatsen worden wel aangeduid als plaatsen met een sterke ‘sense of place’ (Cresswell, 2005; Kunstler 1994).

De groepen ouderen op de vijf locaties bestaan zoals gezegd vrijwel uitsluitend uit mannen. Dat is niet toevallig, zoals uit het volgende citaat naar voren komt:

Jan (74, Rijswijk): *“Bij ons komen er geen vrouwen bij. Het is hier geen theekransje. Er komt er wel eens een voorbij, die stopt en die komt even praten. Dat wel. Maar er zijn geen vrouwen die er lang bij blijven staan. Wij zijn toch meer met de mannen onder mekaar.”*

De vrouwen die er af en toe kort bij komen staan – een kwartier of een half uurtje – zijn in de regel de echtgenotes van een van de groepsleden die bijvoorbeeld boodschappen hebben gedaan en op de terugweg even bij hun man en de anderen langskomen om een praatje te maken.

Co (87, Rijswijk): *“Als Piet zijn vrouw er af en toe effe bij komt staan, dan krijg ik altijd een zoen-tje van haar.”*

De echtgenotes van de groepsleden worden gemakkelijk geaccepteerd door de andere groepsleden. Deze vrouwen zijn bezet, dat is voor eenieder duidelijk. Maar andere vrouwen, die wellicht ‘beschikbaar’ zijn, worden minder getolereerd. Het contact met die vrouwen wordt door de groepsleden als problematisch gezien.

Jan (74, Rijswijk): *“Er kwam hier wel eens zo’n vrouwtje bij staan, zo’n los vrouwtje, van jan-en-alleman. Maar die komt nou niet meer. Die willen we hier niet hebben, daar komt gelazer van.”*

Ondanks dat het gros van de ouderen slecht ter been is en hulpmiddelen nodig heeft om zich te verplaatsen, maken de ouderen een actieve indruk. Ze hebben weliswaar vrijwel allemaal de nodige lichamelijke mankementen. Maar ze zijn er trots op dat ze desondanks nog zo fit en actief zijn.

Gradus (69, Presikhaaf): *“Ik ben kweek hoor. Ik ga altijd op stap, elke dag er op uit met mijn vrouw samen. Naar Nijmegen, hier en daar naartoe. Ik ga ook wel eens naar Wijk bij Duurstede op de fiets. Da’s een eind maar ik heb de hele dag de tijd.”*

De ouderen geven ook aan dat ze hobby’s hebben en lid zijn van verenigingen, waar ze soms ook tamelijk actief zijn.

Henk (66, Dokkum): *“Ik heb vroeger altijd veel gevist, en kievitseieren gezocht. Daar heb ik ook prijzen mee gewonnen. Maar met mijn knie kan ik dat niet meer doen. Ik heb nog wel aardigheid in accordeon spelen. Ik ben lid van de muziekvereniging. En ik heb er een handeltje in accordeons, niet voor het geld maar voor de aardigheid, hobby. Ik koop oude accordeons op, knap ze op en verkoop ze door. Ik zet ze op marktplaats. Zo krijg je leuke contacten.”*

De ouderen wekken niet de indruk dat ze allemaal een sociaal geïsoleerd bestaan leiden. De meeste zijn getrouwd en hebben contact met hun kinderen en kleinkinderen, burens en bekenden. Ook degenen die ongetrouwd of weduwnaar zijn, geven desgevraagd aan dat het thuis vaak stil is, maar dat ze ook met enige regelmaat andere mensen op bezoek krijgen.

Gradus (69, Presikhaaf): *“Ik kom mijn tijd wel door. Ik heb zat te doen overdag. Als ik ‘s morgens om half 10, 10 uur met een bak koffie in de tuin zit, dan komen d’r altijd een paar luitjes langs: mijn kinderen, kleinkinderen, andere familie uit de buurt. Of de burens komen een koppie koffie drinken. Ik heb er vaak een stuk of 12 in de tuin zitten. Dat vinden we gezellig.”*

3.4 Motieven om naar een ontmoetingsplek toe te gaan

Waarom besluiten de ouderen naar de ontmoetingsplekken toe te gaan? Wat zijn hun redenen en op welk moment in hun leven nemen ze dit besluit? Uit de interviews blijkt dat de motieven die de ouderen daarvoor aanvoeren vrijwel altijd voortkomen uit verlieservaringen. Daarbij kunnen ruwweg twee soorten verlieservaringen worden onderscheiden. In de eerste plaats geeft een aantal ouderen aan dat ze door het verlies van hun gezondheid niet meer in staat waren om hun oude bezigheden en hobby’s (en de daarmee samenhangende zingeving) vorm te geven, waardoor ze noodgedwongen alternatieve bezigheden moesten zoeken die wel binnen hun fysieke mogelijkheden liggen. De volgende interviewcitaten illustreren dit eerste motief.

Joop (71, Zevenbergen): *“Ik kom hier al vijf jaar. Dat komt zo, vroeger toen had ik mijn aardigheid, toen kwam ik hier niet. Ik hield duiven. Ik was altijd in de weer met die beestjes. Voeren, ringen, hokken schoonmaken, wegbrengen voor wedstrijden, vangen en weer terug zetten in het hok. Ik was lid van de duivenvereniging hier in het dorp. Daar was ik elke week, mijn vrouw ging ook mee. Ik heb knap wat bekers gewonnen. Maar ja, toen begon ik te tobben met m’n longen, daarom zit ik nu aan de zuurstof. Ik kan wel lopen, maar alleen een klein stukkie. Dan ben ik buiten adem. Ik kwam in de scootmobiel te zitten en vlak daarna kreeg ik een beroerte en een hartoperatie d’r bij. Toen ging het niet meer met die duifjes. Ik kon het niet meer bijhouden. Hokken schoonmaken en voeren ging niet meer. Ik kon niet meer bukken en ik werd benauwd van het stuiven van het duivenvoer. Ik heb ze moeten wegdoen. Dat was wel erg hoor, ik had ze al veertig jaar. Dan moet je iets anders zoeken. Zo kwam ik hier terecht.”*

Co (87, Rijswijk): *“Ik had vroeger altijd een boel hobby’s hoor. Ik had een volkstuin. Daar zat ik altijd, met mijn vrouw. En ik ben imker geweest, ik hield bijen. Toen kwam ik hier niet hoor.”*

Maar nou ik niet meer zo goed ter been ben gaat dat niet meer. Ik ben aan dit karretje gebonden. Zonder scootmobiel kan ik verder niks. Zes jaar geleden, toen mijn knieën en mijn heup achteruit gingen, heb ik de volkstuin verkocht: de hele boel ineens, weg ermee. Ik kon de tuin en die bijen niet meer bijhouden. Dus ja, dan zit je in ene thuis. En wat moet je dan? Ik kom hier voor mijn vertier. Ik wil wat meemaken, wat zien."

Het tweede motief dat andere ouderen aanvoeren, betreft het verlies van de gezondheid van hun partner of het overlijden van hun partner en het sociale isolement dat daarmee gepaard is gegaan. Dit wordt geïllustreerd in de volgende citaten.

Henk (66, Dokkum): *"Ik ben altijd blij als ik hier weer naartoe kan. Kijk, elk huisje heeft zijn kruisje. Overal is wel wat, ik wil niet klagen. Maar ik hou het thuis niet vol de hele dag. Ik moet een paar uurtjes hierheen. Mijn vrouw heeft zeven jaar geleden Alzheimer gekregen. Ze is altijd met religie bezig, met God en de bijbel. En ze is heel jaloers, ze haalt zich dingen in haar hoofd. Dat komt, ze snapt de dingen niet meer en dan gaat ze er zelf wat bij bedenken. Dat is moeilijk voor mij. Ik moet elke dag een poosje het huis uit."*

Willem (68, Presikhaaf): *"Ik ben elke dag weg, de hort op. Ik moet er effe uit. Mijn vrouw is thuis, die zit in de rolstoel. Vroeger gingen we dan samen een ommetje maken, dan duwde ik haar. Dan gingen we effe naar de visboer, een vissie eten. Maar nou zit ik zelf in de scootmobiel, ik kan haar karretje niet meer duwen. Dus nou kunnen we niet meer samen. Dan ga ik hier naartoe om d'r effe uit te zijn."*

Jan (74, Rijswijk): *"Ik kom hier nou een jaar of drie. Ik ben hier naar toe gegaan nadat mijn vrouw was overleden. Ze had een heel lang ziekbed, longkanker. En toen ze dood was zat ik alleen in huis te koekeloeren. Ik wil geen meelij, daar hou ik niet van. Ik dacht bij m'n eigen, ik moet iets gaan doen, een beetje onder de mensen komen. Toen ben ik hierheen gegaan. Ik kom elke dag en vaak twee keer. Heb ik wat om naar uit te kijken."*

Ouderen maken dan hun entree bij de andere ouderen op de ontmoetingsplaats. Het proces van zich aansluiten bij de groep, voltrekt zich sluipenderwijs:

Co (87, Rijswijk): *"In het begin was het zo van ik maak een ommetje hiernaartoe, en dan zie je die mannen staan, allemaal bekenden. Ze zeggen je gedag, je blijft 's een keer staan, praatje maken. En daarna nog een keer en nog eens. En van lieverlee kom je d'r bij."*

De ouderen maken af en toe een praatje, ze komen vervolgens wat vaker, ze worden habitués en na verloop van tijd behoren ze tot de vaste kern. Dan komen ze ook in de situatie waarin ze te maken krijgen met andere nieuwkomers die zich bij de groep aansluiten. Dat leidt soms tot hilariteit, zoals in het volgende interviewfragment naar voren komt:

Henk (66, Dokkum): *"We maken er altijd grappen over onder mekaar. Dan zeggen we tegen zo'n nieuwe: "Als je bij ons wil komen staan dan moet je eerst lid worden. Betaal je tientje contributie maar aan mij, dan schrijf ik je in."*

Niet alle nieuwkomers worden klakkeloos geaccepteerd in de groep. De ouderen hebben zo hun manieren om nieuwkomers die hen niet aanstaan, te weren.

Co (87, Rijswijk): *“Wij zijn de ouwe kern. En dan heb je nog wat anderen, van die meelopers die komen er af en toe effe bij staan. Maar sommige van die gasten die wil je er liever niet bij hebben. Die schreeuwen, die voelen zich beter, die lopen zichzelf op de borst te slaan. Die moeten we niet hebben. Daar ergeren we ons aan. Ik denk dan mij m'n eigen: wegwezen. Maar dat zeggen we niet, we jagen ze niet weg. Daar wordt dan niks tegen gezegd, dan gaan ze vanzelf weer weg.”*

3.5 Motieven om er naartoe te blijven gaan

Ouderen die eenmaal tot de groep zijn 'toegegetreden', voeren een aantal motieven aan waarom ze daarna ook naar de ontmoetingsplek toe zijn blijven gaan. We hebben er zes gevonden: 1) behoefte aan dag- en weekstructuur, 2) voortzetting van de vertrouwde levensstijl, 3) behoefte aan levendigheid, 4) ontmoeting van gelijkgestemden, 5) onderlinge steun, en 6) voortzetting van een traditie. Hieronder werken we de zes motieven uit.

3.5.1 Structuur

In de eerste plaats biedt het dagelijks terugkerende ritme van een bezoek aan de ontmoetingsplek de ouderen structuur in hun dagen en weken. De vaste kern ontmoet elkaar vrijwel dagelijks en ze komen op min of meer vaste tijdstippen bij elkaar. Op de ontmoetingsplekken zijn de middagen meestal de drukste tijdstippen, dan zijn de groepen het grootst in omvang. Per locatie verschillen de ontmoetings-tijden enigszins. In Rijswijk ontmoeten de ouderen elkaar vroeg in de middag: ze beginnen bij elkaar te komen omstreeks half twee en om half vier is vrijwel iedereen weer weg. In Zevenbergen begint het iets later: de ouderen komen omstreeks half drie en gaan omstreeks half zes weer weg. Bij alle ontmoetingsplekken gaan de ouderen uiterlijk om half zes weer naar huis, want dan gaan ze eten. Een oudere zegt daarover: *“Dan ga ik naar moeder de vrouw, dan staat de pan met aardappelen op tafel.”* Op de meeste ontmoetingsplekken treft men elkaar ook 's avonds: van het begin van de avond tot vlak voor zonsondergang. Voor het donker wordt gaan ze weer huiswaarts. Of zoals een oudere het formuleert: *“We gaan met de kippen op stok”*. Een uitzondering hierop is de ontmoetingsplek in het overdekte winkelcentrum Presikhaaf, daar is het aan het einde van de middag, na de sluitingstijd van de winkels afgelopen en ontmoeten de ouderen elkaar enkel nog 's avonds tijdens de koopavond. Op de ontmoetingsplekken zijn de vrijdag en zaterdag de drukste dagen, dan zijn de groepen het grootst. Hetzelfde geldt voor de andere hoogtijdagen waarop er rondom de ontmoetingsplek extra bedrijvigheid is zoals op marktdagen of koopavonden. Dit zijn voor de ouderen markeringspunten in de tijd.

3.5.2 Voortzetting van de vertrouwde levensstijl

In de tweede plaats blijven de ouderen de ontmoetingsplek frequenteren omdat dit hen de gelegenheid biedt om hun vertrouwde levensstijl min of meer voort te zetten. Want vrijwel al deze ouderen hebben affiniteit hebben met het buitenleven, of gewend zijn er aan gewend om in de buitenlucht te vertoeven. Zo hebben ze meestal beroepen uitgeoefend - zoals glazenwasser, tegelzetter of betonvlechter - waarbij ze veel buiten waren. Daarnaast hebben de ouderen in de regel ook hobby's (gehad) die zich in de buitenlucht afspelen, zoals vissen, duiven houden, een volkstuin onderhouden, tijd doorbrengen op de camping of sightseeingtochten maken in de omgeving met de fiets, de brommer of de scootmobiel. De algemene trend is dat veel ouderen geneigd zijn om na hun pensionering andere contexten te zoeken waarin ze hun oude levensstijl kunnen voortzetten. Zo blijkt dat ouderen die in hun werkzame leven een bestuurlijke functie vervulden, later vaak actief worden in besturen van ouderenbonden en andere vrijwilligersorganisaties. Wanneer we deze trend doortrekken naar de ouderen in deze studie,

dan is het niet verwonderlijk dat zij zich aangetrokken voelen tot een tijdsbesteding waarbij ze bij elkaar zijn in de buitenlucht.

3.5.3 Behoeftte aan levendigheid

In de derde plaats voorziet het blijven bezoeken van de ontmoetingsplek in hun behoefte aan reuring: er moet wat gebeuren, ze willen actie om zich heen. Dat geeft hen het gevoel 'erbij te horen'. Doordat ze op de ontmoetingsplek gebeurtenissen meemaken en verhalen en nieuwtjes horen, geeft hen dat bovendien weer gespreksstof: ze kunnen er thuis tegen hun vrouw of tegen anderen over vertellen.

Henk (66, Dokkum): *"Ik kom hier elke dag om te kijken wat er gebeurt. Je hoort hier alles, van dag tot dag, van uur tot uur. Wie er is, wie er ziek is, wie er dood is. Iedereen komt hier langs, dus je ziet een hoop. Als er iets gebeurt in het dorp dan weten wij het als eerste. Het is hier net de VVV of een televisieserie. Elke dag gebeurt er wel weer wat. Dat mag ik graag horen."*

Gradus (69, Presikhaaf): *"Ik ben hier altijd na het eten 's avonds want dan heb ik thuis niks meer te zoeken. Dan zit mijn vrouw voor de tv. Die kijkt elke dag naar The Bold and the Beautiful. Zij heeft haar televisie programma en ik ga hierheen. Dan zeg ik ajuus. En als zij alles gekeken heeft en de vaat afgewassen, dan ga ik weer op huis aan. Haha. Heb ik dat goed bekeken of niet? Hier is het ook net een soapserie. Alles komt langs lopen. We zitten hier goed."*

Pieter (75, Ondiep): *"Dit is het bankje van 'van alles en nog wat'. Er is altijd wat te beleven hier. Het bruist. D'r wordt gelachen, of er is een handeltje of je hoort een nieuwtje. Waarom zou ik thuis blijven zitten, voor de tv? Daar gebeurt niks hoor, met mijn vrouw ben ik gauw uitgepraat. Ik ga hierheen omdat het mijn loopje is. Als ik ergens naartoe ga dan is het hierheen, of naar de winkel boodschappen doen. En als ik boodschappen heb gedaan dan kom ik hier weer langs en dan roept er iemand wat naar je of ze moeten wat van je, en voor je het weet sta je hier weer een uur."*

3.5.4 Ontmoeting van gelijkgestemden

In de vierde plaats vinden de mannen het prettig om met gelijkgestemden te verkeren: ze voelen zich met elkaar verbonden, ze ervaren gemeenschapszin. Dat uit zich op verschillende manieren. Allereerst zijn ze gelijkgestemd wat betreft hun gevoel voor humor. Ze maken grappen onderling en met voorbijgangers. Er worden moppen getapt en snedige opmerkingen gemaakt. Er wordt veel gelachen en dat bindt hen.

Willem (68, Presikhaaf) : *"We maken altijd gein onder mekaar, altijd dollen. Dan zeg ik tegen iemand, zo van: 'Weet jij hoe dementie begint?' Dan zegt die ander: 'Dat weet ik niet'. Dan zeg ik: 'Nou, zo begint het. Bij jou is het begonnen.'"*

Ook zijn de ouderen gelijkgestemden omdat ze trachten vorm te geven aan hun masculiniteit in een levensfase waarin hun maatschappelijke status afkalft, hun fysieke kracht afneemt en ook hun viriliteit onder druk kan komen te staan (Gonyea 1994, Flemming 1998). De ouderen compenseren dit verlies door in het onderlinge contact hun viriliteit en masculiniteit te benadrukken via hun opmerkingen over vrouwen en door tegen elkaar op te bieden met sterke verhalen. Ze hebben sterke verhalen vertellen tot een kunst verheven. Ze genieten van elkaars verhalen en uit piëteit laten ze het na om elkaar erop te wijzen dat de verhalen aangedikt zijn.

Piet (71, Ondiep): *“Ze kunnen een hoop slap lullen hierzo. Het heette hier vroeger het leugen-bankje, dan weet je het wel. Ze liegen niet, maar wat ze zeggen is niet waar.”*

Gradus (69, Presikhaaf): *“Waar we het zoal over hebben onder mekaar? Het gaat altijd over het zelfde. Over voetbal, duivenmelken en over vissen. De één heeft ze nog groter gevangen dan de ander. We vertellen alleen de waarheid, en dan een scheppie d'r bovenop. Haha.”*

De ouderen ervaren ook verbondenheid met elkaar in hun gemeenschappelijke kijk op de wereld om hen heen, en die kijk is niet onverdeeld positief. Ze delen negatieve gevoelens van ressentiment met elkaar. Daarbij richten ze hun peilen allereerst op de overheid. Ze zien de landelijke en lokale overheden niet als organen die hen goedgezind zijn. Ze ervaren meer last van de overheid dan dat ze er profijt van hebben. En ze zien de overheid niet als vertegenwoordiger van ‘hun soort mensen’. Ze geven aan dat ze zelf vrijwel geen invloed kunnen uitoefenen op wat ‘die lui in Den Haag’ doen. Ze hebben ook niet de ambitie om politiek of maatschappelijk actief te worden. Voor de republikeinse burgerschapsopvatting (zie paragraaf 2.2.5) is hun wantrouwen te groot en dat is ook niet het soort bezigheid waarbij zij zich senang voelen. Hun ressentiment richt zich ook naar de opmars van de multiculturele samenleving. In de interviews geven verscheidene ouderen aan dat ze de komst van allochtonen als een persoonlijke bedreiging ervaren. Het samenkomen met gelijkgestemden is voor hen in dat opzicht ook wellicht een overlevingsstrategie in de snel veranderende en complexer wordende wereld om hen heen.

3.5.5 Onderlinge steun

In de vijfde plaats bieden de ouderen elkaar een bepaalde vorm van steun. Er wordt onderling weliswaar weinig gesproken over privéaangelegenheden of over (andere) emotioneel beladen onderwerpen. Maar men helpt elkaar wel als dat nodig is. De ouderen geven elkaar over en weer adviezen, ze delen soms sigaretten of consumpties uit en in Ondiep wordt ook bier rondgedeeld. En soms springen ze financieel bij als een ander krap bij kas zit.

Piet (71, Ondiep): *“Het is ook een sociale bedoening hierzo, niet alleen maar slap lullen. Als een van ons iets heeft - zoals Jan die z'n vrouw is pasgeleden dood gegaan - dan beuren we elkaar een beetje op. We geven goeie raad. Het is sociaal helpen. Elkaar de weg wijzen. Kijk, je heb zo je dingen geleerd in het leven en dan help je mekaar. Of je deelt 's wat uit. Kijk, die mannen die hier komen die hebben het niet zo breed hangen, dus als hij geen geld heeft voor een biertje, dan krijg 'ie van mij. Zo zijn we wel. En als er een mot heeft met zijn vrouw en hij wil niet naar huis, dan zeg ik: kom maar bij mij op de bank.”*

De mannen die elkaar bij de ontmoetingsplaatsen treffen, waarderen elkaar zeer, maar ze kwalificeren de anderen in de groep niet als vrienden. Ze komen ook nauwelijks bij elkaar thuis over de vloer, ze ontmoeten elkaar vrijwel uitsluitend *on the spot*.

Pieter (75, Ondiep): *“We ontmoeten mekaar alleen hier. Dat gelul van die lui hoeft ik thuis niet ook nog eens te horen. Haha.”*

3.5.6 Voortzetting van een traditie

Tot slot is het voor sommige ouderen niet meer dan logisch dat ze op hun oude dag naar een ontmoetingsplek gaan: ze zijn het gewend. Eén oudere geeft aan dat hij in zijn jeugd al leeftijdsgenoten op

straat ontmoette. Hij hoorde vroeger bij een groep hangjongeren en zet deze traditie nu voort met oudere leeftijdsgenoten. De oudere in het volgende interviewfragment zet de traditie in zijn familie voort.

Willem (68, Presikhaaf): *“Ik kom haast elke dag. Vroeger kwam mijn vader hier, die stond hier vroeger ook altijd al.”*

Kortom: het samenkomen op de ontmoetingsplekken heeft voor de ouderen uiteenlopende functies, variërend van het bieden van structuur, de voortzetting van de oude vertrouwde levensstijl, reuring en ‘erbij horen’, gezelligheid en praktische en financiële steun.

3.6 Motieven om van de ontmoetingsplek weg te gaan

Behalve entree in de groepen, is er ook sprake van exit: er komen nieuwe leden bij en er gaan oude leden weg. Ouderen nemen niet bewust afscheid, maar verdwijnen uit beeld wanneer ze niet meer in staat zijn de ontmoetingsplek te bezoeken. De ouderen reageren er ogenschijnlijk gelaten op wanneer dit gebeurt, zoals uit de volgende citaten blijkt.

Joop (71, Zevenbergen): *“Zolang als ik hier nou kom, heb ik er wel 20 meegemaakt die zijn weggevallen. Die worden ziek en dan kunnen ze niet meer komen of ze gaan dood. Dat hoor je dan van deze of gene. We informeren nog wel. Als we hun vrouw of hun kinderen hier langs zien lopen dan vragen we: hoe gaat het met die en die, waarom komt ‘ie niet meer? Zo horen we wat d’r aan de hand is. Ik ga ze niet opzoeken als ze ziek zijn. Ik vind, het is net als met je burens, je spreekt mekaar op straat, dat is altijd gezellig maar je gaat niet bij mekaar de deur plat lopen. Je blijft een beetje op je eigen, dan gaat het ‘t langste goed.”*

Co (87, Rijswijk): *“D’r valt er wel eens een af en er komen weer nieuwe bij, zo gaat dat hier. Ze vallen af als ze dood gaan. Of als ze zo achteruit gaan dat ze hier niet meer naartoe kunnen komen. Daar maken we verder geen drukte over. We weten dat het komt, we gaan allemaal een keer dood. Ik ga ook en dan komt er een ander voor mij in de plaats. Je weet alleen niet wanneer je tijd is.”*

3.7 Sociale orde en gedragscodes

Binnen de groepen is er geen sprake van een formele hiërarchie in de onderlinge verhoudingen: er zijn geen formele leiders. Er lijkt echter wel sprake van enige informele sociale ordening. Groepsleden brengen onderling verschil aan door zichzelf of andere groepsleden een speciale rol of status toe te bedelen in te trant van: *“hij is de grootste gangmaker”*, *“hem moet je niet geloven, die vertelt nooit de waarheid”* of *“die heeft altijd het hoogste woord”* of *“hij zegt nooit wat, die staat er alleen maar bij”*. De gene die het hoogste woord heeft, de grootste gangmaker is en uitblinkt in moppen tappen en sterke verhalen vertellen, staat hoog in aanzien bij de anderen.

Daarnaast lijken er in de groepen bepaalde gedeelde opvattingen te zijn over hoe de ouderen vinden dat zichzelf en hun groepsleden zich behoren te gedragen. Uit de interviews komen - impliciet of meer expliciet - de volgende vier gedragsregels naar voren.

De eerste code luidt: *‘geen racistische of seksistische opmerkingen maken’*. In alle vijf groepen geven de mannen aan dat ze graag naar langskomende vrouwen en meisjes te kijken. Tot ergernis van sommige groepsleden gaan anderen te ver in het onderling maken van seksueel getinte opmerkingen over de passerende vrouwen of in het narroepen van de vrouwen. Dat geldt ook voor racistische opmerkin-

gen of smakeloze grappen die soms worden gemaakt over allochtonen. Daar wordt door sommige groepsleden een grens getrokken, zoals in het volgende citaat naar voren komt.

Henk (66, Dokkum): *“Er komen er hier een paar, dan praten we over de politiek, over ‘zwarten’, je weet wel, of over het asielzoekerscentrum hier in de buurt. En dan hebben ze hun oordeel meteen klaar. Zo van: zet ze op de boot, enkele reis. Dus dat soort dingen zeggen ze. Daar hou ik niet van. Net als van de vrouwen naroeppen en dingen zeggen die niet netjes zijn. Dat is veel te grof. Ik zeg zelf ook wel eens wat. Ik ben bouwvakker geweest, dus dan weet je het wel. Maar ik ga niet de hele tijd naar ze lopen roepen. Dat doen die anderen wel. En die zeggen schunnige dingen over ze. Daar hou ik niet van. Dat grove, dat hoor je niet te doen. Dat is wel eens moeilijk onder mekaar. Als ze dat doen, dan ga ik weg. Ik denk dan: ik doe dat niet, maar ik sta er wel bij als ze het doen. Dan ga ik maar weg, ergens anders kijken.”*

De tweede code luidt; ‘geen alcohol drinken in het openbaar’. In de meeste groepen werd deze code tamelijk strikt nageleefd.

Co (87, Rijswijk): *“We houden het fatsoenlijk, we drinken hier geen bier. Als je aan die dingen begint dan kom je in opspraak en dat willen we niet.”*

Een uitzondering op deze regel is de groep ouderen die elkaar ontmoet in de wijk Ondiep. Daar werd door de ouderen vrijwel dagelijks bier gedronken. Vlak na het interview heeft de gemeente Utrecht voor deze ontmoetingsplek een alcoholverbod uitgevaardigd. Mede omdat tegenover de ontmoetingsplek een hostel is voor (ex-)daklozen met een alcoholverslaving. De hostelbezoekers voegden zich soms bij de ouderen om samen bier te drinken. Daar is paal en perk aan gesteld.

De derde code luidt: ‘geen andere mensen wegsturen die op de banken willen zitten’. De ouderen geven aan dat de bank waar ze elkaar ontmoeten niet aan hen toebehoort. De banken zijn openbaar bezit: in principe is iedereen vrij om er te gaan zitten. Dus worden ‘hun’ banken wel eens anderen gebruikt om op te zitten. Om die mensen dan weg te sturen, dat vinden de ouderen te ver gaan. Maar er worden weldegelijk subtiele pressiemiddelen ingezet om te bereiken dat ze weg gaan.

Gradus (69, Presikhaaf): *“Die andere twee bankjes daar onder de bomen noemen we de liefdesbankjes. Kijk daar zitten twee jongelui met mekaar te vozen. We jagen ze nooit weg. Meestal gaan ze vanzelf als het bij ons druk wordt, want ze willen een stil plekkie voor d'r eigen hebben.”*

Willem (68, Presikhaaf) : *“Op deze bank hier zitten ‘s morgens vroeg wel eens een paar van die zatlappen. Die drinken hier hun eerste biertjes met mekaar, hun ontbijt zeg maar. Als wij komen zijn die mannen meestal al weer weg. Of we gaan er bij zitten, dan gaan ze vanzelf weg. En dan zijn er nog wat jongeren, in de schoolvakanties, die komen hier in het gras zitten of op een bankie, dan gaan ze een jointje zitten roken. Die gaan ook meestal vanzelf weer weg als wij komen. We jagen nooit iemand weg.”*

De vierde code luidt: ‘niet roddelen’. De ouderen spenderen in de groep veel tijd aan het uitwisselen van nieuwtjes. Daarbij worden de wederwaardigheden besproken van hun gemeenschappelijke kennissen of van groepsleden die op dat moment afwezig zijn. De grens van het moment waarop het uitwisselen van nieuwtjes over gaat in roddelen is dan soms moeilijk te trekken. De groepsleden hantieren daarin ieder hun eigen grenzen, maar er is wel een bepaalde notie bij (sommige) groepsleden wanneer het te ver gaat. Dat levert soms onderlinge irritaties op.

Co (87, Rijswijk): *“Mij zint het niet als ze ongepaste dingen gaan zeggen over anderen, als ze mekaar naar beneden gaan halen, kwaad spreken. Ik vind, je moet geen rottigheid vertellen over andere mensen. Maar dat gebeurt wel 's hier hoor. Dan zeg ik d'r wat van. Dat weten ze wel van mij. Dan kijken ze me wel een beetje vuil aan. Maar dat kan mij niet schelen. Ik vind: je gaat niemand naar beneden halen, je zet ze een kroontje op hun hoofd.”*

Deze (impliciete) gedragscodes zijn ideaaltypische gedragsregels. Groepsleden die de codes benoemen en anderen er ook op aanspreken, slagen er niet altijd om de codes ook zelf na te leven. Wanneer één of meerdere groepsleden deze (impliciete) gedragsregels overtreden, dan ontstaat daarover irritatie bij de anderen die de gedragsregels strikter willen naleven. Deze groepsleden hebben echter slechts beperkte mogelijkheden om hun groepsgenoten op hun gedrag aan te spreken. Want ze willen nu juist in een zo min mogelijk gereguleerde omgeving zijn. Dus is iedereen in de groep in principe vrij om te doen wat hij wil. De gedragscodes werken – zo goed en zo kwaad als het gaat – als een zelfregulerend mechanisme, waarmee de ouderen met elkaar bewaken dat hun gedrag binnen de grenzen blijft van wat ze acceptabel vinden en waar ze mee geassocieerd willen worden. Bovendien zijn de ouderen zich terdege bewust van het feit dat ze hun ontmoetingsplek kunnen kwijtraken als ze zich zo gedragen dat anderen daar aanstoot aan nemen.

De ouderen wekken de indruk dat ze zich weldegelijk bewust zijn van de reacties die hun aanwezigheid in de openbare ruimte bij anderen oproept. Ze weten dat een deel van het publiek – de mensen die hen gedag zeggen en die hen toelachen – een positieve indruk van hen heeft en hun aanwezigheid op straat op prijs stelt. Maar de ouderen realiseren zich ook dat niet iedereen van hun aanwezigheid gecharmeerd is. Toch laten ze zich daardoor niet afschrikken. Voor hen zijn de ontmoetingsplekken een uitkomst. Ze zouden niets anders willen. Ze schamen zich niet om bij de groep te staan. Ze generen zich hooguit als groepsleden de impliciete gedragsregels overtreden. Verder is er bij hen geen gene. Ze zijn zelfbewust: ze staan ervoor. Eventuele negatieve oordelen van anderen hebben weinig vat op hen.

Henk (66, Dokkum): *“Ik lees elke dag de overlijdensberichten in de krant. Dat is een gewoonte van mij. Dat vind je misschien raar, maar ik krijg er goeie zin van. Dan ben ik blij dat ik nog leef. De tijd die ik nog heb, wil ik zo goed mogelijk leven. Op mijn manier. Wat een ander er van vindt dat ik hier sta met die mannen, dat interesseert me niks. Vroeger maakte me dat wel uit, wat anderen van je vinden. Maar nu niet meer. Ik doe het op mijn manier. Ik moet er elke dag even uit, hier naartoe. Het is net een verslaving, ik word er gewoon heen getrokken. En als ze dat niet goed vinden of niet netjes vinden: mij een biet.”*

3.8 Aanbod van welzijnsinstellingen

Vrijwel alle geïnterviewde ouderen weten dat er in hun omgeving buurthuizen en activiteitencentra zijn en ze weten dat er een aanbod is van Stichting Welzijn Ouderen. Sommigen kennen andere ouderen die daar naartoe gaan. Het gros van de geïnterviewde ouderen geeft aan dat zij er zelf niet in geïnteresseerd zijn om van dat aanbod gebruik te maken. Hun belangrijkste argument is dat ze zich daar teveel moeten aanpassen en dat ze – als vrije jongens – niet in het gareel willen en zich niet aan de regels willen conformeren die in buurthuizen of activiteitencentra worden gesteld. Daar mogen bijvoorbeeld geen schuine moppen worden verteld of grappen over allochtonen worden gemaakt. De ouderen willen zich wat dat betreft in hun leefstijl en gedragingen niet laten inperken. Ze prefereren een domein dat zo min mogelijk gereguleerd is, zoals in de volgende vier citaten naar voren komt.

Piet (71, Ondiep): *“Ik ga niet naar dat buurthuis. Ik kan niet tegen de regeltjes. Dat hebben de anderen ook: ze zijn bang dat ze daar aan hun vrijheid komen.”*

Joop (71, Zevenbergen): *“Ik wil niet ergens naar toe waar je lid van moet worden. Kijk, hier bepaal ik zelf wanneer ik kom en wanneer ik weer wegga. Ik wil me niet meer vastleggen. Vroeger in mijn werk in de bouw moest altijd alles met de klok, alles afspreken en netjes op tijd. Haasten. Nu hoeft dat niet meer. Ik ga me niet meer vastleggen voor iets of iemand. Ik wil mijn vrijheid hebben.”*

Henk (66, Dokkum): *“Het buurthuis dat ken ik wel. Dat is hier vlakbij. Daar kan je kaarten of biljarten. Maar dat is niks voor mij. Ik wil komen en gaan wanneer ik wil. En ik wil kunnen zeggen wat ik wil. Ik flap er wel eens wat uit en dat mag daar niet. Ik ben altijd een vrije jongen geweest, nog steeds. Ze moeten mij niet vastleggen. Kijk, dat willen ze wel graag, dat wij daar naartoe gaan. Wij hebben het daar vaak met mekaar over: dat de overheid zich overal mee bemoeit, je moet dit, je moet dat, je moet actief zijn, je moet vrijwilliger worden. Het moet allemaal op hun manier, met hun regeltjes. Kijk, ik heb me vroeger aangepast, maar nu niet meer. Ik doe het nu op mijn manier. Laat ons maar lekker hier staan. Ze moeten ons met rust laten.”*

Pieter (75, Ondiep): *“Ik kom hier al acht jaar. Dit is ons buurthuis. Onze soos. In dat echte buurthuis, daar aan de andere kant van het water, daar kom ik wel 's, maar meestal niet. Ik kom liever hier. Hier mag je vloeken, daar niet. Haha. Ik kom hier niet uit armoe, ik kom hier graag.”*

Er zijn enkele uitzonderingen op deze regel. Eén geïnterviewde oudere in Rijswijk maakt wel gebruik van het aanbod van Stichting Welzijn Ouderen, zij het in beperkte mate:

Co (87, Rijswijk): *“Elke maandagochtend ga ik naar Het Raadhuis. Daar kan je een kaartje leggen, biljarten. Ik mag daar graag komen, daar ben ik welkom, mooi meubilair, aardige gastvrouwen. Ik ben daar wel verguld mee. Ik ga daar heen op maandagochtend want dat is voor mij de moeilijkste dag van de week, sinds mijn vrouw dood is. Ik weet niet hoe dat komt, maar dan moet ik de deur uit. Maar verder ben ik altijd hier.”*

En een oudere in Zevenbergen geeft aan dat in hun dorp het welzijnsaanbod voor ouderen vrijwel is verdwenen:

Joop (71, Zevenbergen): *“Vroeger had je hier in Zevenbergen zo'n soos voor mensen van onze leeftijd. Dat was daar vlak achter de kerk. Daar ging ik wel eens heen. Daar kon je een koppie koffie drinken en biljarten of een kaartje leggen. En ze hadden volksdansen en zo. Maar dat is niet meer. Het gebouw is gesloten, er zit nu iets anders in. Met die gemeentelijke herindeling en zo is hier een boel dichtgegaan. Als je nou naar zo'n soos wil dan moet je helemaal naar Klundert, of naar Moerdijk of Willemstad. Hier in het dorp is niks meer voor ons.”*

3.9 Wensen en klachten van de ouderen

De ouderen hebben twee soorten klachten over hoe zij door de buitenwereld worden bejegend. De eerste klacht heeft betrekking op de verruwing van de omgangsvormen in het sociale domein. Ze beklagen zich over 'korte lontjes'. Ze voelen zich daardoor niet altijd veilig op straat.

Henk (66, Dokkum): *“Kijk, vroeger was het anders als nu. Het is allemaal veel ruwer geworden, veel grover. Met mekaar onderling en met de andere mensen op straat. Mensen zijn tegenwoordig zo grof in de mond: godver hier en godver daar. Meteen kwaad.”*

Piet (71, Ondiep): *“Het is harder geworden op straat. Kijk, als ik aan kom rijden met de scooter en ik neem de bocht en iemand achter me denkt dat ik hem afsnijdt of zo, dan komt meteen de grote bek, het K-woord, het middelvingertje omhoog. Als je niet uitkijkt dan krijg je een klap op je bek.”*

Hun tweede klacht – die voor hen zwaarder weegt dan de eerste - betreft de slechte toegankelijkheid van de openbare ruimte. De ouderen, die slecht ter been zijn en zich veelal noodgedwongen voortbewegen met behulp van krukken, rollator of scootmobiel, komen op hun weg van en naar de ontmoetingsplek tal van obstakels tegen. Ook op de ontmoetingsplekken zelf zijn de faciliteiten beperkt: er zijn te weinig zitplaatsen op de banken en de banken die er staan voldoen in de regel niet aan hun wensen. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van de situatie in Zevenbergen en in Rijswijk.

Rijswijk: toegankelijkheid

De ouderen in Rijswijk doen hun beklag over de hobbels en kuilen in de bestrating, de afwateringsgoten en de stoepranden, waardoor ze met hun rollator, scootmobiel en rolstoel de ontmoetingsplek slecht kunnen bereiken. Eén van de ouderen licht het als volgt toe: *“Een scootmobiel heeft geen goede vering, dus dan zit je heen en weer te schudden op die ongelijke stoeptegels. En de stoepranden zijn te hoog. Dat moet een beetje schuin op- en aflopen, dan kunnen wij er beter overheen’. Daarnaast melden de ouderen dat hun doorgang wordt beperkt doordat winkeliers uithangborden en kledingrekken op de stoep zetten en door fietsen die op de stoep geparkeerd staan. Ook brievenbussen, plantenbakken en bomen versperren hun rijroute. Een oudere zegt daarover: ‘Die bomen kun je natuurlijk niet verplaatsen, maar een plantenbak of een brievenbus wel.’”*

Zevenbergen: een nieuwe bank

De Zevenbergse ouderen zijn slecht te spreken over faciliteiten bij hun hangplek. Ze hebben klachten over het straatmeubilair. Er staat een oude metalen bank, zonder rugleuning. De bank, die plaats biedt aan hooguit drie ouderen, is in het midden ingezakt waardoor de ouderen niet goed zitten. Verder is de bank te laag waardoor degenen die slecht ter been zijn moeilijk van de bank op kunnen staan. In de winter is het metaal van de zitting te koud, dan nemen ze een krant of een stuk karton mee om op de zitting te leggen tegen de kou. In de zomer, als de zon op het metaal staat wordt het te heet om er op te zitten. De bank heeft ook geen rugleuning. Links achter de bank staat een verkeersbord, de ouderen gebruiken de paal waar dat bord op bevestigd is om met hun rug tegenaan te leunen. De zitplaats aan de linkerkant van de bank, bij de paal, is dan ook de favoriete plek: de ouderen die het eerst komt neemt meteen die plaats in beslag. Er zijn ook te weinig zitplaatsen. De mannen die later komen moeten noodgedwongen blijven staan, leunen op hun fiets of zitten op het frame van hun rollator of in de scootmobiel. Tot drie maanden geleden stond er naast de bank nog een tweede metalen bank. Toen een vrachtwagen een onhandige manoeuvre maakte, werd de bank geraakt en het metaal ontworcht. Een medewerker van de gemeente heeft de bank weggehaald. Er is geen nieuwe bank voor in de plaats gekomen, ondanks de inspanning van de ouderen om er een nieuwe, betere zitbank voor terug te krijgen. Twee ouderen uit de groep hebben een brief geschreven aan het gemeen-

tebestuur. Eén van hen is ook naar een inspraakavond geweest van de gemeenteraad en heeft zijn beklag gedaan, zonder resultaat. De betrokkene zegt daar over:

*“Voor die jongeren die overlast geven, daar doet de gemeente wel van alles voor. Die hebben pas een skatebaan gekregen, vlak buiten het dorp. Dat heeft een goeie duit gekost. En je ziet er nooit iemand. Dus dat heeft helemaal geen nut gehad. Voor ons doen ze niks, wij maken geen rottigheid en dan vergeten ze je. We moesten maar eens naar het gemeentehuis gaan, demonstreren met een spandoek. Misschien dat ze dan wakker worden. Daar zitten van die dure mene-
ren, van die ambtenaren die er voor doorgeleerd hebben, maar ze doen niks. Wat kost zo’n bankie nou helemaal? We hebben wel eens tegen elkaar gezegd, we gaan wel sponsors zoeken of we leggen zelf wat geld bij mekaar en dan laten we hier zelf wel een goeie bank neer zetten. Zo’n houten zoals in het park verderop, die zit wel goed, met een rugleuning, goeie hoogte. Maar dat zal de gemeente wel niet goed vinden als we dat zelf doen.”*

Inmiddels is de situatie veranderd dankzij de bemoeienis van het televisieprogramma *Heel Holland helpt*. Het concept van dit programma is dat burgers 1000 euro krijgen die ze mogen besteden om iemand te helpen, op voorwaarde dat de overhandiging van de 1000 euro gefilmd wordt en op televisie vertoond mag worden. In dat kader hebben twee studenten van de Hogeschool Utrecht het geld overhandigd aan de ouderen in Zevenbergen om er nieuw straatmeubilair mee te financieren. In een uitzending van het programma (op 26 oktober 2007 op RTL4) was te zien hoe de ouderen hun nieuwe houten zitbank in gebruik namen.

4 Het perspectief van omstanders: ‘Een geaccepteerd verschijnsel’

Naast interviews met de ouderen zelf, vonden gesprekken plaats met andere actoren in de omgeving van de vijf onderzochte ontmoetingsplekken. Doel van deze gesprekken was om in beeld te krijgen hoe de aanwezigheid van ouderen in de (semi)publieke ruimte door omstanders wordt ervaren en in hoeverre daarbij sprake is van overlast. We spraken met orde- en toezichthouders, met vertegenwoordigers van de lokale overheid (gemeente of stadsdeel) of met eigenaren in het geval van semipublieke ruimtes, met professionals die in hun dagelijkse praktijk met de ouderen te maken hebben en met middenstanders. Een deel van deze gesprekken is gevoerd tijdens het veldwerk op locatie, het merendeel betreft echter telefonische interviews. Daarnaast vonden telefonische interviews plaats met enkele beleidsmedewerkers uit andere gemeenten.

Omdat we geen opvallende verschillen tussen de verschillende typen omstanders constateerden, belichten we het perspectief van omstanders in dit hoofdstuk aan de hand van de onderzoeksvragen uit de inleiding: wat voor associaties hebben de omstanders bij de hangouderen, in hoeverre leidt hun aanwezigheid tot overlast en welk invloed heeft hun aanwezigheid op het imago van de ruimte waar ze zich ophouden? Vervolgens brengen we het perspectief van omstanders in verband met de in het tweede hoofdstuk onderscheiden opvattingen over goed burgerschap.

4.1 Visie op de hangouderen

Opvallend aan de gesprekken met actoren in de omgeving van de hangende ouderen, is de overwegend positieve toon van de respondenten. Sommige respondenten zijn ronduit enthousiast over de aanwezigheid van de ouderen. Ze dichten het verschijnsel zelfs een positieve waarde toe omdat de ouderen een oogje in het zeil houden en een bijdrage leveren aan de ontmoetingsfunctie van de openbare ruimte. Ze wijzen er daarbij vaak op dat niet alleen de ouderen er baat bij hebben. Verwijzend naar het Utrechtse winkelcentrum Overvecht legt een medewerker van het Nationaal Fonds Ouderenhulp uit: *“Er is veel contact met andere passanten en gebruikers van de bankjes, zoals moeders en kinderen. Zo ontstaan er vriendschappelijke contacten. Het is laagdrempelig en de ouderen hebben zo contact met de maatschappij.”* Een aantal respondenten laat zich in meer neutrale termen over de ouderen uit, zij zeggen er geen last van te hebben en vinden dat de ouderen met rust gelaten moeten worden. Slechts een minderheid laat zich in negatieve bewoordingen uit over de ouderen, hierover meer in paragraaf 4.2.

De wijkmanager Presikhaaf, die in dienst is van de gemeente, noemt de hangouderen in zijn wijk ‘een geaccepteerd verschijnsel’. Hij vertelt dat bij de herinrichting van het park Presikhaaf rekening gehouden is met de ouderen. De gemeente wil de verblijfskwaliteit van het park versterken en ontmoeting tussen burgers stimuleren. Voor jongeren zijn daarom speelplekken aangelegd, voor de ouderen zijn op meerdere plekken bankjes geplaatst. *“Deze bankjes zijn voor hen de logische ontmoetingsplekken, men treft elkaar daar graag.”* Een wijkagent vindt het ‘gezellig’ dat de ouderen in het park en in winkelcentrum zitten; hij zegt het zelfs toe te juichen. Hij vertelt dat de ouderen voor hem een soort ‘oog en oor’ vormen, omdat ze daar de hele dag zitten en van alles zien en horen. Zo was er onlangs in het winkelcentrum een winkelier overvallen en de ouderen werden gehoord als getuigen. Hij vindt het dan ook belangrijk om goed contact met de ouderen te onderhouden en maakt daarom regelmatig een praatje.

Het winkelcentrum Presikhaaf is de enige semipublieke ruimte uit het onderzoek. Het winkelcentrum, dat eigendom is van vastgoedbelegger Corio, is gedurende winkelopeningstijden voor iedereen toe-

gankelijk, maar wordt daarna afgesloten. Een medewerker van Corio zegt blij te zijn met de ouderen. Volgens hem vertegenwoordigen ze een toegevoegde waarde: *“Het geeft reuring, het is een vorm van gezelligheid.”* En hij voegt eraan toe: *“Het zijn ook klanten.”* Het past in het beeld van Corio hoe een winkelcentrum eruit moet zien. *“Niet alleen een plek voor boodschappen, maar ook een verblijfsruimte, een plek voor ontmoeting. De ouderen passen in dat beeld.”* Met de geplande vernieuwing van het winkelcentrum wordt nagedacht hoe het winkelcentrum aantrekkelijker gemaakt kan worden voor specifieke doelgroepen. De doelgroep ouderen is volgens Corio vanuit commercieel oogpunt aantrekkelijk. Mogelijk worden daarom specifieke voorzieningen voor rolstoelen en scootmobielen ontwikkeld. Om een goede sfeer te creëren voor ouderen wordt gedacht aan plaatsten van een wand met foto's uit de historie van Presikhaaf.

Corio doet regelmatig onderzoek naar het gebruik van het winkelcentrum, naar de tevredenheid van klanten en ondernemers, en daarin zijn nooit negatieve geluiden over de ouderen boven komen drijven. Wel is er tijdens openingsuren bewaking en toezicht: *“als er problemen ontstaan, dan zitten onze servicemanagers er bovenop.”* Een beveiligingsbeambte zegt regelmatig een praatje met de ouderen te maken. Hij vertelt desgevraagd dat er voor zover hij weet nooit problemen met de ouderen zijn geweest: *“Anders hadden ze me wel gevraagd om die ouderen extra in de gaten te houden, of ik had het in de overdracht gehoord.”* Een gesprek met het personeel van kledingzaak Cool Cat (gericht op jongeren), nabij de ouderenontmoetingsplek, brengt eveneens een positief beeld naar voren. Het personeel kent de ouderen, groet ze vriendelijk en sommige personeelsleden maken tijdens hun lunchpauze regelmatig een praatje met ze.

Gevraagd naar zijn mening over de ontmoetingsplek in Ondiep, zegt een opbouwwerker die in de wijk werkt: *“Wat zou ik er van moeten vinden? Ik vind het leuk, het is geen enkel probleem.”* Een wijkmanager, werkzaam bij het Wijkbureau Noordwest, legt uit dat het bankje in Ondiep een lange geschiedenis kent. *“Het is een trefpunt voor oudere mannen uit Ondiep. En het draagt bij aan de sociale controle, omdat die ouderen op allerlei zaken rondom hen letten.”* Zelf gaat hij er wel eens bij zitten om de laatste roddels te horen. Toen enkele jaren geleden tegenover het bankje een hostel voor dakloze alcoholisten werd geopend, is het bankje verplaatst naar de overkant van de straat. Sindsdien is er volgens de wijkmanager sprake van spanningen omdat de ouderen op het bankje regelmatig alcohol gebruiken. Vanuit het wijkbureau wordt erover nagedacht om het bankje te verplaatsen, *“zodat de oude gezelligheid weer terug kan komen”*.

In Rijswijk, waar de ouderen op het plein staan dat grenst aan de belangrijkste winkelstraat, staat men vrij neutraal tegenover de aanwezigheid van de ouderen. De eigenaresse van een nabijgelegen pizzeria zegt: *“Ze zijn wel gezellig, wij hebben er geen last van, ondanks dat ze hier vlak voor de deur staan. [...] Het hoort erbij, ze maken gewoon een ommetje en ze blijven wat kletsen. Zoals wij dat ook doen, alleen komen zij in een karretje.”* De predikant van de Protestantse kerk, die aan het plein ligt waar de ouderen elkaar ontmoeten, zegt erover: *“Blijkbaar hebben deze mensen het naar hun zin, want ze zoeken het zelf op”*. Even later spreekt hij zich kritischer uit: *“Die ouderen nemen nogal wat ruimte in, al die scootmobielen bij elkaar. Wat ze er vinden en waarom ze erheen gaan is onzichtbaar, ze zijn inactief, weinig mobiel, ze maken opmerkingen over voorbijgangers...”* Desgevraagd vertelt hij echter dat dit niet zijn eigen mening is, maar dat hij vermoedt dat anderen deze mening zijn toegedaan. *“Ach, je vangt zo wel eens iets op.”*

4.2 Ervaringen van overlast

Het dominante beeld uit de gesprekken met omstanders is dat er slechts in een heel beperkt deel van de gevallen sprake is van overlast veroorzaakt door hangende ouderen. Een medewerkerster van welzijnsinstelling De Schoor uit Almere – waar in 2005 problemen met ouderen in de McDonalds ontstonden – vertelt dat dit niet meer aan de orde is. *“Het probleem hangouderen doet zich niet voor in de publieke ruimte. Eigenlijk zie ik het niet meer en ik hoor er ook niets meer van.”* Ook in andere gemeenten wordt gemeld dat er geen sprake van overlast is. Een medewerker seniorenbeleid bij de gemeente Eindhoven vertelt dat ze nooit iets heeft gehoord over problemen met ouderen in de publieke ruimte. Bovendien is er in Eindhoven geld beschikbaar (Verordening Openbare Ruimte) voor de inrichting van de openbare ruimte, maar daar wordt weinig gebruik van gemaakt door ouderen. Verschillende gemeenteambtenaren zeiden zelfs geen tijd te willen besteden aan een telefonisch interview over een ‘non-issue’; ook de burgemeester van Dokkum, die vanuit zijn werkkamer uitkijkt op een ontmoetingsplek voor ouderen, vond het onderwerp niet belangrijk genoeg om ons te woord te staan.

Op de ontmoetingsplekken die deel uitmaakten van ons veldonderzoek is eveneens weinig sprake van concrete vormen van overlast. In Arnhem, Dokkum en Zevenbergen stelde geen van de respondenten het thema aan de orde. In Rijswijk kwamen heel lichte vormen van overlast naar voren. Alleen in het Utrechtse Ondiep zorgen de ouderen soms door hun alcoholgebruik voor problemen. Overigens blijkt uit het gesprek met de medewerker van Corio dat de positieve ervaringen met de hangouderen in winkelcentrum Presikhaaf geen vanzelfsprekendheid zijn. Hij vertelt dat er in andere winkelcentra wel eens problemen met hangouderen zijn geweest. Het ging dan om ouderen die opmerkingen maakten naar passanten, bijvoorbeeld over hun uiterlijk of over de spullen die ze in hun winkelwagentje hadden. Maar in de regel wordt overlast in winkelcentra volgens Corio veroorzaakt door hangjongeren, waarbij er veelal alcohol in het spel is. In dat geval wordt er opgetreden door bewaking- en beveiligingsdiensten.

De Rijswijkse predikant vertelde weliswaar dat hij vermoedt dat sommige mensen de aanwezigheid van ouderen als storend ervaren, maar hij heeft hiervoor geen harde bewijzen. De hiervoor geciteerde eigenaresse van de pizzeria onderschrijft dit beeld in elk geval niet. Dat geldt wel voor een verkoopster in een nabijgelegen kledingzaak. Zij zegt *“wel eens”* last van de ouderen te hebben. Het gaat in eerste instantie om luidruchtigheid: *“Ze moeten zich wel rustig houden. Soms zijn ze wel met een man of tien, vijftien en dan is het een boel lawaai. En ze racen zo met hun scootmobiels en met de brommers. Ze rijden je zo omver...”* Ook maakt ze zich zorgen over imagoschade en inkomstenderving door de aanwezigheid van de ouderen. Met name als het regent: *“Ze komen hier voor de winkel staan schuilen onder de luifel. Dan staan ze met z’n allen met hun brommers en hun looprekken pal voor mijn etalage-ruit. Dat schrikt af, dan blijven de klanten weg. Die kunnen niet meer naar binnen kijken en de ingang van de winkel is versperd. Als je ze er op aanspreekt dan luisteren ze niet. Ik ben er wel eens naar toe gegaan, dan leg ik het uit, vraag of ze ergens anders willen gaan staan. Maar ze luisteren niet. Maar we kunnen ze wel aan hoor, die oudjes.”*

Van de onderzochte ontmoetingsplekken wordt alleen de locatie Ondiep in Utrecht door alle respondenten in verband gebracht met overlast. Dat heeft te maken met het alcoholgebruik en de nabijheid van het hostel voor dakloze alcoholisten. De wijkmanager: *“Het bankje is de afgelopen periode in bezit genomen door meer mensen die meer drinken dan praten.”* Volgens hem liep het alcoholgebruik uit de hand er ontstond overlast: er werden vieze dingen geroepen naar passanten en de medewerkers van het hostel kregen er last van, vooral wanneer hun cliënten bij de ouderen gingen zitten. Dit leidde tot steeds meer klachten van bewoners bij het wijkcentrum en de gemeente.

De wijkagent heeft geprobeerd te praten en de echte drinkers te verwijderen maar hij had geen mogelijkheid om op te treden omdat er geen verbod is op gebruik van alcohol in de openbare ruimte – alleen een verbod op openbare dronkenschap.

Het locatiehoofd van Hostel Hogelanden erkent dat het bankje voorziet in een behoefte: *“Het biedt een sociale structuur voor mensen voor wie een aantal dingen zijn weggefallen, zoals werk en dergelijke. Deze ouderen weten hoe de wereld in elkaar zit en willen elkaar daarover vertellen.”* Hij benadrukt geen moeite met het verschijnsel hangouderen te hebben en het juist positief te vinden: *“Laat het bestaan, ze hebben er recht op.”* Wel veroorzaakt het alcoholgebruik van de ouderen problemen voor zijn cliënten: *“Ze beginnen vaak ’s ochtends al te drinken. In het begin was er sprake van ontwrichting; de bewoners van het pension werden uitgescholden door de ouderen. Maar nu gaat het beter.”* Hij vertelt dat hij bewust contact heeft gemaakt met de ouderen en regelmatig een praatje met ze maakt. Hij zegt dat de ouderen regelmatig voorbijgangers naroeppen en daarbij worden ook vrouwonvriendelijke opmerkingen gemaakt. *“Dat is in het gunstigste geval leuk, maar niet iedereen is er gelukkig mee.”*

Begin augustus stelde de gemeente Utrecht in Ondiep een alcoholverbod in. Overigens vormden de hangouderen bij *De Rooie Brug* niet de enige aanleiding voor het verbod, want ook elders in Ondiep werd de afgelopen maanden veel overlast veroorzaakt door jongeren waarbij sprake was van alcoholmisbruik. De wijkmanager verwacht dat de problemen bij de ontmoetingsplaats voor ouderen dankzij het alcoholverbod zullen afnemen, waarbij hij benadrukt dat de gemeente constructief in gesprek zal gaan met de ouderen, onder meer over eventuele verplaatsing van hun bank.

4.3 Burgerschapsopvattingen van omstanders

De inventarisatie van het perspectief van omstanders legt bloot dat het liberale burgerschapsperspectief onder hen veruit het breedst gedragen is. Of het nu gaat om beleidsmakers of uitvoerende professionals (welzijnswerkers, wijkagenten), commerciële partijen (winkeliers, vastgoedbeleggers) of individuele burgers (omwonenden), ze reageren vrijwel unaniem op het verschijnsel in de lijn van het liberale burgerschapsideaal: laat die ouderen toch lekker hangen, het is hun eigen keuze, het is gezellig, niemand heeft er last van en ze overtreden de wet niet. Soms zit er een vleugje neo-republikeins burgerschapsdenken in hun vertoog, bijvoorbeeld wanneer ze wijzen op het positieve effect van de aanwezigheid van de ouderen in de publieke ruimte. Je mag iets van hen verwachten, lijken sommigen te denken. Het gaat dan om hun bijdrage aan de sociale controle. We vonden dit bijvoorbeeld bij wijkagenten en welzijnswerkers, die de hangouderen ‘benutten’ om informatie in te winnen over hun werkgebied. Maar ook een commerciële partij als een vastgoedbelegger wijst op de positieve *spin-off* van het verschijnsel. De aanwezigheid van ouderen komt het verblijfsklimaat ten goede en dat is commercieel aantrekkelijk. Klanten geven immers gemakkelijker geld uit in een omgeving waar ze zich prettig voelen.

Wanneer negatieve aspecten van het verschijnsel aan de orde worden gesteld, zoals het beledigen of lastig vallen van passanten (Ondiep) of het veroorzaken van imagoschade voor ondernemers (Rijswijk), leggen omstanders een verband met handhaving en repressie. Dit geldt zowel voor uitvoerende professionals, bijvoorbeeld de Utrechtse wijkmanager en de manager van het hostel voor dakloze alcoholisten, als voor commerciële marktpartijen. Vastgoedontwikkelaar Corio vertrouwt op de door haar ingehuurd ordehandhavers als er problemen ontstaan, terwijl individuele winkeliers vertellen dat ze er niet voor terugdeinzen om de ouderen zelf terecht te wijzen. Ook dit past uitstekend binnen het liberale burgerschapsideaal.

5 Tussenbalans: het ‘probleem’ terug in de context

Zorgwekkende berichten in de media over hangouderen die overlast zouden bezorgen in de publieke ruimte vormden begin 2007 voor MOVISIE de aanleiding om een onderzoek naar dit verschijnsel te starten. We hebben literatuur bestudeerd, uitgebreid gesproken met groepen hangouderen, meningen van omstanders gepeild en de eerste resultaten voorgelegd aan een groep experts. Niet alleen vroegen we ons af of er daadwerkelijk sprake is van overlast; ook wilden we weten hoe ouderen die veelvuldig in groepsverband verblijven in de openbare ruimte, deze vorm van tijdsbesteding zelf ervaren. Voelen zij zich veilig op straat, ook na alle negatieve aandacht in de media? Zoeken zij elkaar op ‘bij gebrek aan beter’? Is er sprake van eenzaamheid? Zou er wellicht een taak liggen voor het welzijns-werk om deze groep op te vangen? Kortom, is hier sprake van een maatschappelijk probleem?

Het antwoord is nee. Anders dan de in de media breed uitgemeten incidenten in Oude Pekela en Almere doen vermoeden, heeft onze verkenning naar de leefwereld van hangouderen aangetoond dat dit verschijnsel niet als een maatschappelijk probleem moet worden opgevat. Van feitelijke overlast is zelden sprake. Evenmin ervaren ouderen het verblijf in de publieke ruimte als een noodoplossing omdat ze nergens anders terecht kunnen. Ze kiezen juist bewust voor deze vorm van tijdsbesteding. Gevoelens van eenzaamheid, verveling of gebrek aan zingeving zijn nauwelijks te bespeuren. Winkeliers, politiefunctionarissen en andere betrokkenen wijzen erop dat de ouderen zorgen voor een zekere sociale controle en levendigheid op straat; als kenners van de stad wijzen ze menigeen de weg. De ouderen zelf geven blijk van een toenemend gevoel van onveiligheid. Ook wijzen zij op het ontoegankelijk karakter van de openbare ruimte voor mensen met beperkingen. Hiermee legt het onderzoek bloot dat niet de ouderen zelf, door hun ontmoetingen in de publieke ruimte moeten worden opgevat als een maatschappelijke probleem, maar dat het juist de inrichting van de publieke ruimte is die op veel plekken in Nederland tekortschiet. In dit hoofdstuk werken we de belangrijkste conclusies uit.

5.1 Geen maatschappelijk probleem

We begonnen deze rapportage met een inventarisatie van de media-aandacht die de afgelopen jaren uitging naar het verschijnsel hangouderen. We constateerden dat het begrip op zichzelf al veel stof doet opwaaien, getuige onder meer de stroom van reacties die het persbericht opriep waarin MOVISIE aankondigde het fenomeen hangouderen aan een kwalitatief onderzoek te zullen onderwerpen. Opvallend aan deze media-aandacht was dat ouderen in de publieke ruimte vrijwel automatisch worden geassocieerd met het veroorzaken van overlast. Soms is die overlast direct, omdat de ouderen passanten naroeppen of in conflict komen met winkeliers, horecaondernemers of hangjongeren die zich in dezelfde publieke ruimte ophouden. Soms ook indirect, omdat hun aanwezigheid op zichzelf door voorbijgangers als storend wordt ervaren, zonder dat daarvoor aanwijsbare redenen zijn. Het feit *dat* de ouderen met grote regelmaat op een bankje in een park of op een plein zitten, wordt geassocieerd met luiheid en nutteloosheid en dat is voor bepaalde personen – in een tijdsgewricht waarin het lontje van sommige burgers steeds korter zou worden – een niet te onderschatten bron van ergernis.

In onze verkenning van de praktijk, eerst middels analyse van berichtgeving in de media, internet-searches en telefonische interviews, daarna door in gesprek te gaan met de veroorzakers van alle commotie – de ouderen zelf – vonden wij bijzonder weinig terug van alle gemelde vormen van overlast. Telkens kwamen we dezelfde twee casussen tegen: Oude Pekela en Almere. Elders is vrijwel niets te vinden over escalaties, ruzies en problemen veroorzaakt door ouderen. En ook bij de ontmoetingsplekken die we zelf bezochten was vrijwel geen sprake van overlast. Slechts in enkele gevallen stuitte wij op lichte vormen van irritatie bij betrokkenen in de omgeving van de ontmoetingsplek, zoals bijvoor-

beeld bij een winkelier in Rijswijk. In de meeste gevallen komen de betrokkenen er door onderlinge communicatie wel uit. Geconcludeerd kan worden dat er absoluut geen sprake is van een nieuw, pregnant sociaal probleem van ouderen die overlast veroorzaken in de publieke ruimte of die de omgangsvormen en de (deels impliciete) gedragscodes in het publieke domein aan hun laars lappen. Integendeel, velen maken melding van een belangrijke toegevoegde waarde, zoals sociale controle, gezelligheid en levendigheid op straat. Menige passant vindt zijn bestemming dankzij de routeplanning die zij krijgen van deze kenners van hun stad of streek.

5.2 Een structureel én een substantieel verschijnsel

Hoewel het verschijnsel hangouderen dus niet benaderd moet worden in termen van problemen en overlast, concluderen wij dat het verschijnsel ook zeker niet mag worden afgedaan als een overtrokken mediahype. In de vele reacties op ons onderzoek kwam telkens weer naar voren dat we te maken hebben met een verschijnsel dat van alle tijden en alle plaatsen is. Vrijwel ieder dorp heeft van oudsher een 'leugenbankje' waar een groepje ouderen (in de praktijk vrijwel altijd mannen) hun tijd in gezelschap van gelijkgestemden doorbrengen. De hangouderen van vandaag doen in feite hetzelfde als de oude mannetjes die elkaar op het bankje in het park, bij de ophaalbrug of in de haven sterke verhalen vertelden. Wel is onze indruk – mede opgetekend uit de verhalen van de ouderen zelf – dat de groepen groter worden. Op sommige mooie dagen is een groepsgrootte van tien tot twintig ouderen geen uitzondering meer.

Alleen al daarom verbinden we aan het onderzoek de conclusie dat alle media-aandacht niet moet worden afgedaan als een storm in een glas water. In een vergrijzende samenleving is het goed denkbaar dat steeds meer ouderen een claim gaan leggen op de openbare ruimte. Niet alleen neemt het aantal ouderen in Nederland toe. Ook krijgen we te maken met een nieuwe generatie ouderen die assertiever is en minder geneigd is zich terug te trekken uit de publieke ruimte dan hun voorgangers. De ruimte is echter niet onbeperkt voorhanden – temeer omdat ouderen elkaar het liefst ontmoeten op plekken waar veel levendigheid en diversiteit is. Plekken waar anderen hun boodschappen doen of naar het werk gaan; plekken waar soms ook groepen jongeren elkaar ontmoeten.

In een poging de schaal van het verschijnsel te beschrijven hebben we de kleine, alledaagse leugenbank als uitgangspunt genomen. Door onze eigen observaties te verbinden met statistieken van het CBS en deze gegevens te extrapoleren, komen we tot een ruwe schatting van 70.000 tot 90.000 ouderen in Nederland die regelmatig in gezelschap hun tijd doorbrengen in de publieke ruimte. Naar verwachting zal die groep, als gevolg van de toenemende vergrijzing, in combinatie met het assertiever worden van de groep, de komende jaren verder uitdijen. De kans dat dit een bron vormt van spanningen en conflicten tussen groepen burgers neemt daarmee ook toe.

5.3 Vitale, autochtone mannen met een sterke lokale binding

Op een vijftal locaties zijn wij in gesprek gegaan met de groep waar het allemaal om draait: de ouderen zelf. Onze interviews en observaties brengen aan het licht dat de ouderen er heel bewust voor kiezen om samen buiten te zijn. Van eenzaamheid, verveling of een gebrek aan zingeving hebben wij tijdens de interviews met ouderen nauwelijks iets gemerkt. Zoals alle ouderen weten de hangouderen zich geconfronteerd met verlieservaringen, zoals verlies van werk, van hobby's en het achteruitgaan van hun gezondheid. Maar het feit dat ze op hun oude dag nog in staat zijn om andere ouderen op een bankje op het plein of in het park te ontmoeten, beschouwen ze als een bewijs van hun jeugdigheid en vitaliteit.

Bovendien sluit het aan bij hun levensstijl, want ook in hun werkende leven waren de meesten al veel 'buiten'. Het merendeel van de geïnterviewde ouderen is afkomstig uit de arbeidersklasse en de lagere middenklasse, waarbij ze gemeen hebben dat ze werkten in relatief 'vrije' beroepen, bijvoorbeeld in de bouw, op de vaart, als glazenwasser, stratenmaker of vrachtwagenchauffeur. Door elkaar te ontmoeten in de buitenruimte continueren ze als het ware hun levensstijl van vroeger: ze waren altijd al 'vrije jongens' die veel in de buitenlucht verkeerden en ook op hun oude dag zoeken ze hun vertier buitenshuis.

Een praatje maken, gezelligheid, humor, afleiding, onderlinge support en structuur in de dag zijn de belangrijkste drijfveren voor de geregelde gang naar de hangplek. De hangplek is hun zelf gecreëerde openluchtsociëteit: 'hangen' is voor deze ouderen een negatieve term die zij nooit zelf zouden gebruiken. Liever spreken zij over elkaar ontmoeten. Voor hen is dit een vorm van participatie, een volwaardig deelnemen aan de samenleving, die past bij hun leefstijl en levensloop.

Aan speciale voorzieningen voor ouderen of aan activiteitenaanbod van Welzijn Ouderen hebben ze dan ook zelden behoefte. Binnen mag je immers niet roken, geen schuine moppen vertellen en zit je vast aan huisregels en vaste openingstijden. Daar voelen deze vrije jongens zich niet prettig bij. Vaak betreft het ouderen met een sterke lokale binding; de meesten zijn geboren en getogen in de wijk of het dorp. Sommige mannen groeiden zelfs samen op en kennen elkaar nog uit hun schooltijd. Nu worden ze samen oud. Ze merken dat ze slechter ter been worden; dat hun gezondheid achteruit gaat. Een deel komt nog te voet of op de fiets, maar er komen er ook opvallend veel met een scootmobiel. Veel geklaag over pijntjes en kwaaltjes is er echter niet bij.

Tot slot valt op dat wij op de vijf onderzoekslocaties vrijwel alleen autochtone mannen aantreffen. Of oudere vrouwen geen 'hangbehoefte' hebben of dat dit zich onder vrouwen anders manifesteert, is op basis van ons onderzoek niet vast te stellen. Tijdens de expertmeeting kwam naar voren dat oudere vrouwen mogelijk meer gereguleerde settings zoals winkelcentra verkiezen boven de buitenruimte. Ook allochtone ouderen kwamen nauwelijks aan bod in dit onderzoek, omdat we ze eenvoudigweg niet aantreffen op de onderzochte locaties. Hiervoor worden verschillende verklaringen opgeworpen. Zo is de groep allochtone ouderen nog beperkt in omvang, waardoor zij zich minder nadrukkelijk manifesteren in het straatbeeld. Maar de komende decennia zal deze groep in hoog tempo groeien. De vergrijzing zal gepaard gaan met een proces van verkleuring en mogelijk wordt dit in de toekomst ook goed merkbaar in de publieke ruimte. Tijdens de expertmeeting werd echter gesuggereerd dat allochtone ouderen hun tijdsbesteding sterker zoeken binnenshuis, of bijvoorbeeld in koffiehuisen. Tegelijkertijd wordt het verschijnsel hangouderen heel vaak geassocieerd met de cultuur van mediterrane landen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre het verschijnsel van ouderen die elkaar ontmoeten in de publieke ruimte ook een etnisch-culturele component heeft.

5.4 Zelfregulerend vermogen en impuls voor sociale samenhang

Naast interviews met de ouderen zelf, hebben wij gesprekken gevoerd met omstanders, zoals winkeliers, horecaondernemers, politieagenten, toezichthouders en andere professionals en actoren. Uit die gesprekken kwam naar voren dat de ouderen slechts sporadisch zorgen voor conflicten of spanningen en dat dit zelden leidt tot escalatie. Wanneer dit bij uitzondering toch het geval is, lossen de partijen dit onderling in redelijkheid op. Een enkele keer zijn interventies noodzakelijk, zoals het instellen van het alcoholverbod in de Utrechtse wijk Ondiep, maar doorgaans zorgen de impliciete gedragscodes van de groepen zelf voor voldoende zelfregulerend vermogen. De kern daarvan zijn eigen fatsoensnormen; soms aangevuld met de wetenschap dat je het niet te bont moet maken om je te kunnen handhaven in de publieke ruimte. Onze observaties brengen heel mooi dit zelfregulerend vermogen van hangoude-

ren in beeld: groepsleden die met onbetamelijk gedrag over de schreef gaan, bijvoorbeeld door het veelvuldig naroeppen van voorbijgangers of het drinken van bier, worden tijdig gecorrigeerd door de anderen. Meestal is een rake opmerking aan het adres van de overtreder genoeg; in het uiterste geval wordt deze een tijdje lang met de nek aangekeken tot het ongewenste gedrag is uitgedoofd of de 'veelpleger' zijn biezen heeft gepakt.

Waar in de media vrijwel zonder uitzondering een beeld van ouderen wordt geschetst als overlastveroorzakers en herrieschoppers in het publieke domein, zien wij in de praktijk dat de aanwezigheid van ouderen in de publieke ruimte door omstanders juist als een positief verschijnsel wordt ervaren. Ordehandhavers en ook veel middenstanders, vinden dat de ouderen een toegevoegde waarde hebben. In de eerste plaats draagt hun aanwezigheid bij aan de levendigheid op straat: de ouderen houden een oogje in het zeil, groeten passanten, wijzen mensen de weg en ze zorgen voor vertrouwdsheid, herkenbaarheid en gekendheid. Bovendien zijn ze een handige bron van informatie voor politiemensen en toezichthouders wanneer er sprake is van calamiteiten, zoals winkeldiefstallen of ruzies op straat. Hun aanwezigheid versterkt dus de sociale controle en de publieke familiariteit tussen burgers onderling. Daarmee bieden zij een tegenwicht tegen gevoelens van anonimiteit en onveiligheid. Geconcludeerd kan worden dat de hangouderen een positieve impuls vormen voor de sociale samenhang in veel dorpen en steden.

5.5 Ouderen in de publieke ruimte: een programma van eisen

Onze verkenning van de leefwereld van hangouderen heeft ook uitgewezen dat er bij deze groep veel onvrede bestaat over de kwaliteit van de openbare ruimte, omdat die op veel plaatsen onvoldoende geschikt is om de ontmoetingsbehoeften van ouderen te accommoderen. De grootste klacht van de geïnterviewde ouderen betreft onveiligheid en ontoegankelijkheid in de openbare ruimte. Een aanzienlijk deel van deze ouderen kampt met fysieke beperkingen en verplaatst zich met een scootmobiel, rollator, wandelstok of rolstoel. Genoemd werden obstakels in de openbare ruimte, zoals stoepranden en drempels, losliggende stoeptegels, bestrating die gemaakt is van hobbelige kinderkopjes en hindernissen zoals midden op het trottoir geplaatste verkeersborden en reclame-uitingen van middenstanders.

Iedere ambtenaar en ontwerper die zich bezighoudt met de inrichting van de openbare ruimte zou eens met een scootmobiel moeten rijden over de pittoreske kinderkopjes in de binnenstad waar veel gemeentebesturen vanuit esthetisch en toeristisch oogpunt zo trots op zijn. Overigens is dit probleem niet exclusief voorbehouden aan ouderen. Ook minder validen en ouders van jonge kinderen (kinderwagens) hebben vaak moeite om zich in de publieke ruimte te bewegen – zij hebben in grote lijnen hetzelfde programma van eisen.

Ook het gebruikscomfort van de ontmoetingsplekken zelf is in de ogen van veel ouderen ver te zoeken. Er zijn te weinig bankjes, en de bankjes die er staan hebben vaak een te lage zit, hebben geen rugleuning of zijn gemaakt van kille materialen zoals beton of staal. Het onderhoud ervan laat vaak te wensen over en regelmatig zijn ze verzakt of naar binnen doorgebogen. Bovendien zijn ze vaak niet zo gelukkig geplaatst: ze staan op plekken die geen beschutting bieden tegen weer en wind.

Hoewel de ontmoetingsplekken voor ouderen in veel gevallen dus tekortschieten, bepleiten wij nadrukkelijk niet om ontmoetingsplekken te realiseren die exclusief zijn toegesneden op ouderen. De meest gewaardeerde ontmoetingsplekken zijn ongereguleerd; ouderen ontmoeten elkaar het liefst op plekken die levendig zijn en die voor iedereen toegankelijk zijn.

Elkaar ontmoeten in de buitenruimte is voor hen immers een bewijs dat ze er nog bijhoren, dat ze middenin de samenleving staan, en nog niet verbannen zijn naar de zijlijn. Hangplekken speciaal voor ouderen kunnen al snel een stigmatiserende werking hebben, niet alleen voor de ouderen zelf – het ‘apenrotseffect’ – maar ook omdat ze mogelijk vandalismegevoelig zijn, niet in het minst omdat ouderen er in de media en in de publieke opinie nogal eens slecht vanaf komen.

5.6 Naar een ruimtelijke agenda voor de vergrijzende samenleving

De conclusie is duidelijk: niet de ouderen vormen het probleem. Het echte probleem dat wij in ons onderzoek zijn tegengekomen is het ontwerp en de inrichting van de publieke ruimte. Die is onvoldoende toegesneden op de ontmoetingsbehoeften van ouderen. En evenmin op het gebruik door minder validen en (ouders van) jonge kinderen. Enerzijds heeft dit te maken met schaarste, want aantrekkelijke openbare ruimtes, waar het prettig vertoeven is zijn schaars en er zijn verschillende groepen die daar aanspraak op maken. Bovendien zijn veel openbare ruimten niet ontworpen met het oog op verblijfskwaliteit, maar veel meer vanuit het oogpunt van functionaliteit, zoals de verkeersafwikkeling van zoveel mogelijk gebruikers. Dit geldt niet alleen voor stations, maar ook voor veel pleinen en winkelstraten. Kortom, de inrichting van de openbare ruimte houdt onvoldoende rekening met het programma van eisen van een vergrijzende samenleving.

Zowel vanuit humanitair oogpunt –het welzijn van ouderen, van kwetsbare en van weerbare burgers – als vanuit economisch perspectief (kostenbesparing) zijn er argumenten om hier meer aandacht aan te besteden. De openluchtsociëteiten die wij tijdens ons veldonderzoek aantreffen in Dokkum, Utrecht, Rijswijk, Arnhem en Zevenbergen zijn een schoolvoorbeeld van zelfgeorganiseerde zelfredzaamheid en welzijnsbevordering die de samenleving weinig geld kost en zeer waarschijnlijk bijdraagt aan vermindering van zorgconsumptie door ouderen. Gemeenten zouden deze vorm van zelfredzaamheid veel beter kunnen faciliteren. De sleutel daartoe ligt in de inrichting, het ontwerp en het fysiek én sociaal beheer van de publieke ruimte. Daarbij dient veel meer aandacht te worden besteed aan het perspectief van de gebruikers van de publieke ruimte, waarbij het kansrijk is om in beide fasen te komen tot een interactieve aanpak: samen met gebruikers ontwerpen, hen betrekken bij beheer, ook sociaal beheer en zelfbeheer mogelijk maken.

Op grond van onderzoek naar de beleving van ouderen met betrekking tot de openbare ruimte formuleert het Ruimtelijk Planbureau vijf gedachtesteunen voor beleidsmakers die hierbij kunnen helpen (zie kader). Deze vormen de contouren van een onderbouwde visie op de gewenste kenmerken van de (semi)publieke ruimte in een vergrijzende samenleving (Galle en Van der Wacht, 2007).

Elke woonomgeving is geschikt te maken voor ouderen.

Het bouwkundig karakter van de woonomgeving (voor- of naoorlogs, wel of geen hoogbouw, stedelijk of landelijk) doet er weinig toe. Vermijd ineen buurt met veel hoogbouw groene vlaktes waar bij wind nauwelijks doorheen te komen is en zorg voor beschutte plekken dicht bij huis waar mensen lekker buiten kunnen zitten.

Zorg voor kleinschaligheid

Veel belangrijker dan het type bebouwing is een kleinschalige en goed begaanbare omgeving die aansluit bij de kleiner wordende actieradius van oude mensen. Gemeenten moeten de inrichting van de woonomgeving kritisch bekijken door de bril van (oude) mensen die slecht ter been zijn.

Maak een doordacht ontwerp

Met een goed ontwerp is veel ellende te voorkomen: vermijd verkeerd plaveisel, onnodige niveauverschillen, slechte verlichting, pleintjes op plekken waar geen vertier is, parken die geen beschutting bieden of waar de bankjes juist te romantisch verborgen in het groen staan. De ontwerper van straatmeubilair en de stedenbouwkundige zullen zich de uiteenlopende belangen moeten realiseren en in samenspraak met de gebruikersgroepen en omwonenden tot creatieve oplossingen moeten komen.

Ondersteun zelfwerkzaamheid van bewoners

Bewoners ontwikkelen ook eigen initiatief om de woonomgeving geschikt te maken voor ouderen. Die zelfwerkzaamheid is niet in alle wijken vanzelfsprekend, dus kan enige ondersteuning van gemeente of corporatie geen kwaad.

Goed voor ouderen is goed voor allen

Een goed ingerichte, veilige openbare ruimte die voldoet aan de eisen van deze oudste groep biedt ook meer comfort aan andere bewoners, zoals ouders met kinderwagens, fietsende kinderen, fietsende ouders met kinderen of jongere gehandicapten in een rolstoel of scootmobiel. Zorg voor de oudere betekent in de openbare ruimte zorg voor iedereen.

In het volgende hoofdstuk werken we deze ruimtelijke agenda concreet uit door diverse veelbelovende en vernieuwende initiatieven op dit terrein in beeld te brengen.

6 De ontmoetingsfunctie van de openbare ruimte in een vergrijzende samenleving

In het vorige hoofdstuk concludeerden we dat het verschijnsel hangouderen niet als een maatschappelijk probleem mag worden gezien. Wel stuiten we in dit onderzoek op een ander maatschappelijk probleem, namelijk het feit dat de openbare ruimte onvoldoende rekening houdt met het programma van eisen van een vergrijzende samenleving. Toegankelijkheid, veiligheid en gezelligheid zijn daarin de kernkwaliteiten. Deze kernkwaliteiten maken uitwisseling en ontmoeting mogelijk. Er zijn in Nederland hoopgevende initiatieven, vernieuwende invalshoeken en concrete projecten die met elkaar gemeen hebben dat ze deze kernkwaliteiten een stapje dichterbij brengen. In dit hoofdstuk presenteren we een aantal van deze initiatieven, invalshoeken en projecten. Daarbij hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de suggesties die naar voren kwamen tijdens de expertmeeting. We hebben die aangevuld met een quick scan in de literatuur.

We benadrukken dat we hier geen uitgebalanceerde visie of innovatief totaalconcept presenteren. Wel dragen we een aantal bouwstenen en onderleggers aan waarvan we hopen dat ze inspirerend werken voor politici, beleidsmakers en ontwerpers die zich bezighouden met de publieke ruimte in dorpen en steden. We hopen dat deze aanzet zal leiden tot verdergaande discussie, kennisontwikkeling en innovatie. Hiermee geven we het signaal door dat de hangouderen ons gaven: zorg voor een openbare ruimte die veilig, toegankelijk en gezellig is, niet alleen voor ouderen, maar voor alle burgers. We hopen dat gemeenten, stedenbouwkundigen, projectontwikkelaars, woningcorporaties, consumentenorganisaties en andere instanties die betrokken zijn bij ontwerp en beheer van de openbare ruimte er gebruik van zullen maken. Dat moet resulteren in een openbare ruimte die niet alleen vanuit economische en functionele belangen vorm krijgt, maar die tot zijn recht komt als ontmoetings- en verblijfsruimte voor ouderen en andere kwetsbare groepen. Een openbare ruimte die klaar is voor de vergrijzing is niet alleen goed voor ouderen, maar komt de hele samenleving ten goede.

Na een inhoudelijke uitwerking van het begrip openbare ruimte en de 'verwarmende' bijdrage die hangouderen daarin kunnen leveren, gaan we in op enkele barrières die veel ouderen ervaren in de openbare ruimte. Van daaruit behandelen we een vijftal inspirerende concepten die kunnen helpen bij het ontwikkelen van een visie op de verblijfskwaliteit van de openbare ruimte in een vergrijzende samenleving. De meeste concepten zijn geïllustreerd met praktische voorbeelden. We richten de schijnwerper op de verblijfskwaliteit van twee ruimtelijke sferen die niet alleen voor hangouderen, maar voor alle ouderen belangrijk zijn: de *semipublieke* ruimte van het winkelcentrum en de openbare ruimte in de directe woonomgeving. We sluiten het hoofdstuk af met enkele voorbeelden van interactief ontwerpen en beheren, samen met de doelgroep.

6.1 Wat is openbare ruimte?

De openbare ruimte is de verzameling van alle ruimten die in essentie die voor iedereen en altijd toegankelijk zijn (Hajer en Reijndorp, 2001). Alle ruimte die niet privé is, kan worden beschouwd als openbare ruimte. Wie door een stad loopt, ziet de inrichting van de openbare ruimte om zich heen: groenvoorzieningen, wegen, parkeerplaatsen, trottoirs, straatmeubilair, verkeersborden en openbare verlichting. Maar ook minder zichtbare elementen behoren ertoe, zoals waterlopen, rioleringen, bruggen en speeltoestellen. Formeel valt de openbare ruimte onder de jurisdictie van de Plaatselijke Politieverordening. Dit in tegenstelling tot ruimte die valt onder het formele beheer van een particuliere instantie. Een private ruimte kan toch openbaar toegankelijk zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval met de centrale corridor van een overdekt winkelcentrum. Het eigendom daarvan is vaak privé, maar de ruimte is toch

openbaar toegankelijk – zij het vaak alleen op bepaalde tijdstippen. Hetzelfde geldt voor de hal en de perrons van een NS Station. De ruimtes zijn formeel niet openbaar, maar hebben wel een gebruiksfunctie voor het publiek. In zulke gevallen spreken we ook wel van de semiopenbare ruimte.

De openbare ruimte is een ruimte voor ontmoeting en identificatie. Maar er gebeurt meer. Zoals uitwisseling, confrontatie en 'verspringsing van perspectief' tussen verschillende maatschappelijke groepen (Hajer en Reijndorp, 2001). Meer dan het begrip 'ontmoeting' duidt 'uitwisseling' op de confrontatie met anderen. Het gaat dan om de concrete, fysieke ervaring van aanwezigheid van anderen, van andere culturele uitingen en omgangsvormen. Vaak wordt verondersteld dat een zo groot mogelijke diversiteit in gebruik, en dus een zo hoog mogelijke kans op uitwisseling, de kwaliteit van het publieke domein ten goede komt. Hajer en Reijndorp nuanceren dit. Volgens hen kenmerkt een succesvolle openbare ruimte zich niet zozeer door de mogelijkheid tot uitwisseling tussen alle maatschappelijke groepen, ongeacht factoren als klasse, leeftijd of etniciteit. "Het gaat juist om de mogelijkheden die stedelijke nabijheid biedt tot het 'verspringen' van het perspectief: door de ervaring van andersheid krijgt de vanzelfsprekende eigen kijk op de werkelijkheid even concurrentie van andere visies en levensstijlen." (Hajer en Reijndorp 2001: 92). De focus in onze samenleving op functioneel ontwerpen en gebruiken van de openbare ruimte staat op gespannen voet met de kwaliteit van deze ruimte als verblijfsruimte die kansen biedt voor uitwisseling en verspringsing.

De inrichting van de (semi)openbare ruimte kan warmte uitstralen, maar ook kil en anoniem zijn. De fysieke omgeving van een warme stad voelt aangenaam, menselijk, veilig en geborgen (Müller, 2002). Een belangrijk aspect van de warme stad is het kijken van gebruikers naar elkaar. We hebben gezien dat hangouderen de openbare ruimte vooral gebruiken als kijkruimte. Zij consumeren de stad als recreatieve ruimte, als "pretstad." Hun visuele betrokkenheid begint met het vinden van een geschikte plek voor het kijken naar mensen, zoals een pleintje, een straathoek of een plek in een park.

Wanneer zij die plek eenmaal hebben gevonden en er met een zekere regelmaat verblijven, worden zij naast consument zelf ook producent van stedelijke warmte. Hun aanwezigheid is voor regelmatige passanten een baken van herkenbaarheid, voorspelbaarheid en vertrouwdsheid. Het spel van kijken en bekeken worden draagt bij aan het doorbreken van anonimiteit voor alle gebruikers. De stadswijsheid van hangouderen – hun kennis over het hoe en waar van het stedelijk leven – helpt passanten en dagjesmensen de stad te ontsluiten. De ouderen wijzen deze passanten de weg, vertellen het laatste nieuws of verhalen van gebeurtenissen die de stad in het nabije of verre verleden in hun greep hebben gehouden. Zonder deze bijzondere gebruikers – de hangouderen – zou het leven in de stad een stuk anoniemer zijn. De hangouderen bieden 'reuring' en gezelligheid. Vooralsnog stelt de stad daar niet veel tegenover. Integendeel, veel hangouderen beklagen zich over het gebrek aan toegankelijkheid en veiligheid in de openbare ruimte.

6.2 Ouderen zwakste schakel in openbare ruimte

In vergelijking met de meer kwetsbare hoogbejaarden vormen hangouderen grosso modo een assertieve groep die zich gemakkelijk op straat begeeft. Toch signaleren zij een gebrek aan toegankelijkheid voor mensen met beperkingen en een afnemend gevoel van veiligheid. Met dit signaal vormen zij een spreekbuis voor een veel grotere groep ouderen, waaronder veel oudere vrouwen en mensen met fysieke beperkingen. Het signaal van de hangouderen bevestigt de bevindingen van het Ruimtelijk Planbureau, dat oude mensen 'de zwakste schakel' in de woonomgeving noemt (Galle en Van der Wagt 2007). Hoe is die situatie ontstaan?

Op het gebied van het ouderenbeleid omarmt de overheid al jaren het uitgangspunt dat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig moeten blijven wonen. Ook als hun lichamelijke en psychische conditie zwakker wordt. Huisvesting en extramurale zorgvoorzieningen worden daarop afgestemd, met name in de sterk in opkomst zijnde woon-zorgzones. Maar de fysieke gesteldheid van de woonomgeving wordt nog te vaak over het hoofd gezien, aldus het Ruimtelijk Planbureau. De wereld van ouderen krimpt in, hun sociale netwerk wordt kleiner evenals hun actieradius. Ze raken daardoor sterker aangewezen op hun woonomgeving. Niettemin ontbreken daar vaak de gewenste voorzieningen, zoals winkels en ontmoetingsruimten; ook zijn de te overbruggen afstanden vaak te groot. Bovendien kunnen er onderweg verschillende barrières opdoemen, zoals drempels, hellingbanen en smalle trottoirs, waardoor het veel moeite kost om belangrijke voorzieningen te bereiken. Op basis van onderzoek in vier uiteenlopende woonwijken concludeert het Ruimtelijk Planbureau dat er meer aandacht moet worden besteed aan kleinschaligheid, goed onderhoud en een doordacht ontwerp van de openbare ruimte zodat deze ook voor kwetsbare ouderen toegankelijk is. Hier liggen taken voor ontwerpers van de buitenruimte en stedenbouwkundigen, alsook voor de gemeentelijke diensten en opbouwwerkers.

Ontwerpers en stedenbouwkundigen kunnen zorgen voor brede stoepen, vlakke klinkers (geen kinderkopjes) voor de bestrating, goede verlichting en zo min mogelijk hoogteverschil tussen stoep en straat. Dat kan door stoepranden te verlagen, hellingbaantjes te maken en bij voorkeur een verhoogd wegdek aan te leggen zodat er nauwelijks of geen hoogteverschil meer is. De afstand tussen woningen (of wooncomplexen) van ouderen en elementaire voorzieningen als supermarkt, bakker en apotheek zou niet meer is dan 300 meter mogen bedragen (Galle en Van der Wagt 2007). Vermijd ook dat woningen en voorzieningen van elkaar gescheiden worden door drukke wegen. Zorg voor rustpunten (bankjes), met name in de overdekte winkelcentra waar relatief veel toezicht is en overlast van hangjongeren kan worden vermeden. Zorg bij winkelcentra en andere voorzieningen voor voldoende parkeerplekken voor invaliden.

Gemeentelijke diensten kunnen zorgen voor reparatie en onderhoud, onkruid verwijderen (dit veroorzaakt gladheid), verzakkingen repareren, losse tegels vastleggen en de straat vrijmaken van zwerfvuil en obstakels. Ook kunnen gemeenten initiatieven van bewoners die de woonomgeving willen verbeteren stimuleren en ondersteunen. Een belangrijke rol is hierbij weggelegd voor het welzijnswerk, en dan met name het opbouwwerk. Ouderen voelen zich gauw bedreigd door het onbekende. Het gebrek aan publieke familiariteit dat ouderen ervaren (zie paragraaf 2.2.4) betreft vooral de angst voor groepen jongeren die zich ophouden op hoeken van straten, op pleinen en bij winkelcentra. Ouderen zouden zich steeds vaker verzetten tegen hangplekken, voetbalveldjes en skateparken voor jongeren (De Meere, 2008). Als facet van het gemeentelijk welzijnsbeleid – denk aan het eerste prestatieveld van de Wmo: leefbaarheid – zou de gemeente het opbouwwerk de opdracht kunnen geven om als sociale makelaars vertrouwdschap tussen oude buurtbewoners en overige bewoners te stimuleren. Dit kan met behulp van de methodiek van intergenerationeel werken, ofwel werken aan een buurt voor alle leeftijden.

De buurt voor alle leeftijden: opdracht voor sociale makelaars

Jongeren en ouderen zijn sterk aangewezen op voorzieningen in hun buurt maar praten daar nauwelijks over mee. In veel buurten in Nederland verscherpen overlast, agressie, intolerantie en racisme de klassieke generatiekloof tussen ouderen en jongeren. Oplossingen worden meestal gezocht in regulering van het gedrag van de jongeren door middel van fysieke maatregelen en meer toezicht en ordehandhaving.

Dit lost conflicten echter niet altijd op en drijft de generaties verder uiteen. Intergenerationeel werken biedt een scala van methodieken voor iedereen die de rol van 'sociale makelaar' op zich neemt.

Daarbij bieden jong en oud elkaar steun, realiseren gezamenlijke belangen of gaan een dialoog aan over onderlinge conflicten. Het resultaat: betere toekomstperspectieven voor jongeren, langer zelfstandig wonen en minder sociaal isolement bij ouderen en meer sociale veiligheid en ontmoetingsmogelijkheden in de buurt. Ga voor meer informatie naar

www.zilverenkracht.nl.

Tot slot constateert het Ruimtelijk Planbureau dat veel pogingen om de buitenruimte gezelliger te maken weliswaar goed bedoeld, maar niet altijd even doordacht zijn. De buitenpleintjes bij een winkelcentrum in Capelle aan de IJssel lagen bijvoorbeeld niet voldoende in de loop. Ze maakten een verwaarloosde indruk en lagen er verlaten bij. Ook parken en plantsoenen, bij uitstek toch gecreëerd voor ontmoeting en verpozing, schieten vaak hun doel voorbij. Er is te weinig beschutting, er zijn te weinig bankjes, of zitgelegenheden zijn onvoldoende zichtbaar vanaf de openbare weg. Daardoor voelen veel mensen zich niet veilig. Zij vermijden het park, waardoor een natuurlijke bron van sociale controle opdroogt en obscure elementen het park gemakkelijk in bezit kunnen nemen.

6.3 Inspirerende concepten voor ontwerp en beheer van de openbare ruimte

De analyse van het Ruimtelijk Planbureau roept de vraag op naar inspirerende concepten en toepassingen waarmee de (semi)openbare ruimte toegankelijker, veiliger en gezelliger gemaakt kan worden voor het groeiend aantal ouderen in onze samenleving. In deze paragraaf behandelen we vijf concepten, visies of idealen die daaraan kunnen bijdragen. Achtereenvolgens gaan we in op de ontwerpprincipes van Design for All, het concept van de Gezonde Wijk, het idee van de 'encroachment-zone' die de harde scheiding tussen private en publieke ruimte verzacht, de multiculturele ontwerpogave en het denken over 'ongecontroleerde gecontroleerdheid'.

6.3.1 D4A: Design for All⁴

Design for All (D4A) betekent kortweg: ontwerpen voor iedereen. Dat sluit goed aan bij de gedachte in dit rapport volgens welke het onnodig stigmatiseren van groepen moet worden voorkomen en niet exclusief voor ouderen hangplekken moeten worden gecreëerd. D4A raakt de hele samenleving. Het raakt aan het bouwen van huizen, het inrichten van de leefomgeving, het bieden van zorg en diensten, het voorzien in mobiliteit en het creëren van arbeidsomstandigheden. Ook raakt het aan onze dagelijkse bezigheden in en om het huis en de producten die we daarbij gebruiken. Het doel van D4A is dat zoveel mogelijk mensen producten en diensten, maar ook de openbare ruimte, eenvoudig kunnen gebruiken, zonder hulp te hoeven vragen. Op die manier wordt niemand onnodig buitengesloten. Toegankelijkheid en gebruiksgemak voor mensen met beperkingen zijn de belangrijkste speerpunten van

⁴ De informatie in deze paragraaf is ontleend aan de website over Design for All van het KITZ (per 1 januari 2007 Vilans), te vinden op <http://www.design-for-all.nl/index2.htm>

de D4A-beweging. Het KITTZ, sinds 2007 ondergebracht bij het kennisinstituut voor langdurige zorg Vilans, maakt zich al jaren hard voor dit concept. Ouderen vormden een van de eerste referentiegroepen bij het ontwerpen van gebruiksartikelen, woningen en leefomgeving. De ervaring heeft geleerd dat een product dat ouderen eenvoudig kunnen gebruiken ook door anderen als plezierig wordt ervaren. Helaas loopt Nederland achter op het gebied van toegankelijk en gebruiksvriendelijk ontwerpen, aldus het KITTZ.

Als gevolg van deze achterstand worden veel Nederlandse burgers uitgesloten van deelname aan verschillende facetten van de samenleving. Voorbeelden daarvan zijn er te over:

- de deur niet uit kunnen omdat stoepen te hoog zijn, trottoirs te smal, de bushalte te ver lopen is;
- de bus, de trein of openbare gebouwen niet in kunnen vanwege een te hoge opstap, trappen, hoge drempels of nauwe gangen;
- verpakkingen moeilijk open kunnen krijgen of alleen met (gevaarlijke) hulpmiddelen;
- moeten werken op een ongeschikte werkplek en daardoor voortijdig het arbeidsproces moeten verlaten;
- allerlei hulpmiddelen moeten gebruiken die door hun ontwerp stigmatiserend werken;
- ander ongemak ervaren, zoals van gebruiksonvriendelijke kaart- en geldautomaten, het sluiten van bankgebouwen en onbemande stations.

De oorzaak van veel problemen ligt in ondoordachte ontwerpen en het niet betrekken van gebruikers bij het ontwerpproces. Ontwerpers nemen zichzelf teveel als maatstaf. Zo kan het gebeuren dat een rolstoelgebruiker voor een treinreis anno 2008 nog altijd een dag van tevoren de NS moet berichten dat hij meewil. Met integraal ontwerpen of D4A kunnen (op den duur) deze problemen worden voorkomen. Een voorwaarde is dat bij productontwikkeling niet alleen wordt gekeken naar de 'gemiddelde' gebruiker, maar dat ook rekening wordt gehouden met de zwakkere, niet zo behendige, kleine en ook heel lange, niet-Nederlands sprekende consumenten. Ontwerpers, producenten, architecten en beleidsbepalers moeten leren denken vanuit de functionele capaciteiten, behoeften en wensen van deze gebruikers en hun producten en diensten daarop afstemmen. "Wie is de eindgebruiker?" is de vraag die zij zich als eerste dienen te stellen. Van openbare gebouwen zoals een gemeentelijke bibliotheek mag worden verwacht dat iedereen daar naar binnen kan, *inclusief* senioren lopend met een stok of rollator, moeders met kinderwagens en ernstig slechtienden voor een boek op cd-rom. Het woord 'inclusief' is hier belangrijk: het gaat om inkluderend beleid. Om het denken hierover te bevorderen heeft het KITTZ op zijn website over D4A een aantal goede en slechte praktijkvoorbeelden verzameld.

D4A: good and bad practises leefomgeving

Good practise. Schiphol besteedt veel aandacht aan een duidelijke bewegwijzering voor iedereen die gebruik maakt van Schiphol. De bewegwijzering op Schiphol wordt regelmatig getest op gebruiksgemak en doelmatigheid. Regelmatig worden zogenaamde Mystery Tours gehouden. Mensen met beperkingen en chronische aandoeningen lopen door Schiphol aan de hand van een opdracht. Alle obstakels die zij tegenkomen bij het uitvoeren van die opdracht worden verzameld. Op grond van deze onderzoeken is onlangs de gehele bewegwijzering vernieuwd.

Bad practise. In het centrum van Rotterdam is een plein gerealiseerd. Het zou moeten dienen als de centrale ontmoetingsplek van de stedeling in het herwonnen hart van de stad. Voetgangers bereiken via dit plein een bioscoop en het trappenhuis richting ondergelegen parkeergarage. Het plein is in zijn geheel een halve meter boven straatpeil verheven. Voor mensen die de opstap niet kunnen nemen, zijn twee bruikbare hellingen aangebracht. .

Echter, je kunt terzijde van het plein niet zien waar deze hellingen zijn. Dat is niet praktisch. De pleinvloer zelf is een patchwork van materialen die bij nat weer bijzonder glad zijn: gepolijste natuursteen, staalplaat, houten planken en rubber. Wie op een druilerige dag even stil staat om mensen over dit plein te zien schuifelen, is gegarandeerd getuige van een valpartij. Veilig is anders.

Bron: www.design-for-all.nl

Lange tijd was het probleem voor ontwerpers het gebrek aan richtlijnen voor toegankelijkheid van de openbare ruimte. Inmiddels bestaan er verschillende normdocumenten en instanties die aanwijzingen bieden op dit terrein. Helaas bestaat er ook nog veel vrijblijvendheid op dit gebied, volgens sommige waarnemers omdat projectontwikkelaars, architecten en bouwers zich door alle voorschriften nogal eens beknot voelen in hun vrijheid. Opdrachtgevers voor parken en pleinen, bestratingen en openbare gebouwen die het principe van D4A for All omarmen moeten daarom zelf kennis in huis hebben of zich goed laten adviseren, willen zij niet voor verrassingen komen te staan. Bijlage 2 bevat informatie over de belangrijkste normdocumenten en regelgeving op dit gebied.

En de hangouderen? Gemeenten met kennis, lef en vasthoudendheid op het gebied van D4A zijn beter in staat om deze groepen op passende wijze te accommoderen dan gemeenten die deze kwaliteiten niet hebben. Zij scheppen daarmee betere voorwaarden voor welzijn en zelfredzaamheid, hetgeen uiteindelijk ook een kostenbesparend effect kan hebben. Voor gemeenten wordt dat steeds interessanter, temeer daar de Wet maatschappelijke ondersteuning hen steeds nadrukkelijker in de rol van zorginkoper plaatst.

6.3.2 De gezonde Wijk

In het concept de Gezonde Wijk brengt het Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Preventie (NIGZ) een aantal ideeën bij elkaar waarmee buurten en wijken in fysiek en sociaal opzicht kunnen bijdragen aan een positieve gezondheidsbeleving van bewoners (Verdonk en Van Koperen, 2007). In de Gezonde Wijk betekent gezondheid meer dan de afwezigheid van ziekten; het gaat om het geheel van de fysieke, geestelijke, sociale en morele gezondheid van de wijkbewoners. Bij het inventariseren van factoren die daarop van invloed zijn heeft het NIGZ vooral de fysieke inrichting en de fysieke attributen, zoals steen, asfalt en beton, maar ook het groen en blauw (water) in kaart gebracht. Onder meer is gekeken naar de aanwezigheid van groenvoorzieningen, en naar de toegankelijkheid en inrichting van de woonomgeving. Het concept bevat onder meer ideeën als het inrichten van de wijk als openbaar museum, het ontwikkelen van natuur en het maken van groene ontmoetingsplekken in de buurt. Hoe zouden wijken er aldus uit kunnen zien?

De wijk als openbaar museum is een ware belevenis dankzij de vele interessante plekken. Elke wijk heeft wel bijzondere plekken: dit kan op architectonisch vlak zijn, of op ecologisch gebied, denk bijvoorbeeld aan de fossielen in de natuurstenen gebouwen in een binnenstad of aan de varens die in rioolputjes groeien. Een wijk kan bewoners met bijzondere beroepen of hobby's hebben; er kunnen huizen staan met een uitzonderlijk ontwerp of met leuk aangelegde tuinen en bijzondere planten op vensterbanken groeien. Ook de kleine dingen in een wijk kunnen bijzonder en mooi zijn. Voor mensen die niet gemakkelijk de deur uit komen, of niet ver van huis gaan, is er vlak bij huis een laagdrempelige stimulans om iets te zien of te ondernemen. Voor hangouderen betekent dit de aanwezigheid van bankjes op plekken waar iets gebeurt; voor ouderen die zich moeilijk kunnen verplaatsen kan dit een ontmoetingsruimte zijn bij hen om de hoek. In het volgende overzicht hebben we een aantal concrete

ideeën uit het Gezonde Wijkconcept toegespitst op de situatie van (hang)ouderen. Ze hebben niet alleen betrekking op het ontwerp, maar ook op het ruimtelijk en sociaal beheer in de wijk.

Ouderen en de wijk als openbaar museum: zes tips

- Organiseer een speurtocht voor kinderen; laat deze ook langs een seniorencomplex en een hangplek voor ouderen lopen.
- Kunst in het straatbeeld, waarbij de kunstenaar zich laat inspireren door verhalen van hangouderen; een bankje in de buurt van het kunstobject vergroot het gevoel van eigendom van de ouderen en versterkt de sociale controle.
- Gebruik van waterpartijen; een route door sloten en kanalen met 'witte bootjes'; vaar daarbij ook langs ontmoetingsplekken; deze liggen vaak die aan het water, zoals we hebben gezien in Dokkum en Utrecht.
- Een citatenmuur in de buurt van een ontmoetingsplek, waar iedereen positieve berichten kan schilderen. Zo valt er nog meer te beleven voor de bezoekers van de ontmoetingsplek.
- Themaplekken: een park of straat waarin de cultuur of de gebruiken van groepen bewoners centraal staan.
- Gebruik verschillende bronnen en kanalen om informatie te verspreiden; kinderen en ouderen kunnen goede wijkgidsen zijn, maar er kunnen ook digizulen komen; een indicatie voor de plaatsing daarvan is de aanwezigheid van een ontmoetingsplek voor ouderen.

Bron: NIGZ, 2007

Natuur en groen. Het is goed voor de psychische en lichamelijke gezondheid om de natuur te beleven. Door dicht bij de natuur te zijn, hebben mensen het gevoel positief in het leven te staan en waarderen zij het leven ook meer. Daarnaast stimuleert de natuur een gezonde vorm van ontspanning zoals bewegen en sociale interactie. Natuur biedt mogelijkheden voor sociale ontmoetingen en kan een positieve invloed hebben op eenzaamheid en depressie. Hangouderen, die vaak hun leven lang al een groot deel van hun tijd buiten doorbrachten, zullen gebaat zijn bij concrete acties op dit gebied en kunnen er wellicht ook een steentje aan bijdragen.

Ouderen, natuur en groen: zeven tips

- Afwisselende beamerprojecties van exotische oorden op blinde muren, vooral daar waar veel ouderen wonen en verpozen.
- Overdekte winkelpromenades inrichten als een subtropische kas (zoals in tuincentra en Burgers Bush).
- Ontmoetingsplekken zodanig situeren dat zij uitkijken op zichtlijnen naar randgroen, als stimulans voor het beleven van groen in de buurt.
- Ervaringsplekken in de wijk, zoals stiltegebieden of herrieplekken, speciale verlichting, rustgevend straatmuziek, wijk-tuinen en ontmoetingsplekken met uitstraling voor bepaalde groepen zoals jongeren en ouderen.
- Een boerenmarkt in de wijk, met nostalgische elementen; aantrekkelijk voor veel ouderen; organiseer ze op tijden dat zij hun kleinkinderen kunnen meenemen.
- Wilde stukjes, waar kinderen met fantasie kunnen spelen, en kleine speeltuintjes, omzoomd met rustbankjes voor ouders en grootouders, gesitueerd in de nabijheid van seniorencomplexen, waardoor ouderen iets te zien hebben en door hun aanwezigheid informeel toezicht houden.
- Insecten, vogels en andere dieren aantrekken, bijvoorbeeld door vogelkastjes op huizen en flats te plaatsten, meer spleten en kieren te maken, broedgelegenheid onder dakpannen en in muren maken, vlinderstruiken en struiken met bessen aanleggen. Het beweegt, vliegt en biedt gespreksstof. Veel ouderen spontaan blij geven van hun kennis over de natuur.

Bron: NIGZ, 2007

Groene ontmoetingsplekken. In het verlengde van natuurbeleving ligt de ontmoeting in het groen. Groene ontmoetingsplekken zijn openbare ruimtes die multifunctioneel zijn ingericht, zodat er voor iedereen wat te doen is, bijvoorbeeld een kinderboerderij (gerund door vitale senioren) met barbecueplekken en een vergaderruimte voor de buurt. Of een skeelerbaan met loungeplekken, groene binnentuinen in winkelcentra, dicht bij vergaderruimtes, fitness apparatuur en zitgelegenheid. Groene ontmoetingsplekken geven verschillende groepen mensen de mogelijkheid om met elkaar in contact te komen. Door functies te koppelen, wordt ruimte bespaard en worden toevallige ontmoetingen gestimuleerd. Vooral ouderen in grote steden kunnen vervreemden van de buurt en vereenzamen. Vaak voelen zij zich niet veilig op straat. Door deze groene ruimtes worden zij gestimuleerd om naar buiten te gaan en anderen te ontmoeten. Buiten zijn stimuleert hen om meer te bewegen. De buurt wordt een verlengstuk van hun huiskamer.

Groene ontmoetingsplekken voor ouderen en anderen: vier tips

- Verhalen-vertelplekken rond de boom (de narratieve buurt).
- Bedrijfs catering in de openbare ruimte; kookplaatsen op pleinen en veldjes (Noorse camping), gemeenschappelijke barbecue in een park waar mensen kunnen picknicken.
- Inrichting van vrije zones; plekken die bewoners zelf kunnen inrichten en beplanten, waarvoor zij zelf verantwoordelijk zijn; ouderen brengen hier hun kennis van tuinieren over.
- Niet alles volbouwen maar ruimte laten aan wilde stukken land waar weinig regels gelden, die van zichzelf multifunctioneel gebruikt kunnen worden: speelterreinen, boomhut bouwen, crossen, barbecue, hond uitlaten, enzovoort.

Bron: NIGZ, 2007

6.3.3 Encroachmentzones

Ouderen met een kleiner wordende actieradius raken meer en meer aangewezen op de kwaliteit van de directe woonomgeving. Voor mensen die veel tijd doorbrengen in de eigen woonomgeving, zoals ouderen en gezinnen met jonge kinderen, kan het stedenbouwkundige concept van encroachmentzones interessant zijn (Postma, Vlaswinkel e.a., 2007). Deze wat ingewikkelde term – ‘encroachment’ betekent letterlijk: zich indringen, inbreuk maken – hetgeen duidt op een zachte overgang tussen het privédomein van de woning en de publieke ruimte van de straat. De woning verplaatst zich als het ware naar het domein van de straat. ‘Wonen met de voeten op de stoep’ is de meer populaire term die de bedenkers van dit concept, werkzaam bij het architectenbureau Inbo, ervoor hebben gemunt. Het concept kreeg voor het eerst vorm in de Amsterdamse Kolenkitbuurt, een onderdeel van de Westelijke Tuinsteden (Helleman, 2006).

De Kolenkitbuurt werd in de jaren vijftig gebouwd in het kader van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) van Cornelis van Eesteren. Deze architect en stedenbouwkundige was de geestelijk vader van de functionele stad, met zijn strikte scheiding van functies als wonen, werk, verkeer, recreatie en natuur. De Kolenkitbuurt had oorspronkelijk geen naam, maar alleen een nummer. De mensen hebben zelf de naam Kolenkitbuurt bedacht, als verwijzing naar de beeldbepalende kerk van Duintjer. De wijk werd gebouwd volgens de uitgangspunten van het Nieuwe Wonen: licht, lucht en ruimte. Kenmerkend voor de buurt is dan ook het stedenbouwkundig patroon bestaande uit strokenbouw. Daarbij worden langgerekte gestapelde huizenblokken in kronkelende stroken aangelegd in het groen. De situering is zodanig dat er veel licht naar binnen schijnt en er tegelijkertijd beschutte groene binnenterreinen ontstaan waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. De groene binnenterreinen zijn openbaar. De gedachte leek aardig, maar in de praktijk hadden de bewoners niet het gevoel dat het hun terrein was.

Zij voelden zich er niet verantwoordelijk voor. Het gevolg was verwaarlozing en toenemende criminaliteit (Van den Berg, 2005).

De straten in de Kolenkitbuurt hebben een breedte van 28 tot 30 meter en zijn bijna inwisselbaar. De aanwezigheid van veel groen blijft niettemin hun kracht. De komende jaren vindt er in de Kolenkitbuurt een volledige programmatische vernieuwing plaats. De bestaande lanen en strokenbouw worden daarbij behouden. Het ontwerp concentreert zich vooral op de relatie tussen woning en openbare ruimte, die er nu niet is, en op de architectuur, die nu veel te eenzijdig is. Om beide gebreken op te lossen, wordt een overgangszone – de encroachmentzone - geïntroduceerd. De encroachmentzone is in dit ontwerp een tussenzone van ongeveer 2,5 meter tussen de woongevel en straat. Het is meer dan een stoep. Het is een zone die zo zal worden ingericht en beheerd dat er een aantrekkelijk straatbeeld wordt gecreëerd waar zich veilig en thuis voelen en de kans op ontmoetingen groter wordt.

De overgangsstroken kunnen op maaiveldniveau, verhoogd of verdiept aangelegd worden. De stroken kunnen stenig of groen worden ingericht, ook bij meerlaagse bouw in de vorm van een erker of een balkon. Concreet gaat het om gemeenschappelijke voortuintjes, plaatsing van straatmeubilair en spel-materiaal, terrasjes en groenstroken. Het verschil met de huidige buurt zal groot zijn, want nu staan de blokken in de Kolenkitbuurt strak op de trottoirs en bestaat de begane grondgevel geheel uit bergingen. In de toekomst zal er door deze zones een echte woonstraat ontstaan. Dit levert tevens een herkenbare plek op die eigen sfeer en identiteit geeft aan de straat. Een belangrijke voorwaarde voor succes is dat het ontwerp is gemaakt in samenspraak met de bewoners. De ervaring leert dat door bewoners gewenste buitenruimte wordt beheerd, terwijl niet-gewenste buitenruimte wordt verwaarloosd. Het ontwerp moet zowel gedetailleerd als hufter-proof zijn. Ook moeten er goede afspraken worden gemaakt over het beheer.

6.3.4 Multicultureel ontwerpen

Wie in de openbare ruimte rekening houdt met de wensen van specifieke groepen creëert een ruimte die geschikt is voor iedereen. Dit geldt ook voor de wensen van inwoners van allochtone herkomst. In haar afstudeerscriptie stadsgeografie aan de universiteit van Utrecht doet de sociaal geografe Ilse van Liempt verslag van onderzoek naar het recreatiegedrag van Marokkaanse en Turkse vrouwen in een stadspark in Amsterdam Noord (Van Liempt, 2001). We staan er graag even bij stil, temeer daar we in ons eigen onderzoek naar hangouderen vooral witte, autochtone mannen zijn tegengekomen. Het is echter bekend dat ook allochtone vrouwen, jong én oud, graag gebruik maken van de openbare ruimte. Vooral stadsparken zijn bij hen geliefd. Soms zijn er opvallende overeenkomsten met de wensen van hangouderen. Wat kunnen we leren van de studie van Van Liempt?

Van Liempt stelt dat het een keuze van mensen zelf is of ze er wel of niet gebruik maken van het stadspark. Toch kan er ook vanuit de ruimtelijke planning een stimulans uitgaan die mensen prikkelt gebruik te maken van de openbare ruimte. Van Liempt doet een aantal concrete aanbevelingen voor de inrichting van een multicultureel park, gebaseerd op de betekenissen die het heeft voor Marokkaanse en Turkse vrouwen.

Speelgelegenheid. De openbare ruimte is voor veel kinderen een belangrijk recreatiegebied. Een tekort aan goed ingerichte speelterreinen is dan ook een probleem. Dit gebrek treft vooral allochtone kinderen (en hun moeders) omdat zij met name aangewezen zijn op speelvoorzieningen in de wijk. Speelmogelijkheden in het park, of in de buurt, dienen dan ook vergroot te worden om gebruik van openbare ruimte te stimuleren.

Groepsgewijs verblijf. Meer dan Nederlanders recreëren Marokkanen en Turken groepsgewijs. Dit brengt specifieke inrichtingswensen met zich mee, zoals bankjes die bij elkaar worden geplaatst in plaats van verspreid door het park. Ook kan er gedacht worden aan tafels met bankjes eromheen, eventueel overdekt. Nederlanders houden daarentegen van privacy en stellen het op prijs als de banken ver uit elkaar geplaatst worden. Maar als je met meerdere mensen naar het park gaat is het niet gezellig om zo ver uit elkaar te zitten. Opmerkelijk is dat hangouders een uitzondering vormen op de 'Nederlandse' regel. Ook zij verblijven graag groepsgewijs; hun wens komt daarin overeen met die van de Marokkaanse en Turkse vrouwen.

Mannen en vrouwen apart. Marokkaanse en Turkse vrouwen recreëren veelal met andere vrouwen samen. De scheiding tussen de mannenwereld en de vrouwenwereld is groot. We zien dat bijvoorbeeld bij het zwemmen. Specifieke voorzieningen zoals een zwembad alleen voor vrouwen, of een bepaald tijdstip voor zwemmen voor islamitische vrouwen in een algemeen zwembad zijn belangrijke zaken. In Nederland bestond deze scheiding nog niet zo heel lang geleden ook. Een aparte zwemvoorziening kan ertoe bijdragen dat allochtone vrouwen zich meer thuis voelen in Nederland. Het kan deze vrouwen uit hun isolement halen en helpen bij hun emancipatie. Wellicht geld – mutatis mutandis – iets soortgelijks voor de Nederlandse hangouders: ook zij verblijven zelden in gemengde groepen.

Barbecueën. Barbecueën is iets wat Marokkanen en Turken veel doen, specifieke inrichtingseisen wat betreft deze activiteit zijn vuurplaatsen, waterkranen, toiletten, tafels, bankjes, eventueel winkeltjes waar je vlees en dergelijke kunt kopen. Ons onderzoek heeft niet uitgewezen dat ook hangouders deze wensen koesteren. Zij gaan rond etenstijd meestal naar huis.

Geen honden. Marokkanen en Turken hebben een hekel aan honden. Als je in het park aan het eten bent, je kinderen laat spelen en vaak op het gras zit is het nog vervelender als er hondenpoep is. Een aparte strook of een verbod voor honden zou het park een stuk aantrekkelijker maken. Hondenpoep is overigens iets waar Nederlanders zich ook aan ergeren. Ook de hangouders zijn er doorgaans niet op uit hun hond uit te laten; hun verblijf in de openbare ruimte heeft een ander doel.

Betaalbaarheid. Betaalbaarheid is voor de meeste Marokkanen en Turken een belangrijk criterium. Hun financiële draagkracht is vaak niet zo groot. Als er gedacht wordt aan horeca, festivals, een zwembad, kortom voorzieningen in het park moet er wat betreft de prijs rekening gehouden worden met deze financiële situatie. Ook hier is de gelijkenis met de hangouders aanwezig; de meesten van hen hebben het niet breed.

Veiligheid. Ook de sociale veiligheid is een belangrijk aspect, veel vrouwen zouden het op prijs stellen als er een parkwacht aangesteld zou worden, voor hun eigen veiligheid en voor die van de kinderen. Ook verlichting en meer mensen in het park kunnen de veiligheid ten goede komen. Deze behoefte aan meer veiligheid komt sterk overeen met die van de hangouders, zoals we hebben gezien.

Conclusie: een goed ruimtelijk ontwerp houdt zo veel mogelijk rekening met wensen van specifieke groepen zonder dat dit leidt tot uitsluiting van andere groepen. Het voorbeeld van de allochtone vrouwen legt overigens wel een mogelijk dilemma bloot. Enerzijds maakt het duidelijk dat aandacht voor de specifieke wensen van deze groep vrouwen hun gebruik van de openbare ruimte bevordert. Anderzijds maakt het duidelijk dat de participatie zich vooral binnen de eigen groep voltrekt. Dit geldt ook voor de (blanke, mannelijke) hangouders, die impliciet jongeren, vrouwen en allochtonen buitensluiten. Eerder hebben we gewezen op het fenomeen van parochialisering, de toe-eigening van een deel van de pu-

blieke ruime door een bepaalde groep met uitsluiting van andere groepen. In Nederland rust daarop een taboe; de cultuur van het mengen is sterk in ons land.

De keerzijde van deze medaille is dat zonder deze groepsvorming in de openbare ruimte de groep mogelijk helemaal niet participeert en zich terugtrekt in de eigen woning, met als gevolg een toenemende kans op sociaal isolement. Dit is niet alleen verlies voor het welbevinden van de personen die het betreft, ook de samenleving wordt er minder kleurrijk door en krijgt mogelijk te maken met een toename van het gebruik van formele en dure zorgvoorzieningen. Eigen plekken voor specifieke groepen lijken zo gek nog niet, zo lang ze zelf gekozen (en daarom niet stigmatiserend) zijn, geen geweld of criminaliteit uitlokken en zich niet onttrekken aan controle. Ook daarbij kan een goed ruimtelijk ontwerp helpen, zoals blijkt uit de volgende paragraaf.

6.3.5 Gecontroleerde ongecontroleerdheid

Concepten als Design for all, de Gezonde Wijk, encroachment-zones en multicultureel ontwerpen zijn sterk gericht op inclusie en empowerment van zwakke groepen, en op een warm sociaal klimaat in de openbare ruimte. Ze zijn veelal gebaseerd op een positief mensbeeld waarin mensen nieuwsgierig zijn naar elkaar, van elkaar leren en respect hebben voor elkaars waarden en normen. De praktijk is weerbarstiger. In een interview met het Vlaamse tijdschrift Gonzo waarschuwt Arnold Reijndorp voor een te naïeve en romantische benadering van de openbare ruimte, waarin geen plaats is voor elementen als conflict en controle (De Jong en Schuilenburg, 2006). Volgens Reijndorp is controle een onvermijdelijk element in processen van uitwisseling en ontmoeting in de openbare ruimte. De vraag is niet of er controle moet zijn, maar hoe deze uitgeoefend moet worden. Wat kunnen ontwerp en beheer hierbij betekenen?

Verwijzend naar de Britse architect Cedrik Price introduceert Reijndorp daarvoor het begrip 'gecontroleerde ongecontroleerdheid'. Price maakte een ontwerp voor het onuitgevoerde Fun Palace. Dit moest een flexibel en multifunctioneel ontspanningscentrum worden in een buitenwijk van Londen. Fun Palace zou geen gebouw worden. Niet door middel van architectuur, maar met behulp van klimatologische systemen, kleuren en geuren wilde Price specifieke sferen creëren in de openbare ruimte om zo het gedrag van de aanwezigen te beïnvloeden. Hij wilde bereiken dat mensen zich vrij zouden gedragen, zonder dat ze elkaar lastig vallen of in de weg gaan zitten. Het (gevoel van) controle door onopvallende elementen – gecontroleerde ongecontroleerdheid – is daarbij minstens zo belangrijk als de aanwezigheid van toezichthouders en wettelijke gezagsdragers. Een doodgewoon hek of een bord bij de ingang van een park zijn vormen van gecontroleerde ongecontroleerdheid. Zij leggen enerzijds restricties op, maar bieden anderzijds ruimte voor gedrag dat elders niet is toegestaan, zoals op de grond gaan zitten, je (deels) ontkleden en een biertje drinken. *“Die vrijheid bereik je door mensen het gevoel te geven dat ze worden gecontroleerd. Ook luchthavens en pretparken werken op deze manier. Je kan dat manipulatie of disciplineren noemen, maar dat is een te eenzijdige benadering”* (De Jong en Schuilenburg, 2006). Reijndorp ziet het vooral als een vorm van slim ontwerpen, op basis van kennis van het menselijk gedrag en de menselijke behoeften.

Een Nederlands pretpark dat dit uitstekend heeft begrepen is de Efteling te Kaatsheuvel. In een eerdere studie naar woonvoorkeuren van ouderen hielden wij een interview met de heer Van den Brand, directeur projectontwikkeling van de Efteling (Sievers, de Groot en Penninx, 2007). Dit pretpark doet al een aantal jaren intensief onderzoek naar wat het park als prettige verblijfsruimte aan senioren kan bieden. Wat bleek? Een goede leefomgeving voor senioren biedt een combinatie van actie en kijken naar actie. Belangrijk is ook om in de leefomgeving aandacht te schenken aan verrassing, verwonde-

ring en veranderende perspectieven tussen ruimtelijke sferen. En: stimuleer het vertellen van verhalen als vanzelfsprekend onderdeel van de leefomgeving. Frappanter kunnen de gelijkenissen die wij vinden met de wensen van hangouderen ten aanzien van de openbare ruimte haast niet zijn.

Senioren naar de Efteling

“De Nederlandse woonwijken zijn zo vreselijk saa” zegt Van den Brand. Stel de belevenis centraal en niet de optelsom van losse elementen. De Efteling is geen park met losse attracties. De Efteling is een belevenis. Nieuwe attracties worden niet als nieuwe attractie in de markt gezet, maar als een nieuw element om de belevenis van het dagje uit nog meer handen en voeten te geven. De Efteling constateert dat de oorspronkelijke doelgroep, veertig-min, niet meer in omvang groeit. Senioren worden steeds belangrijker als doelgroep. Daarom richt de Efteling zich meer en meer op senioren. Niet alleen zijn er steeds meer, de groep heeft ook steeds meer te besteden.

De senior vindt de attracties die de jongeren aanspreken ook interessant – om naar te kijken, of om in mee te doen. Marktonderzoek wijst uit dat de doelgroep senioren daarnaast ook andere eisen stelt aan de inrichting van een attractiepark als de Efteling. Horeca, het terras, is van groot belang. Meer nog dan voor de andere doelgroepen is het van belang dat vanaf een terras iets te zien is van het bruisende leven. Het terras is niet een introvert gebeuren of alleen gericht op de andere mensen op het terras. Het is veel meer een tribune van waaraf je je kunt verbazen over de stoere kinderen die de meest snelle en heftige attracties durven trotseren.

Ook het groen in de Efteling wordt bovengemiddeld gewaardeerd door de senior. Dat geldt zowel de meer kneuterige tulpjes en hyacintjes, maar ook in algemene zin de kleur, de openheid van het landschap, het water en de speelsheid. Het is de schoonheid in zijn meerdere betekenissen. *“De senior in de Efteling gaat voor gezelligheid, iets dat in onze gemiddelde saaie leefomgeving zelden prioriteit krijgt.”* Aldus de pretparkbouwer Van den Brand.

De senioren kijken zelf graag naar andere mensen, maar vinden het ook prettig dat er een beetje op hen wordt gelet in een omgeving die ook nog eens als relatief veilig te boek staat. Die veiligheid staat hoog op de agenda van de Efteling. Parkwachters en onderhoudsmensen zijn erop getraind zo veel mogelijk onzichtbaar te zijn tijdens openingsuren. Maar ze grijpen meteen in als er iets misgaat. Ziedaar Reijndorps concept van ongecontroleerde gecontroleerdheid. Vandalisme is dan ook zeer beperkt. Een omgeving als de Efteling biedt ook de mogelijkheid om zo min mogelijk te verbieden. Het *“Dank u wel”* van de pratende afvalverwerker en veelvraat holle bolle Gijs is het ultieme wapen tegen verloedering. Juist de identiteit, de sfeer van kleuren en geuren, maakt het mogelijk om positief gedrag te stimuleren en aan te moedigen, in plaats van de bezoekers steeds te confronteren met de dingen die ze niet mogen. Vertaald naar leefomgevingen in de ‘echte wereld’ dringt het beeld door dat we in Nederland veel te belerend bezig zijn met regels en ordehandhaving, waar faciliteren middels een slim ontwerp eigenlijk voldoende is.

Bron: Sievers, De Groot en Penninx, 2007

De boodschap van Reijndorp is dat in een doordacht ontwerp en in het beheer van de publieke ruimte ontmoeting en uitwisseling niet zonder veiligheid en controle kunnen. *“Een ruimte waarin men andere mensen niet kent, kan bedreigend zijn. Mensen zijn namelijk niet bang voor hun burens. Ze zijn bang voor willekeurige passanten, voor onbekenden die op straat lopen. Op dat moment is het belangrijk dat die ruimten gecontroleerd worden op een niet nadrukkelijke en niet provocerende manier. Ook technologie kan daarbij helpen. Mensen ervaren camera’s als geruststellend, net zoals ze metaalpoortjes op luchthavens geen probleem vinden. Die zorgen ervoor dat je niet in een vliegtuig zit met mensen die wapens bij zich dragen.”*

Voor ontwerpers betekent het concept van gecontroleerde ongecontroleerdheid dat zij meer feeling moeten krijgen met de openbare ruimte als een potentieel conflictvolle ruimte. Reijndorp: *“Ze moeten veiligheid en vertrouwdheid als onderdeel van hun vak gaan beschouwen. Nog te vaak denken ontwerpers dat alleen maatschappelijk werkers en politiebeambten dat moeten doen. De kennis van de ontwerpers van winkelcentra en pretparken moet niet alleen worden ingezet om De Efteling van binnen vorm te geven, maar juist op andere plekken die als onprettig worden ervaren. Op die manier kunnen gecontroleerde ruimtes veel meer deel uitmaken van ons stedelijk landschap. Mensen zijn geïnteresseerd in elkaar. Ze willen niet opgesloten zitten, ze zoeken spannende dingen op. Er is een sterk verlangen naar buiten. Angst en verlangen staan niet tegenover elkaar, maar zitten ze heel dicht bij elkaar. Angst maakt deel uit van het verlangen. Dat verlangen moeten worden gefaciliteerd.”* Zo kan een bepaalde mate van controle eraan bijdragen dat bepaalde groepen, zoals hangouderen, een eigen plek krijgen. De toe-eigening van die plek gaat dan niet ten koste van de openbaarheid, maar draagt juist bij aan het publiek domein in onze maatschappij.

6.4 Verblifskwaliteit voor ouderen in winkelcentra

Tijdens de expertmeeting kwam naar voren dat we in ons onderzoek vooral gefocust hebben op het traditionele beeld van de hangouderen in de buitenruimten van straten, parken en pleinen. Daardoor is de aandacht voor de semipublieke ruimte, en dan met name die van (al dan niet overdekte en verwarmde) winkelcentra op de achtergrond geraakt. Gesteld werd dat ook deze omgeving een belangrijke vindplaats is van hangouderen, en dan niet alleen van mannen maar ook van vrouwen. Het feit dat we oudere vrouwen veel minder in groepjes bij elkaar zien staan dan oudere mannen, betekent niet dat oudere vrouwen geen behoefte zouden hebben aan ontmoetingen met leeftijdgenoten in de publieke ruimte. Enkele aanwezigen merkten op dat zij plekken kenden waar groepjes oudere vrouwen elkaar regelmatig opzoeken, zoals winkelcentrum Overvecht te Utrecht. De semipublieke sfeer van het winkelcentrum biedt wellicht extra kwaliteiten die de voorkeur van vrouwen hebben. Het is er meestal warm en beschut, het maakt de combinatie mogelijk tussen een praatje maken en het doen van de boodschappen en het zou er ook veiliger zijn vanwege de aanwezigheid van particuliere bewakingsdiensten. Hoe zou de verblifskwaliteit voor oudere mannen en vrouwen in winkelpromenades en overdekte winkelcentra gestimuleerd kunnen worden?

Food courts

Een van de aanbevelingen die uit de expertmeeting naar voren kwamen was dat er lering valt te trekken uit het fenomeen food courts in de Verenigde Staten, Canada, Australië en diverse Aziatische landen. Een food court is een doorgaans overdekt plein in een winkelcentrum, maar ze zijn ook te vinden op vliegvelden of grotere stations. Het plein is omringd door verkooppunten waar diverse eet- en drinkwaren, zoals broodjes, pizza, hamburgers, tapas, wokmaaltijden, vegetarische gerechten, ijs en koffie worden verkocht. Aanbieders van *fast food*, zoals McDonalds, Wendy's en Kentucky Fried Chicken zijn in veel gevallen aanwezig op het plein. Steeds vaker komt ook de verkoop van betere kwaliteitsproducten voor. De gemiddelde prijs van een maaltijd in de Amerikaanse food courts bedraagt zes dollar. In Singapore staat het food court bovenaan op de ranglijst van plekken waar gezinnen gaan uit eten.

Bezoekers bestellen hun maaltijd bij een van de counters en nemen vervolgens plaats aan een van de tafeltjes met stoelen die gesitueerd zijn op het centrale plein. Dit plein wordt beheerd door de gezamenlijke aanbieders. Het zijn plekken waar groepen ouderen graag komen. Tot genoegen van de aanbieders, die de ouderen soms ook met kortingsbonnen belonen voor langdurig verblijf. Het food court is niet het exclusieve domein van de ouderen. Wel hebben ze er vaak hun eigen plekken en hoeken, half

afgescheiden door plantenbakken of halfhoge scheidingswandjes. Er lopen geen obers rond en er wordt geen enkele druk uitgeoefend op de bezoekers om meer te consumeren dan zij zelf willen of om te vertrekken zodra hun bord leeg is. Zelfs als men niets consumeert is er geen sprake van pressie. De achterliggende gedachte is dat het altijd goed is als er mensen zitten, liefst mét consumptie maar desnoods zonder. Het brengt levendigheid, sociale controle en gezelligheid. De ongedwongen sfeer is precies waar het de eigenaren van de voedselcounters en de in de nabijheid gelegen winkels om te doen is. Het winkelcentrum moet gemoedelijkheid uitstralen, een positieve sfeer hebben en mensen in een prettige stemming brengen. Het moet voelen als een uitje, waar van alles te beleven valt. Iets van het Efteling-gevoel, maar dan gratis en dicht bij huis. Uiteindelijk is de verwachting dat het publiek daardoor meer aankopen doet. In deze context wordt de aanwezigheid van groepen ouderen uit welbegrepen eigenbelang gewenst en soms zelfs met vouchers beloond.

In Nederland lijkt het food court echter niet echt voet aan de grond te krijgen. In ons gesprek met een medewerker van Corio kwam weliswaar aan de orde dat deze vastgoedontwikkelaar in toenemende mate oog heeft voor de verblijfskwaliteit van de publieke ruimte. Zo vertelde de medewerker van Corio dat ze er veel belang aan hechten dat consumenten zich prettig voelen in een winkelcentrum en er graag willen verblijven. Want dat vergroot de kans dat ze dan meer zullen gaan besteden. Andere vastgoedontwikkelaars zullen dit standpunt ongetwijfeld onderschrijven. Maar dit heeft vooralsnog niet geresulteerd in food courts naar buitenlands voorbeeld.

6.5 Verblijfskwaliteit in woongebieden met veel senioren

Een andere gedachte die tijdens de expertmeeting naar voren kwam was het levensloopbestendig maken van buurten en wijken. De Nederlandse literatuur is op dit gebied vrij rijk, mede als gevolg van de al jaren geleden ingezette vermaatschappelijking van de zorg en het streven van de overheid om woon- en leefgebieden te creëren waar ouderen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen (zie paragraaf 6.3). Een levensloopbestendige wijk is een wijk waar nu en in de toekomst voorzieningen zijn die alle mogelijke ontwikkelingen kunnen opvangen. Of het nu gaat om een vergrijzende bevolkings-samenstelling of juist de toestroom van jonge gezinnen, de wijk moet het allemaal aankunnen. Levensloopbestendigheid komt tot uiting in het type woningen en de voorzieningen in de wijk, maar ook in de ontmoetingsmogelijkheden en de openbare ruimte. De wijk moet zo zijn ingericht dat iedereen er prettig kan wonen en dat er een goede sociale cohesie kan ontstaan. Daarbij is het belangrijk dat de infrastructuur en het vastgoed in de wijk kunnen meebewegen met de ontwikkeling van haar bewoners.

Het voert in deze publicatie te ver om een compleet overzicht te bieden van kennis over levensloopbestendig bouwen en wonen. Een rijke bron van informatie op dit gebied is de website van het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg.⁵ Hier beperken we ons tot enkele voorbeelden van levensloopbestendig ontwerpen die rechtstreeks ten goede komen aan de verblijfskwaliteit voor ouderen (en andere groepen) in de openbare ruimte. Daarvoor bieden de steden Breda, Eindhoven, Tilburg en Enschede enkele interessante aanknopingspunten. Ook op het platteland zien we interessante initiatieven, zoals in het Overijsselse dorpje Oldemarkt, even ten noorden van de Weerribben.

Breda: Geschikt Wonen voor Iedereen

Sinds 1998 kent de gemeente Breda het project Geschikt Wonen voor Iedereen (Van den Berg, 2006). Het wordt gedragen door een breed netwerk van samenwerkende instanties, zoals de gemeente,

⁵ De website van het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg biedt veel informatie over levensloopbestendig bouwen en wonen; zie <http://www.kcwz.nl>.

zorgaanbieders, woningcorporaties, welzijnsorganisaties en consumentenorganisaties. Het project richtte zich in het begin vooral op ouderen, maar betreft steeds meer alle leeftijdsgroepen. Na een aantal proefprojecten in aangewezen gebieden, is Geschikt Wonen voor Iedereen (GWI) nu uitgegroeid tot een aanpak voor de hele stad. Uitgangspunt is, dat bewoners in staat gesteld worden zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen in een zelf gekozen woonsituatie. Het project houdt zich bezig met alle sectoren die daarbij van belang zijn: een geschikte woning, een toegankelijke en veilige woonomgeving, bereikbare voorzieningen, mogelijkheid tot ontmoeting, welzijn en zorg.

Veel aandacht is er voor de woonomgeving. Immers, zou je alleen de woning levensloopbestendig maken, dan creëer je een gouden kooi. Dat wil men in Breda voorkomen. Het is belangrijk dat mensen naar buiten kunnen en contacten in de buurt kunnen onderhouden. De criteria die Breda hanteert voor de woonomgeving zijn: toegankelijk, bruikbaar, comfortabel, veilig en uitnodigend. Maatregelen die in Breda zijn uitgevoerd:

- Het opzetten van een netwerk van veilige wandelroutes; deze worden aangegeven met gele voetstappen op het trottoir.
- Goede op- en afritten van stoep naar straat.
- Veilige oversteekplaatsen.
- Bankjes langs de route, zodat er voldoende rustplekken zijn.
- Een keurmerk voor winkels die wat betreft toegankelijkheid en inrichting geschikt zijn voor iedereen, dus ook mensen met een rollator, in een rolstoel, met een kinderwagen, enzovoort.
- Een boodschappendienst door vrijwilligers, die mensen halen en brengen naar de winkel, zodat ze zelf hun boodschappen kunnen doen.

Tot slot enkele tips: laat alles testen door iemand in een rolstoel, liefst een nieuwer model met kleinere wielen. Dan zie je meteen of iets goed werkt of niet, en ontdek je bijvoorbeeld dat een oprit die er op het eerste gezicht prachtig uitziet, toch niet voldoet. Leg ook aan de uitvoerenden uit, wat de bedoeling is van bepaalde maatregelen, zodat ook de stratenmaker begrijpt waar hij mee bezig is bij de aanleg van de route.

Eindhoven: Woonservice en de Denovobank

Het project Woonservice in Eindhoven is een samenwerkingsverband van bewoners, gemeente, en instellingen op het gebied van wonen, welzijn en zorg (Van den Berg, 2006). Het doel van het project is om mogelijkheden te scheppen voor mensen met een (langdurige) zorgvraag om zo lang mogelijk de regie over hun eigen leven te blijven voeren, in de eigen woning en woonomgeving. Daarbij staat het perspectief van de zorgvrager centraal. Woonservice onderscheidt vier aandachtsgebieden: de woning, de woonomgeving, welbevinden en zorg.

Een eerste project dat naar aanleiding van een wijkscan is opgezet, is het verbeteren van een wandelroute tussen een winkelstraat enerzijds en een woon-zorgcentrum met een aantal daar om heen gelegen seniorenwoningen anderzijds. Dit naar aanleiding van een aantal valincidenten op de stoep voor het woon-zorgcentrum. In het kader van het project Woonservice is de werkgroep Begaanbaarheid opgericht om dit probleem aan te pakken. De werkgroep Begaanbaarheid bestaat uit vertegenwoordigers van het woon-zorgcentrum, het leefbaarheidsteam en de gemeente (Stadsdeelteam, dienst Maatschappelijke Ontwikkeling, Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Beheer), de winkeliersvereniging, de politie, het Platform Gehandicapten Eindhoven en het Overleg van Ouderenorganisaties Eindhoven.

Inmiddels is het trottoir voor het woon-zorgcentrum volledig opnieuw bestraat. Hierbij is gebruik gemaakt van een zwaardere tegel en een gestabiliseerd zandbed, zodat verzakkingen niet meer zo snel plaatsvinden. Ook zijn op- en afritten gemaakt. Bij het woon-zorgcentrum en langs de route zijn seniorenbanken en rollatorsteunen geplaatst. Dit is gefinancierd uit het budget van de Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Beheer. Deze dienst heeft ook een project gefinancierd met de naam Stimulans Nieuw Design. Het is een samenwerkingsverband met de TU Eindhoven en de Design Academy. Uit dit project werd het nieuw ontwikkelde straatmeubilair gefinancierd.

Een ander onderdeel van het project is het beveiligen van de oversteek van de ringweg die de looproute naar het winkelcentrum kruist. De bewoners vonden de tijd om over te steken bij groen stoplicht als te kort, waardoor zij zich niet veilig voelen. De gemeente wil nu een sensor aanbrengen die reageert op de aanwezigheid van mensen op de oversteekplaats. Ook het vrijmaken van de route staat op de agenda van de werkgroep. Er is veel overlast van gestalde fietsen en uitstallingen. Voor dit doel zijn fietsklemmen anders geplaatst, zodat fietsen in de lengterichting komen te staan. De werkgroep is in gesprek met de winkeliers om het plaatsen van uitstallingen en borden op het trottoir aan banden te leggen. Ook overweegt de werkgroep om een band van rode tegels aan te leggen van anderhalve meter breed om op die manier te bevorderen, dat deze strook vrij blijft en toegankelijk voor rolstoelen en mensen met kinderwagen en rollator.

Denovobank. Voor de wandelroute zijn 'seniorenbanken' ontwikkeld door Denovo Design. Veel oudere mensen durven niet op de gewone standaardbanken buiten te gaan zitten, omdat ze bang zijn dat ze er zelf niet meer uit kunnen opstaan. Kenmerkend voor de Denovobank is de wat hogere zit. Het zitvlak is een beetje bol en korter dan normaal, zodat de benen niet worden afgekneld. De rugleuning staat niet te ver achterover waardoor de zithouding actief is. Een goede steun in de onderrug voorkomt vermoeidheid. Een voetsteun zorgt ervoor dat de bank comfortabel zit voor zowel korte als lange mensen. Bij sommige banken is een extra armleuning opgenomen, die steun geeft bij het opstaan en gaan zitten.

Ondanks de naam Seniorenbank is de Denovo bank comfortabel voor iedereen. Wel is de bank ontwikkeld samen met de doelgroep ouderen. Veel aandacht is besteed aan het uiterlijk van de bank. Hij is opgebouwd uit stalen staanders en heeft een zitting van duurzaam hardhout. De uitstraling is vriendelijk. Na een half jaar zijn de banken nog niet beklad of vernield. Denovo heeft zich ook bezig gehouden met de situering van de banken. Het blijkt dat banken bij drukke punten, bijvoorbeeld een verkeerskruising het meest gebruikt worden. Een fijn uitzicht en rugdekking zijn aspecten waar rekening mee is gehouden. Ook is zorgvuldigheid in acht genomen bij de plaatsing van de banken. Deze mogen niet achteroverhellen of scheef staan. Een breed tegelplateau rondom de bank maakt dat mensen hun rollator of boodschappenkar naast zich bij de bank kunnen zetten. Speciaal voor mensen met een rollator heeft Denovo ook een rollatorsteun ontwikkeld. Door de rollator hierin te rijden, kunnen mensen op hun eigen rollator blijven zitten, maar met een extra steuntje in de rug. Op die manier kunnen mensen hun rollator goed dicht bij zich houden, en hebben zij als rollatorgebruiker een exclusief recht op deze zitplaatsen.

Tilburg: stad van Socialsofa's

Een interessant variant op de Denovobank is de Socialsofa, waar de gemeente Tilburg trots op is. De Socialsofa is een buitenbank, ontworpen door de kleinkunstenaar Karin Bruers, die deel uitmaakt van het 1000-banken-project van Bruers. Dit project heeft tot doel om de sociale structuur in Tilburg te versterken door ontmoetingsplekken te creëren waar buurtbewoners rustig kunnen gaan zitten en kunnen 'buurten'. Tilburgse bedrijven en organisaties sponsoren massaal deze kleurrijke bankjes, die inmiddels

in heel Tilburg te vinden zijn in straten, op pleinen en in winkelcentra. Naast de Socialsofa's voor bedrijven komen er ook 'gewone' bankjes die aangevraagd kunnen worden door wijkorganisaties en dorpsraden. In mei 2006 zijn er al honderd van deze bankjes geplaatst en diverse aanvragen zijn in behandeling (Redactie Gezond Tilburg, 2006). Deze bankjes worden betaald uit het gemeentelijke budget voor het project Verrijk je Wijk.⁶

De Socialsofa is een kunststof bank die met behulp van een speciaal bedrukte folie, beschildering of bijvoorbeeld een mozaïek en vervolgens een coating wordt voorzien van telkens een unieke opdruk. Op deze wijze kunnen bedrijven, particulieren, wijkverenigingen en elke andere groep Tilburgers zichzelf profileren via een eigen stadsbank. Speciaal voor dit project is een initiatiefgroep van Tilburgse ondernemers in het leven geroepen onder voorzitterschap van burgemeester Vreeman. Deze initiatiefgroep heeft in elke Tilburgse wijk de eerste Socialsofa geplaatst. De banken worden geplaatst langs fietsroutes, in woonwijken, bij winkelcentra, in scholen en verder overal waar er behoefte is aan zitplekken.

Het verschil met de Denovobank zit niet alleen in het ontwerp, maar ook in het doel. Waar de Denovobank kwetsbare ouderen een ergonomisch verantwoorde zitgelegenheid wil bieden, legt de Socialsofa nóg meer het accent op de ontmoetingsfunctie en op het versterken van het gevoel van eigendom van alle buurtbewoners die hebben meegedacht over het ontwerp en er – letterlijk - hun eigen stempel op kunnen drukken. Bank voor bank bepaalt dit project steeds meer het gezicht van de stad en krijgt het kracht als promotieproject voor de stad Tilburg. De filosofie is dat de inwoners van Tilburg hiermee hun huiskamers en tuinen vergroten tot 'enorme afmetingen' (Redactie Gezond Tilburg, 2006). De Socialsofa zou het dan ook goed doen in de encroachment-zone (zie paragraaf 6.4 van dit hoofdstuk) met zijn zachte overgang tussen het privédomein van de woning en het publieke domein van de straat.

Enschede: de buurtkamer

Hoe belangrijk de openbare ruimte ook is als ontmoetingsplaats voor ouderen, er is natuurlijk ook een categorie ouderen die er niets voor voelt, of die te kwetsbaar is, om voor de behoefte aan ontmoeting gebruik te maken van plekken in de buitenruimte. Daarom verlaten we hier heel even de openbare ruimte, om een bezoek te brengen aan het – overigens voor iedereen toegankelijke – project van de buurtkamers in Enschede.

De buurtkamer voor 55-plussers wordt door sommigen geafficheerd als de meest comfortabele hangplek voor ouderen in de buurt (Metselaar, 2006). De buurtkamer is opgezet om ouderen de mogelijkheid te geven op een laagdrempelige manier contacten te onderhouden met oudere buurtgenoten. Op deze wijze kan een buurtkamer eenzaamheid voorkomen en een bijdrage leveren aan het zo lang mogelijk op een prettige manier zelfstandig blijven wonen van ouderen. De buurtkamer is begin 2004 officieel geopend in een naoorlogse wijk in Enschede-Zuid. In deze wijk wonen veel allochtone ouderen, die graag gebruik maken van deze faciliteit, waar zij ook autochtone ouderen ontmoeten. In de buurtkamer kan men koffie drinken, de krant lezen, een praatje maken en een maaltijd gebruiken. De buurtkamer is iedere dag geopend, dus ook op de 'saaie' zondag. Een huurwoning is door woningcorporatie De Woonplaats vrijgemaakt om dienst te doen als buurtkamer. Stadsdeel Zuid van de gemeente Enschede en de organisaties, zoals verzorgingshuis de Posten, Stichting Welzijn Ouderen, Wijkwelzijn Zuid en Gezondheidscentrum Zuid werken samen in de buurtkamer.

⁶ Socialsofa's zijn te zien en aan te vragen via www.verrijkjeijk.nl. Voorbeelden van de Socialsofa's zijn ook te zien op www.socialsofa.com.

Veel werkzaamheden worden verricht door vrijwilligers van de afdeling Enschede van Humanitas. Ongeveer 20 vrijwilligers houden de buurtkamer draaiende, terwijl een betaalde coördinator hen traint en begeleidt. Er is geen vastomlijnd programma. De bezoekers kunnen zelf aangeven wat ze willen doen. Zo is er een excursie georganiseerd naar de plek van de Vuurwerkcramp of gaan de bewoners gezamenlijk naar een koninklijk huwelijk op televisie kijken. Er zijn spontaan taallessen ontstaan tussen autochtone en allochtone ouderen, alsmede computerlessen.

De buurtkamer heeft geringe investeringskosten, is laagdrempelig en versterkt de sociale samenhang in de wijk. Het project kan eenvoudig stopgezet worden, omdat de vrijgemaakte huurwoning dan gewoon weer verhuurd wordt. Een goed voorbeeld van levensloopbestendig, want flexibel gebruik van vastgoed. Maar voorlopig is het nog niet zo ver. Deze ontmoetingsplek voor ouderen trekt zo'n 60 tot 80 bezoekers per week. Inmiddels zijn ook in andere wijken van Enschede buurtkamers geopend en heeft de buurtkamer ook in andere steden, zoals Doetinchem en Kampen, entree gemaakt.

Oldemarkt (OV): 't Proathuussie

Ontmoetingsplekken voor ouderen vinden niet alleen in de stad. Met amper 2500 inwoners is Oldemarkt een dorp dat deel uitmaakt van de gemeente Steenwijkerland. Op zaterdag 9 juni 2007 werd midden in het dorp 't Proathuussie geopend, een overdekte ontmoetingsplek voor ouderen. Qua constructie houdt dit gebouw het midden tussen een enkele bankje en een buurtkamer. Het interessante van dit initiatief is dat het veel meer is dan een hangplek voor ouderen. Feitelijk is hier sprake van een integraal herontwerp van het centrale dorpsplein, waarover de hele dorpsgemeenschap – van jong tot oud – heeft nagedacht. Behalve de gemeente Steenwijkerland betaalden ook de provincie Overijssel en de Europese Commissie mee aan de 164.000 euro die nodig was voor de renovatie van het plein. Het resultaat is een combinatie van een nieuw dorpspodium met *“een onschuldig soort sit-in voor senioren met solide zitjes rondom een jeu de boulesbaan. Overdekt en dus bestand tegen een buitje”* (de Kruijff, 2006). Een al langer op deze plek gesitueerd maar foeilelijk transformatorhuisje werd slim geïntegreerd in het ontwerp, mede dankzij een donatie van de eigenaar van het huisje, Essent.

Ouderen kunnen er nu comfortabel en 'hufferproof' hangen, dankzij een imposante staalconstructie. Samen met het totaal gerestyled Marktplaats en het moderne muziekpodium is dit het nieuwe kloppend dorpshart waar de bevolking beretrots op is. Pakweg honderd jaar geleden werden hier nog biggen en boten aan de man gebracht, 't was een roerig handelscentrum. En nu is het opnieuw een plek die geschiedenis schrijft. De motor van deze succesvolle dorpsactie is de Stichting Marktplaats Oldemarkt, die als doel heeft 'het bevorderen van de bouw en vervolgens het beheer van de hangplek en podium op het marktplaats te Oldebroek'. (De Kruijff, 2006). Contactwethouder Henk Boxum is maar wat blij met deze *extreme make-over* van het dorpsplein. *"In deze hectische tijd is het belangrijk om nog de tijd voor elkaar te nemen, samen in gesprek te blijven. Dat kan op dit dorpsplein"*, aldus de verheugde wethouder bij de opening. Een tienjarige inwoner van Oldemarkt had de eer een gevelplaque van 't Proathuussie te onthullen. Uit veertig inzendingen (variërend van 'babbelbox' tot 'rollatorgarage') was haar naamvondst tot mooiste gekozen.

6.6 Ouderen betrekken bij de woonomgeving

Het kwam in dit hoofdstuk al verschillende keren aan bod: het succes van een goed ruimtelijk ontwerp voor ouderen staat of valt met betrokkenheid van de doelgroep. De pleitbezorgers van Design for All hebben hierop reeds gewezen en ook komt het als succesfactor telkens weer terug bij de hiervoor beschreven projecten. Ook wordt een aantal keer het gevoel van eigendom (*sense of ownership*) als succesfactor genoemd. In het denken over participatiebevordering bij de ontwikkeling van de openbare

ruimte zien we de laatste jaren een verschuiving van het betrekken van burgers bij het (al geformuleerde) beleid naar het stimuleren en ondersteunen van eigen initiatieven van burgers. Veel inspraakprocedures hebben het karakter gekregen van het 'door de inspraak jagen' van plannen die elders al voorgekookt waren, een praktijk die burgers steeds vaker doorzien en die niet zelden leidt to slepende conflicten die tot aan de rechter toe worden uitgevochten.

Nieuwe bestuurskundige filosofieën en werkvormen hebben hun intrede gedaan, waaronder interactief besturen en het stimuleren van burgerinitiatieven. Gebleken is dat projecten die aansluiten bij eigen ambities van bewoners vaak duurzamer zijn, meer kwaliteit hebben en kunnen rekenen op meer draagvlak. Goede participatieprojecten kunnen bovendien energie losmaken bij de bevolking, waarbij een samenspel ontstaat van onderhandeling over gedeelde verantwoordelijkheid. Zo krijgen burgers niet alleen een stem in de vormgeving van de openbare ruimte, maar werken ze er zelf aan mee. Daarbij zal altijd sprake zijn van conflicterende belangen. De kunst is om die onder ogen te zien, er al in een vroeg stadium goed mee om te gaan en een confronterende benadering niet uit de weg te gaan. We sluiten deze publicatie af met enkele voorbeelden van manieren waarop ontwerpers en beslissers de wensen van burgers kunnen leren kennen en zelfwerkzaamheid kunnen stimuleren.

Buurtbudget

Veel gemeenten bieden bewoners de mogelijkheid van een buurtbudget. Met behulp van dit instrument kunnen burgers in de eigen woonomgeving zelf initiatieven realiseren die de leefbaarheid in de wijk ten goede komen. Een straatmededelingenbord, een speeltoestel, een buurtbrunch, een buurtkunstwerk, een straatvoetbaltoernooi of een ontmoetingsplek met bankjes; het is maar een kleine greep uit talloze mogelijkheden. Het in dit hoofdstuk behandelde projectidee van de Socialsofa is een concrete uitwerking van de mogelijkheden die een buurtbudget biedt. Ook kan het buurtbudget een rol spelen bij het ontwerpen én beheren van de eveneens in dit hoofdstuk behandelde concept van de encroachmentzone.

Is uw gemeente ouderenproof?

Het loont om ouderen naar hun mening te vragen over de inrichting en het beheer van de openbare ruimte. De afgelopen jaren heeft het PON Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant, in nauwe samenwerking met het projectbureau Vitaal Grijs van de provincie Noord-Brabant, met het participatie-instrument 'Ouderenproof' de juiste snaar weten te vinden om ouderen te betrekken bij het meedenken over het lokale ouderenbeleid. De kwaliteit van de eigen woon- en leefomgeving staat daarbij centraal. Met een simpele werkwijze (waaronder panels en werkgroepen) en met een eenvoudige (financierings)structuur maakt 'Ouderenproof' veel ouderen enthousiast en laat hen daadwerkelijk meedoen. Een openingsbijeenkomst met meer dan 800 ouderen in de zaal is hierbij geen uitzondering.⁷

Het Ondernemende Dorp

Het Ondernemende Dorp is een plattelandsproject waarmee dorpsbewoners zelf hun voorzieningen opzetten. De uitgangspunten zijn dat de kracht van dorpen ligt in het samen opzetten van voorzieningen en dat daarbij niet moet worden vergeten gebruik te maken van de kennis en ervaring van senioren. In een experiment van het Nederlands Platform Ouderen en Europa (NPOE) zijn oudere inwoners van vijf plattelandsdorpen zelf aan de slag gegaan om samen voorzieningen op te zetten. Deze ervaringen vormden de basis voor het project dat inmiddels heeft geresulteerd in een handleiding.

⁷ Voor meer informatie over 'Ouderenproof' zie www.ouderenproof.nl.

Stap voor stap laat deze handleiding zien hoe je problemen en wensen in het dorp inventariseert en vervolgens een samen met bewoners een plan maakt en realiseert.⁸

Participatievormen voor hangouderen?

Voor zover wij hebben kunnen nagaan zijn er voor hangouderen geen speciale participatiemethoden bekend. Het is de vraag of die nodig zijn. In onze optiek zijn ze overbodig, als de in dit hoofdstuk behandelde concepten voor het inclusief ontwerpen en beheren van de openbare ruimte in een vergrijzende samenleving hun gang (blijven) vinden naar de praktijk. En verder is het een kwestie van af en toe een keer gaan praten, het oor te luisteren leggen en de groep serieus nemen. Hun zelfgeorganiseerde openluchtsociëteit kost weinig en brengt veel baten. Niet alleen voor de hangouderen zelf, maar voor de hele gemeenschap.

⁸ Voor meer informatie over 'Het ondernemende dorp' zie www.npoe.nl.

7 Literatuur

Berg, A. van den. *De maatschappelijke baten van openbare binnentuinen. De publiek omsloten tuin als verborgen attractie*. Essay in opdracht van de Berlage Stichting en gepresenteerd tijdens het evenement "Verborgen groen op de kaart" in Zcala, Den Haag, 17 maart 2005.

Blokland, T. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks-stichting.

Blokland, T. en F. Wassenberg (2007). *Sociale veiligheid, familiariteit en last van gedrag in de openbare ruimte. Presentatie tijdens het VROM-congres 'WoON naar Wens!', 4 april 2007*. Delft: OTB.

Barber, B. (1997). Civil Society. De hernieuwde opbouw van een sterke democratie. In: *Nexus*, no. 18, pp. 72-87.

Boer, A.H. de (red.) (2006). *Rapportage Ouderen 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cresswell, T. (2005). *Place: a short introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Daal, P. van (2006). *Recht op vrijheid. De oudere en de publieke ruimte*. Tilburg: PON-Brabant.

Dale Lexicografie, Van (2007). *Van Dale Jaarboek Taal 2007*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Doorn, L. van (2000). *Een tijd op straat. Een volgstudie naar (ex)daklozen in Utrecht (1993/2000)*. Academisch proefschrift. Utrecht: NIZW.

Flemming, A. (1998). Older men in contemporary discourses on aging: Absent bodies and invisible lives. *Nursing Inquiry*, Vol 6, 1, 3-8.

Gadet, J. (1999). *Publieke ruimte, parochiale plekken (proefschrift)*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Galle, M. en M. van der Wagt (2007). Oude mensen zwakste schakel in de woonomgeving. *City Journal*, 9, 26-31.

Gonyea, J. (1994). *Making gender visible in public policy*. In E.H. Thompson, (ed.), *Older men's lives* (pp. 237-255). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Groeiende ergernis over hangouderen. *Dagblad Tubantia*, 12 nov. 2005.

Hangouderen. *NRC Handelsblad*, 9/5/2005.

Hajer, M. en A. Reijndorp (2001). *Op zoek naar nieuw publiek domein. Analyse en strategie*. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Helleman, G. *Encroachment*. Volkskrantblog 20 augustus 2006.

- Hurk, B. van den et al. (2006). *KNMI Climate Change Scenarios 2006 for the Netherlands*. De Bilt: KNMI.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Jong, A. de, en M. Schuilenburg (2006). Een cultuur van controle. Interview met Arnold Reijndorp. Gepubliceerd in: *Gonzo (circus)*, nr. 76.
- Jong, E. de (2006). *Woonomgeving bij woonservicezones*. Artikel geschreven in opdracht van het Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg. Utrecht, 2006. Zie www.kcwz.nl.
- Kunstler, J. (1994). *Geography of Nowhere: The Rise and Decline of America's Man-Made Landscape*. New York: Simon & Schuster.
- Kruijf, J. de (2006). Oldemarkt trots op plein en proathuus. In: *De Stentor*, 11 juni 2006.
- Liempt, I. van (2001). *Ontmoetingen in de openbare ruimte. Een onderzoek naar het recreatiegedrag van Marokkaanse en Turkse vrouwen in een park in Amsterdam-Noord*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Vakgroep Stadsgeografie.
- Lofland, L. (1998). *The Public Realm. Exploring the City's Quintessential Social Territory*. New York: Aldine De Gruyter.
- Metselaar, D. (2006). De buurtkamer in Enschede. Hangplekken voor ouderen. In: *Geron*, jaargang 8, nr. 2, p. 44-47.
- Müller, T. *De warme stad. Betrokkenheid bij het publieke domein*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2002.
- Ouderen wekken ergernis. Behoefte aan een hangplek. *Stentor Veluws Dagblad*, 12 oktober 2005.
- Oude Pekela heeft eerste rollatorplek. *De Volkskrant*, 31 maart, 2006.
- Postma, T., E. Vlaswinkel e.a. (2007). *Tussen woning en straat*. Amsterdam: Inbo Amsterdam.
- Redactie Gezond Tilburg (2006). *Steeds meer sociale bankjes in Tilburg*. Artikel geplaatst op de website van Gezond Tilburg, een samenwerkingsverband van de Gemeente Tilburg met een aantal zorginstellingen. Zie www.gezondtilburg.nl.
- Tonkens, E (2006). *Vier concepties van burgerschap*. Inleiding, gehouden tijdens het kennisatelier Burgerschap te Deventer, georganiseerd door het Kenniscentrum Grote Steden, op 31 mei 2006.
- Tweede kopje gratis. Hangouders veroorzaken overlast bij McDonalds in Almere. *De Volkskrant*, 17 nov. 2005.

Sievers, A., F. de Groot en K. Penninx (2007). *De stad een buffet. Ondernemend ouder worden in de stad*. Woudenberg / Utrecht: Inbo / MOVISIE.

Verdonk, I. en M. van Koperen (2007). *Gezonde wijk. Ideeën voor de inrichting en uitrusting van een gezonde wijk*. Utrecht: NIGZ.

8 Bijlage 1. Verslag expertmeeting

De resultaten van deze studie zijn mede gebaseerd op een expertmeeting op 12 november 2007 met deelnemers uit de kring van stedenbouwkundigen, buitenruimtespecialisten, architecten, cliëntenorganisaties, gemeenten en adviseurs op het gebied van ouderenbeleid. Aanwezig waren:

Mw. M. van Bavel, MOVISIE
 Dhr. J. Brok, Gemeente Breda, Directie Buitenruimte
 Mw. L. van Doorn, Hogeschool Utrecht
 Dhr. R. Evenhuis, Technische Universiteit Eindhoven, Faculteit Bouwkunde
 Mw. M. Galle, Ruimtelijk Planbureau
 Dhr. H. Gorissen, Cliëntenbelang Utrecht
 Mw. H. Grootveld, Opleiding CMV HU
 Dhr. j. Haug, Cliëntenbelang Utrecht
 Dhr. M. van Heek, Stichting Sluyterman van Loo
 Mw. M. de Jong, documentairemaker
 Dhr. M. Knegt, PON Advies en ontwikkeling
 Dhr. J. van Loon, Gemeente Eindhoven / dienst MO
 Dhr. T. Müller, De warme stad
 Dhr. K. Penninx, MOVISIE
 Dhr. R. van der Pluijm, Kuin en Kuin Architecten
 Dhr. M. van de Poll, TU Eindhoven, Faculteit Bouwkunde
 Dhr. B. van der Pol, TU Eindhoven, Faculteit Bouwkunde
 Dhr. J. Romme, Nationaal Fonds Ouderenhulp
 Dhr. M. Uytendil, MOVISIE
 Dhr. M. Wijfels, Denovo Design
 Mw. Janine Willemsen, MOVISIE
 Mw. Y. Witter, Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg

Wij legden de experts een vijftal stellingen voor, die zij beoordeelden op een tienpuntsschaal van 1 (zeer mee oneens) tot 10 (zeer mee eens). De resultaten daarvan zijn als volgt.

1. Gemeenten moeten meer hangplekken voor ouderen creëren.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Helemaal oneens									Helemaal eens

Voorstanders voeren aan dat dan zal blijken dat de behoefte aan ontmoetingsplekken veel groter is dan de huidige aantallen hangouderen doen vermoeden. Ook bij vrouwen is deze behoefte zeker aanwezig, volgens sommige aanwezigen. Maak hangplekken op slimme plaatsen, voegen zij eraan toe, zoals in overdekte winkelcentra (waar het ook 's winters warm is) en in wijken waar veel ouderen wonen. Noem het geen 'hangplekken' maar 'ontmoetingsplekken' of 'sociale knooppunten' waar je elkaar ontmoet en waar iets te beleven valt.

De tegenstanders vinden het weliswaar een goed idee dat gemeenten meer ontmoetingsplekken creëren, maar om dit uitsluitend voor (hang)ouderen te doen stuit hen tegen de borst. Liever voor iedereen. In de discussie kwam naar voren dat dit ook de bedoeling is van de voorstanders. Ook wordt opgemerkt dat dit niet alleen een taak is voor gemeenten, maar ook voor ontwerpers van buitenruimten,

projectontwikkelaars en woningcorporaties. Tot slot wordt aangevoerd dat deze plekken in overleg met ouderen moeten worden gecreëerd.

2. Het welzijnswerk moet activiteiten voor hangouderen aanbieden.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Helemaal oneens									Helemaal eens

Hier liepen de meningen sterk uiteen. Tegenstanders vinden dit erg paternalistisch, alsof deze mensen bezig gehouden moeten worden. Dat blijkt nergens uit. Een welzijnsaanbod voor ouderen is prima, maar niet speciaal voor hangouderen. Dat is stigmatiserend, aldus de tegenstanders.

Anderen vinden het een goed idee om ouderen te stimuleren actief te zijn in de samenleving, dus waarom hangouderen niet? Maar ook zij zeggen: neem 'hangouderen' mee in het algemene aanbod. Het aanbod moet wel aansluiten bij de vraag; er moet een behoefte zijn en die is op voorhand niet duidelijk.

3. Van hangouderen mag worden verwacht dat zij onregelmatigheden op straat melden bij de politie.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Helemaal oneens									Helemaal eens

Veel aanwezigen maken er bezwaar tegen indien van hangouderen in dit opzicht meer zou worden verwacht dan van iedere andere groep burgers. Hangouderen zijn geen verlengstuk van de politie. De overheid blijft de eerst aangewezen om inspecties op straat te doen.

Een voorstander van de stelling voert aan dat hangouderen de ontmoetingsplek min of meer hebben toegeëigend; daar mag een tegenprestatie tegenover staan.

4. Hangplekken voor ouderen in de openbare ruimte moeten duidelijk gemarkeerd worden.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Helemaal oneens									Helemaal eens

Er is weinig draagvlak voor deze stelling, zeker als een markering zou inhouden dat er een bordje "Alleen voor ouderen" bij de ontmoetingsplek zou worden geplaatst. De meeste aanwezigen vinden dit stigmatiserend of paternalistisch; laat ouderen zelf bepalen waar ze wel en niet willen verblijven. Op deze manier sluit je bovendien andere groepen uit.

Enkele kanttekeningen worden wel gemaakt. Een zekere herkenbaarheid voor de ouderen zelf en ook voor het publiek is niet verkeerd. De plekken moeten bovendien gemakkelijk gevonden kunnen worden. Herkenbaarheid en vindbaarheid moeten echter niet spreken uit een markering, maar uit het ontwerp.

5. *Bij het ontwerp van de openbare ruimte moet de functie 'verblijven en verpozen' meer gewicht krijgen.*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Helemaal oneens

Helemaal eens

Veel bijval voor deze stelling. Er wordt nog aan toegevoegd dat bankjes in de openbare ruimte de actieradius van ouderen met mobiliteitsbeperkingen vergroten. Het zijn rustpunten, waarmee de afstand van bijvoorbeeld de eigen woning naar het winkelcentrum in kleinere etappes kan worden opgedeeld. Eén kanttekening: er kan ongewenst concurrentie ontstaan met jongeren om het 'bezit' van de ontmoetingspunten. De kans daarop neemt weer af naarmate de schaarste aan ontmoetingspunten wordt opgeheven waardoor verdunning mogelijk is. Om strijd in de publieke ruimte te voorkomen zal het aantal ontmoetingspunten in de meeste gemeenten dan ook drastisch omhoog moeten. Met andere woorden: als je investeert in de ontmoetingsfunctie moet dit niet beperkt blijven tot een enkel bankje hier of daar. De betekenis van hier en daar een bankje plaatsten reikt niet verder dan symboolpolitiek.

9 Bijlage 2 Regelgeving Design for All⁹

CROW

Lange tijd was het probleem voor ontwerpers het gebrek aan richtlijnen voor toegankelijkheid van de openbare ruimte. Het kenniscentrum CROW is het nationaal kennisplatform voor infrastructuur, verkeer, vervoer en openbare ruimte dat in deze leemte moet voorzien. In 2002 heeft dit kenniscentrum op verzoek van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat de Richtlijn Integrale Toegankelijkheid Openbare Ruimte gepresenteerd. Hierin staat integraal ontwerpen centraal. Het CROW verspreidt kennis op dit gebied door middel van het Programma Omgevingskwaliteit. Dit biedt informatie en ondersteuning aan professionals die succesvolle openbare verblijfsruimtes willen creëren en behouden.¹⁰

Handboek Toegankelijkheid

Een andere belangrijke informatiebron over Design for all is het Handboek Toegankelijkheid. Dit is een uitgebreid naslagwerk met richtlijnen voor het programmeren, ontwerpen, bouwen en beheren van voor iedereen toegankelijke buitenruimten, gebouwen en woningen. De normen rond de inrichting van de openbare ruimte hebben onder meer betrekking op voetpaden en trottoirs, oversteekplaatsen en straatmeubilair. Het handboek is afgestemd op de uitgangspunten van het Bouwbesluit 2003. Dit is een verzameling wetten en regels van de overheid met betrekking tot veiligheid, gezondheid, bruikbaarheid en energiezuinigheid van gebouwen.¹¹

NEN 1814

Het Nederlands Normalisatie Instituut heeft voor de toegankelijkheid van buitenruimten, gebouwen en woningen het normblad NEN 1814 ontwikkeld. Dit normblad is een bouwkundige vertaling van de uitgangspunten uit het Handboek voor Toegankelijkheid. In de NEN 1814 wordt het begrip toegankelijkheid uitgewerkt in drie prestatieniveaus: aanpasbaar (A), bruikbaar (A + B) en bezoekbaar (A + B + C). In het Bouwbesluit wordt echter nergens verwezen naar de NEN 1814; ook is dit normblad niet van kracht voor nieuwe gebouwen. De NEN 1814 wordt pas van kracht op een bouwwerk wanneer betrokken partijen zelf de norm van toepassing verklaren. CliëntenBelang Utrecht raad iedere opdrachtgever (overheden en particulieren) aan om een dergelijke overeenkomst met de ontwerper (architect) af te sluiten. Zo komt men niet voor verrassingen te staan. In de praktijk is dit nog niet voorgekomen. Mogelijk ervaren architecten en bouwers het normblad als een beknotting van hun vrijheid. Inmiddels is het normblad verouderd. Clientenbelang Utrecht pleit ervoor dit document met een geactualiseerde versie opnieuw kracht bij te zetten. Het biedt opdrachtgevers meer garantie op daadwerkelijke toegankelijkheid.

Voetpaden voor iedereen

Uitgangspunt van deze richtlijn is dat alle voetpaden bruikbaar moeten zijn voor voetgangers. Onderzoek heeft uitgewezen dat ca 95 % van de bestaande voetpaden niet toegankelijk is. Om deze voetpaden aan te passen is een schrikbarende hoge investering nodig. CliëntenBelang Utrecht adviseert elk gemeentebestuur nadrukkelijk om de richtlijn 'Voetpaden voor iedereen' vast te stellen als richtlijn voor alle herbestratingen en alle nieuwe bestratingen, zodat zij voor weinig extra kosten alle voetpaden in de gemeente binnen een periode van ca 15 jaar volledig toegankelijk kunnen maken.

⁹ Met dank aan Job Haug, bouwkundig adviseur toegankelijkheid CliëntenBelang Utrecht

¹⁰ Voor meer informatie over het kennisplatform CROW zie www.crow.nl.

¹¹ Voor meer informatie over het Handboek Toegankelijkheid zie <http://www.rb-klantenservice.nl/producten/01XUR/Handboek-voor-Toegankelijkheid/index.aspx>